TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI

İLKEL BİRİKİM VE ARAZİ TOPLULAŞTIRMA UYGULAMASI

Yüksek Lisans Tezi

Berivan Sevna Yılmaz

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI

İLKEL BİRİKİM VE ARAZİ TOPLULAŞTIRMA UYGULAMASI

Yüksek Lisans Tezi

Berivan Sevna Yılmaz

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ozan Zengin

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

ANABİLİM DALI

(YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI)

İLKEL BİRİKİM VE ARAZİ TOPLULAŞTIRMA UYGULAMASI

BERİVAN SEVNA YILMAZ

Yüksek Lisan Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ozan Zengin

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
1-	
2-	
3-	

Tez Sınavı Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

TEŞEKKÜR

Tez çalışması süresince bana yol gösteren tez danışmanım Ozan Zengin'e sabrı ve çok daha fazlası için teşekkür ederim. Bu süreçte oluşan kafa karışıklığımı, sorularımı dinleyen ve fikirlerini benimle paylaşan Ozan Mutlu, Ekin Değirmenci ve Aylin Okuldaş'a teşekkür borçluyum. Son olarak en büyük teşekkürü kendimi yeniden üretmemi sağlayan, her zaman minnettar olacağım aileme etmek istiyorum. Bu tez arka bahçe sohbetleri, burada tanıdığım çok değerli dostlarımın ve hocalarımın katkılarıyla oluşmuştur. Tezdeki tüm eksiklik ve kusurlar ise tarafıma aittir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR v

Tablolar Listesi viii

Grafikler Listesi ix

GİRİŞ 1

I. İLKEL BİRİKİM 8

1. Klasik Siyasal İktisat ve İlkel Birikim 8

2. Marx'ta İlkel Birikim: İlkel Birikimin Kuramsal Dayanakları 10

2.1. İngiltere'de Tarımsal Kapitalizmin Klasik Modeli 14

2.2. Mutlak Özel Mülkiyete Giden Yol 18

3. Luxemburg'da İlkel Birikim: İlkel Birikimin Sürekliliği 26

3.1. Artı-Değerin Realizasyonu Sorunu 28

3.2. Emperyalizmin İşlevliği 33

4. Sürekli İlkel Birikim Kuramı: Çağdaş Yaklaşımlar 36

4.1. Kapitalist Toplumsal İlişkilerin Kurucu Temeli Olarak İlkel Birikim 38

4.2. Kazanılmış Haklara ve Yeteneklere El Koyma Stratejisi 39

4.3. El Koyarak Birikim 44

4.4. İlkel Birikim ve Sermaye Birikimi 46

II. NEOLİBERALİZM, TÜRKİYE VE İLKEL BİRİKİM 51

1. Neoliberalizmi Anlamak 52

1.1. Tarihsel ve Kuramsal Bağlamı İçinde Neoliberalizm 53

1.1.1. Piyasanın Kendi Kendini Düzenlemesi 54

1.1.2. Piyasanın Bireysel Özgürlüğü Sağlaması 60

1.2. Literatürde Neoliberalizm 64

1.3. Neoliberalizmin Yükselişi 69

2. Türkiye'de Neoliberal Dönem ve İlkel Birikim 72

2.1. Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm 73

2.2. Türkiye'de İlkel Birikim (2002-2018) 80

2.2.1. Dış Borç ve Vergilendirme 82

2.2.2. Yabancılara Mülk Satışı 87

2.2.3. Özelleştirme ve Kentsel Dönüşüm (2013-2018) 92

2.3. İlkel Birikimin Sürekliliğinin Bir İfadesi Olarak Arazi Toplulaştırma Uygulaması 101

2.3.1. Türkiye'de Arazi Toplulaştırma Uygulamasının Gelişimi 104

2.3.2. Arazi Toplulaştırma Uygulamasının Kurumsal Gelişimi 110

2.3.3. Eskişehir Alpu Termik Santral Projesi 114

SONUÇ 124

KAYNAKÇA 129

ÖZET 140

ABSTRACT 142

Tablolar Listesi

Tablo 1: Başlıca Makro-Ekonomik Göstergeler:1978/79-1988 77

Tablo 2: Yıllar İtibariyle Dış Borçlar (2002-2017) 83

Tablo 3: Dolaylı ve Dolaysız Vergi Tahsilatının Toplam Vergi Gelirindeki Payları (2002-2012) 85

Tablo 4: Vergi Türlerinin Toplam Vergi Gelirlerindeki Payları (2002-2012) 85

Tablo 5: Yıllara Göre Yabancılara Toprak Satışı 90

Tablo 6: Varlığı Devam Eden KİT'ler (2019) 94

Tablo 7: Türkiye'de Özelleştirme Gelirleri (2002-2018) 95

Tablo 8: Tarım Dışı Kullanıma İzin Verilen Toplam Alanın Sektörel Dağılımı 117

Tablo 9: 3083 Sayılı Kanun'a Tabi Tarım Dışı Kullanım İzni Verilen Toplam Alanın Sektörel Dağılımı 118

Grafikler Listesi

Grafik 1: Özelleştirmeden Elde Edilen Gelirler 97

GİRİŞ

Kapitalizm, kendi başına bir meta haline gelen emek gücü üzerinde temellenen dünyadaki hakim toplumsal sistemdir. Kapitalizmde meta üretimi genelleşmekte, bu doğrultuda değiş tokuş için yapılan üretim sermayeye ait olmakta, artı-emek feodal üretim tarzında olduğu gibi ekonomi dışı zor yoluyla değil meta alışverişi yoluyla gerçekleşmektedir.

Kapitalist üretimden önce, ürünün büyük bir kısmı meta olarak üretim sürecine girmemekteydi. Ürünler kısmen ticari mal olarak üretim sürecine dahil olurdu. Kapitalist üretim tarzının ön koşulunu, belirli sınırlar içinde gerçekleşen meta dolaşımı ve para dolaşımı oluşturur. Meta aynı zamanda kapitalist üretim sürecinin ürünü ve sonucudur. Meta emek gücünün taşıyıcısı olarak, değer yaratma sürecinin bir ürünüdür. Emek gücü ise bu sürecin hammaddesini oluşturur.

Emek gücünün varlığı sermayenin oluşmasıyla beraber ilerler. Sermayenin ilk oluşumu, yaşamlarını devam ettirebilmek için toprağa bağlı olan insanların kitlesel olarak topraklarından koparılmalarıyla başlar. Kapitalizm kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden koparılmış işçi sınıfı ile kapitalist sınıfı ön varsayar. Marx bu iki sınıfın bir araya geldiği sürece ilkel birikim adını verir. Marx'ın analizinde ilkel birikim feodal üretim tarzından kapitalizme geçiş aşamasında belli bir anda ortaya çıkmış tarihsel bir sürece verilen isimdir.[1] Bu belirli süreç yaşamlarını devam ettirebilmek için üretim

[1] Marx, ilkel birikimi tarihsel bir bağlamda ele almaktadır. İlkel birikimin sürekliliği olgusunun Marx'ta açıkça yer almadığı kabul edilmekle beraber, Marx'ın ilkel birikimi çözümleme tekniğinin ilkel birikimin sürekliliğini de içerecek şekilde genişletilebilir. İlkel birikim kuramının ortaya çıkışına gerekçe olan feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine dair tartışmalar tezin kapsamı dışında tutulmaktadır. Çünkü

yapan insanların zora dayalı yöntemlerle üretim koşullarından koparılmalarını ifade eder. Marx'ın tarif ettiği ilkel birikim süreci, bu ayrılmanın pek çok biçimde hayatımızın her alanına nüfuz etmesiyle varlığını devam ettirmektedir. Kanlı yasalar ve çitleme yönetmelikleriyle başlatılmış olan yıkım ve talan bugün şiddetin değişiminin devamı niteliğinde toplumsal yeniden üretimi sağlamaktadır.

Toplumun zaman içinde yeniden üretilip dönüştürülmesiyle ilgili olan toplumsal yeniden üretimin bütün iktisat dışı etkenlerin içerisinde toplandığı bir şemsiye (Fine ve Saad-Filho, 2006: 80) olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal yeniden üretim, sermaye devrelerinin yeniden üretilmesini sağlayan koşulların düzenlenmesine ve değişime uğramasına bağımlıdır. Bu koşullar yasalar, düzenlemeler ve para ve kredi sistemlerine bağlı olarak oluşur (Fine ve Saad-Filho, 2006: 81). Toplumsal yeniden üretimin en önemli yerlerinden biri olan devlet, yasalar aracılığıyla bazı sermayedarların çıkarlarını diğerlerinin aleyhine olacak şekilde kayırırken, sermayedarlar arasındaki rekabeti de düzenlemektedir. Çünkü devletin en temel işlevi "toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi"dir (Özdemir vd., 2019: 40). Bu yüzden devletin, sermaye içindeki gerilimleri düzenlemeye yönelik müdahalelerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Sermayenin günlük işlemlerinde ihtiyaç duyduğu düzenlilik ve öngörülebilirlik yasal ve siyasi bir düzen ile garanti edilmektedir (Wood, 2006: 37). Sermaye içindeki gerilimler piyasa ile belli ölçüde ilişkide olan alanların kapsamının değişime uğraması ile sonuçlanmaktadır. Bu çalışmada meta formunun kapsamının yasalar aracılığıyla değişime uğramasını ifade etmek amacıyla ilkel birikim kavramına başvurmaktayız.

---

kapitalizmin ortaya çıkmasındaki ilk itkinin ne olduğu sorunsalı kanımızca geniş bir çalışmanın ürünü olmalıdır.

İlkel birikimin sürekliliği, Luxemburg'un belirttiği kapitalizmin kapitalist olmayan yapılara ihtiyaç duymasının yanı sıra neoliberal dönemde belli ölçülerde meta-dışı kalmış alanların da piyasa gereklerine tabi tutulmasına kadar genişlemektedir. Güncel ilkel birikim tartışmaları, sermaye birikiminin devamlılığının sağlanması için sadece pre-kapitalist yapıların değil piyasa gereklerine tabi olmayan alanların da tasfiye edilmesi gerektiği konusunda hem fikirdir. Biz bu çalışmada ilkel birikim sürecini sadece belli ölçülerde meta-dışı kalmış alanların değil piyasa ile ilişkide olan alanların/ metanın içeriğinin değişime uğramasını ifade edecek şekilde genişletmekteyiz. Bu doğrultuda küçük meta üreticilerinin yaşam alanlarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasının önünü açan arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı olduğunu ileri süreceğiz. Bu iddia güncel bir örnek olan Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral örneğinde ele alınacaktır. Proje alanında daha önce arazi toplulaştırma uygulamasının yapılması, termik santral projesi için gerekli zemini oluşturmaktadır. Bu durum küçük meta üreticilerinin üretim koşullarından kopartılmasına/mahrum bırakılmasına neden olacaktır. Alpu Ovası örneği arazi toplulaştırması yapılan tarım arazilerinin amaç dışı kullanımına ve sermaye birikimine giden yolu gösteren güncel bir örnek olduğu için önem taşımaktadır.

İlkel birikim kavramının sınırlarını genişletme çabası "koparılma, yoksun bırakma" eylemleri üzerinde düşünmemize olanak sağladığı için önemli olduğunu ifade etmemiz gerekir. Özuğurlu (2014: 48), ilkel birikime çağdaş yaklaşımların ve Marx'ın ilkel birikimi arasındaki farklılığın nedenini çözümleme düzeyinden ileri geldiğini belirtir. Bu çözümleme düzeyi Marx'ın sermayenin genişleyen yeniden üretiminde kullandığı "soyutlamayla" ilgilidir. Çağdaş yaklaşımların ilkel birikim kavramını ele alırken kullandığı soyutlama, Marx'ın sermayenin genişleyen yeniden üretimi çözümlemesindeki soyutlama ile benzeşmektedir (Özuğurlu, 2014: 49). Dolayısıyla

çağdaş yaklaşımların ilkel birikim kavramını ele alması, sermaye birikiminin uzun tarihsel seyri içerisinde ilkel birikimin yıkıcılığı ve sürekliliğinin genel bir yeniden değerlendirmesidir diyebiliriz.

Bu tez çalışmasında ilkel birikim "kapitalizmin bir ürünü ve dünya çapında farklı biçimlerde sürekli olarak ortaya çıkan bir süreç" (Özdemir, 2010: 129) olarak kabul edilmektedir. Neoliberal dönemde ilkel birikimin sürekliliği kapitalizmin yeniden yapılanmasına ilişkin kurallar bütününü ifade ettiği gerçeğiyle birlikte düşünülmelidir. Bu kurallar yaşamın her alanına nüfuz etme ve bu alanları düzenleme eğilimindedir. Böylece neoliberal politikalar günümüze damgasını vurmuştur.

Neoliberalizm, piyasaların daha önce var olmadığı yerlerde hâkimiyet kurması ve piyasa ilişkilerini derinleştirerek sürekli kılmasını sağlayacak özellikler içermektedir. Neoliberalizmi, 1970'lerde var olan kapitalizmin yapısal krizine çözüm niteliğinde sermayenin kendini var edebileceği ve hiç olmadığı yerlerde sınıfsal hakimiyet kurabileceği bir yeniden yapılanma süreci olarak tanımlayabiliriz. Kapitalizmin istikrar kazanmak için her zaman kendisi dışında bir şeye duyduğu ihtiyaç neoliberal dönemde de yeni pazarları yaratılması, piyasayla tam olarak bütünleşmemiş alanların keşfedilmesi, bu alanların piyasayla olan ilişkilerinin derinleştirilmesi ve yeni nüfuslara ilkel birikim koşullarının dayatılması yoluyla varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla ilkel birikim kavramını toplumsal ilişkilerin meta biçiminin kapsamının değişmesi ölçüsünde genişletmek derdimizi anlatma noktasında anlamlı olacaktır.[2] Bu doğrultuda

[2] "Kopuş" eylemini sermaye mantığının özü olarak kabul eden Bonefeld, bu eylemin ilkel birikimle başladığını, birikimin kalıcı bir süreci ve sermaye yoğunlaşması şeklinde belirginleştiğini ve en sonunda kendisini sermayenin merkezileşmesi eğiliminde ifade ettiğini belirtir. Dolayısıyla Bonefeld'e göre ilkel birikim kapitalist toplumsal ilişkilerin veya toplumsal ilişkilerin meta biçiminin kurucu temelidir (Bonefeld, 2014: 83). Burada kullanılan meta biçiminin kapsamının değişmesi ifadesi küçük meta üretiminin tasfiye edilerek bu alanların tarım dışı faaliyetlere söz konusu olduğu süreci karşılamaktadır.

tezin temelini oluşturan arazi toplulaştırma uygulaması küçük meta üreticilerinin yaşam koşullarından koparılmalarına/mahrum bırakılmalarına neden olan bir ilkel birikim aracı haline getirilmeye çalışılmaktadır.[3]

Bu bilgiler ışığında, çalışmanın birinci bölümünde ilkel birikim kavramının Marx, Luxemburg ve çağdaş Marksist kuramcılar tarafından nasıl ele alındığı incelenecektir. Birinci bölümün ilk kısmında, ilkel birikim kavramının kökeni ve klasik siyasal iktisatçılardaki yerine bakılacaktır. İkinci ve üçüncü kısımda Marx'ın ilkel birikim kuramı ve ilkel birikim kuramına Luxemburg'un katkıları analiz edilecektir. Dördüncü kısımda ilkel birikimin sürekliliğini savunan Çağdaş Marksist yaklaşımların "ilkel birikimin kapitalizmin yapısal bir unsuru olarak farklı biçimlerde kendisini yeniden ortaya koyan bir süreç" olduğuna dair tezi ele alınacaktır. Burada Bonefeld, De Angelis, Perelman, Amin ve Harvey'in ilkel birikim güncelliğine dair yorumlarına ve sermaye birikimi ile ilkel birikim arasındaki ilişkiye dair düşüncelerine yer verilecektir.

Bonefeld için ilkel birikim hem sermayenin doğduğu tarihsel süreçleri ifade etmekte hem de topraktan, üretim ve geçim araçlarından koparılmış bir emeğin temeline işaret etmektedir. Sermayenin bu emek üzerinde kurulduğunu belirten Bonefeld, kapitalist yeniden üretimin, doğrudan üreticilerin yaşamlarını devam ettirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından koparılmalarının giderek genişleyen ölçekte sürdürülmesine dayanmakta olduğunu ileri sürer. De Angelis, Perelman vd. ilkel birikimi kişinin meta dışı kalmış alanlarının ve yeteneklerinin sermaye tarafından piyasaya tabi kılınarak varlığını devam ettirdiği bir süreç olarak tanımlamaktadır.

[3] Küçük meta üretimini tarımdaki dönüşüm bağlamında ele alan çalışma için bkz. Değirmenci (2014), "Türkiye'de Tarımsal Dönüşüm ve Yeniden Metalaşma", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İlkel birikimi kapitalist birikimin temeli olduğunu belirten Harvey bu sürece "el koyarak birikim" (mülksüzleşme yoluyla birikim) adını vermektedir. Neoliberal dönemde el koyarak birikim hem aşırı birikim krizini aşmak için belirli bir çabayı hem de birikimin baskın halini temsil etmektedir (Harvey, 2014: 120-123). Harvey'in bu yaklaşımı, Marx'ın üreticilerin üretim ve geçim araçlarından zor yoluyla ayrılmasını ifade eden el koyma süreci ile birlikte özelleştirme sürecini de içermektedir. Neoliberal gerçeklik adına izlenen el koyma politikaları; ortak çevresel kaynakların (toprak, hava, su) hızla tüketilmesi, doğanın toptan metalaşması, kamu hizmetlerinin şirketleştirilmesi ve özelleştirilmesi, *ortak mülkiyetin* ve *ortak mülkiyet haklarının* (emeklilik aylığı hakkı, refah hakkı, sağlık güvencesi hakkı) çitlenmesini gerektirmektedir (Harvey, 2004: 123).

Marx ilkel birikimin varoluş sürecini anlatırken piyasanın ve piyasa toplumunun oluşumunun kazananlarla kaybedenlerin olduğu şiddet dolu bir olay olduğunu belirtir. Tezin ikinci bölümünün ilk kısmında neoliberalizmin ilgili literatürde ifade ettiği anlamlar ve neoliberalizmin dayanağı olan piyasanın kendi kendini düzenlediğine ve bireysel özgürlüğüne giden yegâne yol olduğuna dair düşünce ele alınacaktır. Bu düşünceye Polanyi'nin insan eliyle yaratılmış piyasa penceresinden yaklaşılacaktır. Polanyi *Büyük Dönüşüm*'de 19. yüzyıl uygarlığının toplumsal ilişkilerinin ekonomik örgütlenişine bağlılığını inceler. Bu bağ piyasa toplumunun varlığını sürdürdüğü her alanda etkisini devam ettirmektedir. Neoliberalizmi anlama ve tanımlama çalışmalarına bu bağın günümüzdeki açıklamasını anlamak adına başvurulacaktır. Aynı kısımda neoliberalizmin kuramsal temellerinin oluşmasıyla birlikte 1970'li yıllardan itibaren uygulama alanı bulması ele alınacaktır. İkinci bölümün ikinci kısmında Türkiye'deki neoliberal dönüşümün yükseldiği zemin ve izlediği süreç dönüşüme dair bir dönemlendirme yapılmadan incelenecektir. Türkiye'deki neoliberal dönüşüme

çalışmanın esas vurgusu olan ilkel birikimin sürekliliği tezi temel alınarak bakılacaktır. İkinci kısmın bir diğer alt başlığı neoliberal Türkiye'de 2002-2018 yılları arası dönemdeki ilkel birikim araçlarının incelenmesi yapılacaktır. Bu dönemlendirme; 2002-2012 yılları arasında dış borç, vergilendirme ve yabancılara mülk satışı gibi ilkel birikim araçlarını kapsarken, 2013-2018 yılları arası dönem özelleştirmeleri ve kentsel dönüşüm faaliyetleri gibi ilkel birikim araçlarını kapsar. İkinci bölümün son alt başlığında arazi toplulaştırma uygulamasının neden bir ilkel birikim aracı olarak kabul edildiği açıklanacaktır.

Arazi toplulaştırma uygulaması, kapitalist üretim tarzında varlığını sürdüren özel mülkiyet, miras hakkı ve bunların sebep olduğu toprak işletmelerinin irrasyonel biçimde parçalanmasını önlemek amacıyla toprak reformu tartışmaları içerisinde var olmuştur. Türkiye'de arazi toplulaştırma uygulamasının özellikle 2005 sonrasında neoliberal politikaların etkisiyle küçük meta üreticilerinin topraklarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlere devredilmesini sağlayan bir ilkel birikim aracı olduğu ileri sürülecektir. Bu iddiayı açıklamak adına arazi toplulaştırma uygulamasının kurumsal gelişiminde yaşadığı dönüşüm ve Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral projesi ele alınacaktır. Projenin gerçekleştirilmesi için bahsi geçen arazide daha önce arazi toplulaştırma uygulaması gerçekleştirilmiştir. Arazi toplulaştırma gereğince bu alanda yalnız kendi toprağıyla geçimini sağlayan insanların arazileri modern tarım yapılmasına uygun hale getirilmek istenmektedir. Buradaki asıl amaç küçük meta üreticisinin toprakla ilgili gelecekleri yok edilerek bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasını sağlamaktır. Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral projesi arazi toplulaştırma uygulamasının sonucu olarak tarım alanlarının enerji sektörüne devrinin ve toplumsal ilişkilerin meta biçiminin içeriğinin genişlemesinin güncel bir örneğini oluşturmaktadır.

I. İLKEL BİRİKİM

Marx, ilkel birikimin üreticiler ve üretim araçları arasındaki zora dayalı bir ayrılma olduğunu belirtir. İlkel birikim kavramıyla kapitalist üretim ilişkilerinin başlangıç koşullarını ifade eden Marx, bu kavramı kullanırken Adam Smith'den ve James Steuart'dan esinlenmiştir (Kaymak, 2010: 68). Luxemburg'un ilkel birikim kavramını incelemesi kavramın sürekliliğine dair tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Bu bölüme, ilkel birikim kavramının klasik siyasal iktisatçılardaki yerinden, çağdaş Marksist yaklaşımlardaki ele alınış şekline uzanan bir doğrultuda ele alınmaya çalışılmıştır.

Çağdaş Marksist yaklaşımların ilkel birikimin kapitalizmin yapısal bir unsuru olduğunu ifade eden tezi Bonefeld, De Angelis, Perelman, Amin ve Harvey'in düşüncelerine başvurularak incelenmektedir. İlkel birikimin sürekliliğine dair tartışmaların var olması Marx'ın ilkel birikim kuramında belirttiği üreticiler ve üretim araçlarının zora dayalı ayrılmaları ve Luxemburg'un kapitalizmin devamlılığı için kapitalist olmayan alanlara duyduğu ihtiyaç üzerinde temellenir.

1. Klasik Siyasal İktisat ve İlkel Birikim

İçinde yaşadığımız tarihsel dönemi anlamak ve analiz etmek amacıyla bir kavrama başvurmak için öncelikle kavramın nasıl kullanıldığına bakmak gerekmektedir. İlkel birikim kavramının kökenleri klasik siyasal iktisatın kurucusu olarak görülen Adam Smith'e uzanır. Marx, Smith'in "previous" (önceki) kelimesini "ursprünglich" şeklinde çevirmiştir. Marx'ı İngilizce olarak ifade eden çevirmenler ise Almanca "aslen" anlamına gelen "ursprünglich" kelimesini "primitive" (ilkel) olarak tercüme ederler (Perelman, 2014: 130).

Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde şeylerin doğası gereği sermaye birikiminin işbölümünden "önce" olması gerektiğine dair iddiası ilkel birikime yaklaşımını göstermektedir (Perelman, 2014:130). Smith'e göre işbölümünden önce oluşan servet stoku para sermaye ve fiziki sermayenin yanında sermayenin ücretli işçiyi kullanarak piyasa için üretim yapıp bundan yararlanması veya gelecekte kar elde etmesi için kullanmasını ifade eder (Kaymak, 2010: 88). Sermayenin yeniden üretimi için gerekli ön koşullara işaret eden Smith, sermaye birikimini birtakım çalışkan adamların gayretleri sonucu oluşan bir ürün olarak tasvir eder. Bunun karşısında tembelliklerinden dolayı birikim yap(a)mayan ve yaşamlarını devam ettirebilmek adına sermaye için emeklerini satmak zorunda kalan insanlar vardır. Smith bu süreci barışçıl bir şekilde ele almaktadır (Kaymak, 2010: 88).

Smith'in "önceki" kavramını reddeden Marx, bu noktada "ekonomi politikte, bu ilkel birikim aşağı yukarı teolojideki ilk günahın oynadığı rolü oynar" iddiasında bulunmaktadır. Marx'ın bu iddiasını yerinde bulan Perelman'ın yorumu şu şekildedir:

"Hem ilk günah hem de orijinal birikim, dikkatlerimizi bugünden, insanların acı çekmesini kara talih olarak açıklayan mitolojik bir geçmişe çeker. Diğer bir deyişle, ilk günaha veya orijinal birikime dayalı herhangi bir kuram hem aşırı hem de yetersiz bir şekilde tarihseldir. Aşırı tarihseldir, çünkü özneyi çağdaş toplumdan koparark uzak geçmişe yerleştirir. Yetersiz bir şekilde tarihseldir, çünkü geçmişin mitolojik yaklaşımına dayanmaktadır. (...) Smith'e olan mesafesini vurgulamak için Marx, ilkel birikim çalışmalarına adadığı, Kapital'in birinci cildinin son bölümünün başlığına ön ek olarak küçültücü "sözde" ifadesini eklemiştir. Marx, özünde, güncel tarihsel deneyime dikkat çekmek için Smith'in mitolojik "önceki" birikimini reddetmiştir. "Sözde" ilkel birikimin aksine Marx, kapitalist sistemin kökenini ortaya çıkarmaya

çabalarken, insanları üretim araçlarından ayıran güncel tarihsel deneyimin vahşetini detaylıca çözümledi." (Peralman, 2014: 130-31).

Bonefeld Marx'ın İngilizce çevirisinde kullanılan "ilkel" sözcüğünün Almanca aslına en yakın anlamı taşıdığını belirtmekle beraber, tam olarak karşılamadığını belirtir. Bonefeld "ursprünglich" sözcüğünün "orijinal", "ilk", "bozulmamış" ya da "başlangıç", "ilk tezahür" ve "hayat bulmak" şeklinde de ifade edilebileceğini öne sürer (Bonefeld, 2014: 72).

Marx, ilkel birikim kavramını kullanırken Smith'den etkilenmiştir. Fakat kavram sermayenin yeniden üretim sürecinin kesintisiz olarak işleyeceği toplumsal koşullarını ifade ettiği (Kaymak, 2010: 89) anlama Marx'la kavuşmuştur. Bu çalışmada ilkel birikim kavramına başvurulmasının ve bu kavram üzerindeki güncel tartışmaların incelenmesinin nedenini daha iyi anlatabilmek açısından ilkel birikim kavramının Marx'taki ve Luxemburg'daki anlam(lar)ına bakmamız gerekmektedir**.**

2. Marx'ta İlkel Birikim: İlkel Birikimin Kuramsal Dayanakları

Marx, liberal teorinin dayanağını oluşturan bireysel özgürlük anlayışının sert bir eleştirisiyle bölüme başlar. Klasik siyasal iktisatçılar için ise bireysel özgürlük anlayışının ortaya koyduğu tezler ilkel birikim sürecini barışçıl bir süreç olarak göstermesi açısından önem taşımaktadır. Marx ilkel birikim kuramında emekçilerin "özgürlüğünün" nasıl sağlandığı konusunu irdelerken kapitalizmin kökeninde bulunan yağma, hırsızlık, zor gücü ve şiddetle yüzleşmemizi sağlamaktadır. İlkel birikim ücretli emeğin ortaya çıkmasının yanı sıra onu istihdam eden kapitalistin elinde gerekli serveti biriktirmesiyle de ilgilidir. Bu yüzden emek gücünün metalaşmasının nasıl gerçekleştiği şeklindeki temel sorun ele alınır.

Marx'a göre üretim ve geçim araçlarının sermayeye dönüştürülebilmesi ancak belirli koşullar altında olabilir. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için bir tarafta üretim ve geçim aracı sahipleri diğer tarafta kendi emek güçlerini satan ve dolayısıyla emek satıcısı olan özgür işçiler karşı karşıya gelmelidir. Dahası birbirlerinden oldukça farklı bu iki meta sahibi aralarında ilişki kurmalıdır. İşçiler iki anlamda özgür olmalıdır: İlk olarak doğrudan doğruya üretim araçları arasında (köleler, serfler vb.) yer almamalı ama kendilerine ait üretim araçları da olmamalıdır. Bunlardan bağımsız serbest ve boş kimseler olmalıdırlar. İkinci olarak işçi ya da dolaysız üretici bir başka kimsenin serfi ya da kölesi olmaktan çıktıktan sonra kendi üzerinde tasarrufta bulunabilir, kendi kendilerinin satıcıları durumuna gelerek "özgür" olabilirler (Marx, 2010: 687).

"Sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir" (Marx, 2010: 687).

Bu bölümde Kapital Birinci Cilt'teki ilkel birikim analizi ana hatlarıyla verilmeye çalışılmaktadır. Marx, ilkel sermaye birikiminin klasik biçimini, İlkel Birikimin Sırrı başlıklı 24. Bölümde, İngiltere özelinde somut tarihsel süreç içinde ele alır. Bu tarihsel süreç 15. yüzyıl sonundan 18. yüzyıl ortalarına kadar gider. Marx ilkel birikiminin siyasal iktisatçıların kayıtlarında "saf ve temiz" bir şekilde yer almasını eleştirerek başladığı bölümde İngiltere'de ortaklaşa kullanılan toprakların piyasa ilişkileri doğrultusunda toplumdan koparılıp, tarımsal nüfusun önce evlerinden atılarak işsiz insanlar topluluğu haline getirildiğini daha sonra kırbaçlanarak, damgalanarak ve kanlı yasalar çerçevesinde ücret sisteminin zorunlu kıldığı disipline sokulduğunu anlatır.

Burada belirtilmesi gerek en önemli nokta, ilkel birikim ilk bakışta şiddet ve örgütlenmiş zorla ilgili olduğu gözükmektedir.

Marx, bu durumun kapitalist üretimin tarihsel doğumuyla ilgili olduğunu belirtir. Burjuvazi kar, ücretlerin düzenlenmesi, iş gününün uzatılması ve işçinin işe olan bağımlılığının normal bir seviyede tutulması için devlet zorunu kullanır. İlkel birikimin temel bir unsuru olarak kabul edilen bu durum, kapitalist üretim tarzı tam bir gelişme düzeyine ulaştığında, karşısındaki her türlü direnci kırar. İşçinin kapitaliste tam olarak teslim olması, göreli bir nüfus fazlasının sürekliliği ve iktisadi ilişkilerin sessiz baskısıyla gerçekleşir (Marx, 2010: 707). Süreç böyle işlese dahi iktisat dışı dolaysız zora yine başvurulur. Fakat genellikle işçi "kapitalist üretimin kendi mekanizmasıyla yaratılan, güvence altına alınan ve ebedileştirilen sermaye bağımlılığına terk edilir" (Marx, 2010: 707).

İlkel birikim, devlet zoruyla kapitalizmin tüm tarihi boyunca sürdürüldü. Bu süreçte ekonomik ilişkilerin sessiz zorlaması giderek ve büyük oranda ekonomi dışı doğrudan zorun yerini aldı. Yağmalanan sömürgeler dünün dünyasına ait ise, "demokrasi" adı altında işgal edilen ülkeler, yüksek miktarda kamu borçlarının mali sisteme yansıması, daha önce metalaşmaya dahil edilmemiş alanların ve kaynakların metalaştırılması bugüne aittir. İlkel birikim arkasına devlet zorunu alarak çeşitli alanlara yayılmaktadır. Marx ilkel birikimin farklı uğraklarından bahsederken (2010: 718) sermayenin devlet iktidarı olmadan birikmeye başlayamadığının, devlet iktidarının da sermaye olmadan kendini genişleterek örgütleyemediğinin altını çizer.

Marx'a göre Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi ve sonrasında burada yaşayan insanların yaşam alanlarından koparılmaları, köle haline getirilmeleri ve aynı sürecin Doğu Hint Adalarında ve Afrika'da yaşanması kapitalist üretimin doğuşunun

işaretleriydi. Daha sonra bütün dünyayı saracak olan bu durum, Avrupa'da ticaret savaşlarıyla devam etti (Marx, 2010: 718). Marx, ilkel birikimin farklı uğraklarının İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'de var olduğunu belirtir. Buna örnek olarak 17. yüzyılın İngiltere'sindeki sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini vb. verir. İlkel birikimin faklı uğraklarının bazıları en kaba zoru içerirken, hepsi devlet zorunu içermektedir. Çünkü feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecine uygun bir ortam yaratmak ve bu süreci hızlandırmak gibi görevleri bulunmaktadır (Marx, 2010: 719).

Marx ilkel birikim sürecini büyük insan kitlelerinin geçim araçlarından zorla koparıldığı köklü dönüşüm etrafında inceler. Bu dönüşüm belirli şartlar altında gerçekleşir: üretim ve geçim aracı sahipleri ile kendi emek güçlerini satan özgür işçiler karşı karşıya gelmeli ve aralarında ilişki kurmalıdırlar. Kapitalist üretimin temeli olan meta piyasasındaki kutuplaşma bu şekilde gerçekleşmiş olur. Meta piyasasındaki kutuplaşma bizi Marx'ın ilkel birikim tanımını net olarak ortaya koyduğu ifadeye götürür:

"Sermaye ilişkisi, işçilerle, emeğin gerçekleşme koşullarını oluşturan mülkiyetin, birbirinden ayrılmış olmasını gerektirir. Kapitalist üretim, kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelir gelmez, bu ayrılmayı korumakla kalmaz, bunu giderek büyüyen bir ölçekte yeniden üretir. Dolayısıyla, sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir.

Bunun bir 'ilk' süreç olarak görünmesi, sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmasından ileri gelir" (Marx, 2010: 687).

Tarihsel süreçlere baktığımızda ilkel birikim sürecinin temelini büyük insan kitlelerinin mülksüzleştirilerek özgür proleterler olarak emek piyasasına atılması oluşturur. Bu süreç "saf ve sevimli olmaktan çok uzaktır" hatta öyle ki "insanlık tarihine, kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır" (Marx, 2010: 688). Büyük insan kitlelerinin üretim araçları üzerindeki kontrolü zor yoluyla ortadan kaldırılmış ve bu insanlar mülksüzleştirilmişlerdir. Bu mülksüzleştirme için yasadışı eylemler tercih edilse de en sonunda İngiltere'deki çitleme yasalarında olduğu gibi, devlet gücüne başvurulmuştur. Feodal sömürünün serflik ilişkilerinin çözülerek kapitalist sömürüye dönüşmesinin ilk belirtileri 14. ve 15. yüzyıl olsa dahi kapitalist üretimin başlangıcı 16. yüzyıldır (Marx, 2010: 688). Marx bu süreci tarihsel olarak anlatır.

Marx'ın ilkel birikim kısmında öncelikle üzerinde durduğu konu 16. yüzyılda başlayan ilkel birikim süreçlerinin nasıl harekete geçtiğini araştırmaktır. İlkel birikim kısmının bölümleri sürece dair olması gereken bir sıralama anlamı taşımamaktadır; sadece kapitalizme geçiş için bir model olan İngiltere'de yaşanan dönüşümü göstermektedir. Bu bölümleri kısaca ele alarak bazı önemli unsurlara işaret edeceğiz.

2.1. İngiltere'de Tarımsal Kapitalizmin Klasik Modeli

Marx, ilk olarak Kır Nüfusunun Topraktan Yoksun Bırakılması bölümünde (2010: 689) İngiltere'de serfliğin çözülüşünü ve *"enclosure of commons"* (ortak toprakların çevrilmesi) sorunu ile toprağın nasıl sermayenin bir parçası haline getirildiğini aktarır. Parlamentoda çıkarılan yasalar ile Kilise, devlet ve komün arazileri sermayeleştiriliyor, kent sanayileri için gerekli "özgür ve korunmasız" proleterya sağlanıyordu.

Marx şöyle yazar :

"Kilise mülklerinin yağmalanması, devlet topraklarına hileli yollarla el konulması, ortak toprakların çalınması, feodal mülkiyet ile klan mülkiyetinin gaspçı ve insafsız bir terörle modern özel mülkiyete dönüştürülmesi, bütün bunlar, ilk birikimin huzur veren yöntemleriydi. Bunlar kapitalist tarım için araziyi fethetti, toprağı sermayenin parçası haline getirdi ve kentsel sanayiler için gerekli olan özgür ve korunmasız prolateryanın arzını sağladı" (Marx, 2010: 704).

İlkel birikim sürecinin içerdiği insanlık dışı zorlamalar bu bölümde ele alınır. Topraklarından zorla koparılan köylülerin işgücü piyasasının koşullarına uygun hale getirilmeleri için çıkarılan yasalar bu zorlamaları gözler önüne serer. Topraklarından koparılan tüm bu insanların ne yapacağı Mülksüzleştirilenlere Karşı Çıkarılan Kanlı Mevzuat bölümünün konusunu oluşturur (2010: 704). İngiltere'de VII. Henry döneminden itibaren çıkarılan ve VIII. Henry, VI. Edward ve Elizabeth ile devam eden bu yasalar sürece dair vahşeti göstermesi açısından önem taşımaktadır (Marx, 2010: 704-706):

VIII. Henry döneminde (1530), dilenme belgesi yaşlı ve artık çalışamayacak durumdaki insanlara veriliyorken, çalışabilir durumda olup aylaklık yapanlar kırbaç ve hapis cezasına çarptırılıyordu. Cezalarını arabanın arkasına bağlanıp "yeniden işe koyulmaya" ("to put themselves to labour") yemin edene dek dövülerek ödüyorlardı. Bu insanlar tekrar çalıştırılmak üzere ya doğdukları yere ya da son üç yıldır oturmakta oldukları yere dönmeye zorlanıyorlardı. Eğer başıboş gezmek suçundan ikinci defa yakalanırlarsa kırbaçlanmakla ve kulaklarının yarısını kaybetmekle cezalandırılıyorlardı. Aynı suçu üçüncü defa işlediklerinde ise ağır suçlu ve toplum düşmanı ilan ediliyorlardı.

VI. Edward döneminde, 1547'de çıkarılan bir yasada aylaklık yaptığına dair ihbar edilen kişi kendisini ihbar eden kişiye köle olarak verilmesi emrediliyordu. Aylaklıkla suçlanan kişinin efendisi kölesini ekmek ve su ile besleyecek, çorba ve uygun gördüğü yemek artıklarını verecekti. Kölesine her ne isterse kırbaç ve zincir kullanarak yaptırma hakkına sahipti. Köle 14 gün boyunca ortadan yok olursa ömrünün sonuna kadar köle olarak kalacak ve kızgın bir demirle yüzüne S harfi damgalanacaktı. Efendisi tarafından bir meta veya çiftlik hayvanı gibi başka birisine satılabilecek, kiralanabilecek ve miras olarak bırakılabilecekti. Kölelerin isyan etmesinin sonu ölümdü. Sulh hakimleri tarafından takip edilen başı boş dolaşan insanlar üç günden fazla dolaşırlarsa yakalanıp göğsüne V işareti basılacak ve doğduğu yere gönderilerek çalıştırılacaktı. Eğer yanlış bir doğum yeri gösterirse bu yerin sakinlerinin ömür boyu kölesi olacak ve S ile işaretlenecekti. Kölenin çocukları, erkekler 24 kızlar 20 yaşlarına kadar diğer insanlar tarafından çırak olarak kullanılabilecekti. Kaçtıkları zaman bu yaşlara kadar, zincire vurulacak, kırbaçlanacak vb. köle olarak hayatlarını sürdüreceklerdi. Her efendi, kölesinin boynuna, kollarına veya bacaklarına bir demir halka geçirme hakkına sahipti. Köleyi daha iyi tanımak ve emin olmak adına yapılan bu uygulama roundsmen (devriye) adı altında 19. yüzyılın ortalarına kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Bu tür kilise bölgesi köleleri yiyecek ve içecek karşılığında kendilerine iş vermek isteyenler tarafından çalıştırılabilirdi.

Elizabeth döneminde (1872), kanlı yasalar olduğu gibi devam etmektedir. On dört yaşından büyük ve izin belgesi olmayan dilenciler, iki yıl içinde bir yerde çalışmaya başlamazlarsa, kırbaçlanacak ve sol kulakları kızgın demirle dağlanacaktı. İzin belgesi olmadığı için ikinci kez yakalanan ve on sekiz yaşını bitirmiş olanlar iki yıl içinde herhangi bir yerde çalışmazlarsa idam edilecekti.

Çoğu zaman iş bulamayan ve devletin serseri, dilenci, hırsız ve soyguncu olarak gördüğü bu "özgür ve korunmasız" proleterya yasalar aracılığıyla disipline edilir. Ücret sisteminin gerektirdiği disiplin ilk başta açık bir şekilde uygulanır. Toprakları elinden alınan tarımsal nüfus suçlu ilan edilir, hapse atılır ve üzerlerinde en sert şiddet uygulanır. Zaman geçtikçe gözle görülen bu şiddet daha sessiz bir hal alır. Artık insanlar ücretli işçi olma durumuna uyumlulaştırılmıştır. Geriye ücretleri düzenlemek ve işçilerin örgütlenmesini engellemek için devlet gücüne başvurmak kalır. Kitlelerin kapitalistin boyunduruğu altına girmesini artık ekonominin sessiz yasaları sağlamaktadır. Artık proletarya oluşturulmuş ve ekonominin sessiz yasaları işlemeye başlamıştır. Çünkü emek gücünü satanlar ücretli emekçiler olarak açık şiddetin geri plana çekildiği emeğin meta olarak kabul edildiği duruma uyumlaştırılmıştır. Devlet gücü bu durumda ücretleri düzenlemek, emekçilerin örgütlenmesini engellemek için burjuvazi tarafından kullanılmaya devam edilir (Marx, 2010: 708-720).

"Fransız burjuvazisi, henüz yeni kazanmış bulundukları birlik kurma hakkını işçilerin elinden geri alma cesaretini daha devrim fırtınasının devam ettiği bir sırada kendisinde bulmuştu. Burjuvazi, 14 Haziran 1791 tarihli kararnameyle, her tür işçi birliğini özgürlüğe ve insan hakları bildirgesine yönelik bir suikast ilan etmişti; buna kalkışanlar, yurttaşlık haklarından bir yıl yoksun kalmanın yanı sıra 500 livre para cezası ödeyecekti" (Marx, 2010: 710).

Kapitalist üretim ilişkilerinin kökenine baktığımızda kapitalizmin yükseliş aşamasında emek gücü ordusunun yaratılmasında polis, ordu, vergi ve yasaların vb. yanında fiziksel zor ve devletin rolü açıkça görülmektedir.

2.2. Mutlak Özel Mülkiyete Giden Yol

Kapitalist Çiftçinin Doğuşu'nun incelendiği bölümünde çiftçinin çalıştırdığı işçilerin ve toprağını kiraladığı mülk sahibinin sırtından zenginleşerek "kapitalist çiftçiler" sınıfını oluşturduğunu anlatılır (Marx, 2010: 711). "Tarım devriminin" temelini buradaki parasallaşma ve metalaşma oluşturur. Sermayenin toprağa hükmetmesinin önü açılmıştır. Hemen izleyen Sanayi Sermayesi İçin İç Pazarın Yaratılması bölümünde Marx, kır halkının mülksüzleştirilmesi ile kırlardaki ev sanayisi tamamıyla tarımdan ayrılarak sanayi sermayesi için bir iç pazar yarattığını belirtir (2010: 713). Karnını topraktan doyuran insan sayısının azalması ve gıda kaynaklarının metalaşması piyasa mübadelesinin genişlemesine yol açmıştır. Marx'a göre, kapitalizmin gelişmesindeki önemli bir katkıyı İngiltere'de iç pazarın 16. yüzyıldan itibaren büyümesi yapmıştır.

Marx, Sanayici Kapitalistin Doğuşu bölümünde sanayi sermayesinin oluşma sürecine ve ilkel birikimin farklı uğraklarına değinir (2010: 717). Sanayi sermayesinin (tüccar sermayesinin, tefeci sermayesinin, bankokrasinin ve toprak sahibi sermayenin öncüsü olan) doğuşunu incelerken Marx bizi sömürgecilik, köle ticareti, Afrika ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaşananlarla yüzleştirir. Feodal dönemde, para sermayesinin sanayi sermayesine çevrilmesi "kırda feodal hukuk düzeni, kentlerde ise lonca sistemini ayakta tutan hukuk düzeni" ile önlenmişti. Ücretli emeğe dayalı sanayinin önündeki engel "feodal toplumun çözülmesi, kır halkının mülksüzleşmesi ve kısmen kovulmasıyla yıkılmıştı". Marx İngiltere de sanayileşmenin büyük bir kısmının kuralların ve sendika örgütlenmesinin zayıf olduğu mekânlarda geçekleştiğinin altını çizer. Örneğin; sermayenin yeni gözde mekanları, "kıyılardaki ihraç limanlarında, iç kesimlerdeki eski kent limanlarında" ve buralarda loncaların kontrolleri dışında kalan

bölgelerde bulunmaktaydı. İngiltere'deki kurumsal kentler bu yeni mekanlarla mücadeleye girişmişti (Marx, 2010: 718).

Burjuvazi feodal güçleri geriletmek ve yıkmak için sömürge sistemi ile köle ticaretini de kullanmıştır. Tüm bunları ilkel birikimin belli başlı adımları olarak (Perelman, 2014: 131) Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, toraktan koparılması ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adaları'nın ele geçirilmesi ve yağmalanması, Afrika'nın kara-deri ticaretinin av alanı haline getirilmesi gibi gelişmeleri gösterebiliriz (Marx, 2010: 718). Eduardo Galeano *Latin Amerika'nın Kesik Damarları* adlı eserinde Karayip adalarının dünya kapitalizmine entegre olma sürecinden "uluslararası işbölümü Tanrı buyruğuyla değil, dünya kapitalizminin gelişmesiyle oluştu" şeklinde bahseder:

"İhracat amacıyla şeker üreten ilk Karaip adası 1641 'de Barbade olmuştur. Aslında İspanyollar bu tarihten önce Küba ve İspanyol Adası'nda şeker kamışı üretimine başlamışlardı. Minik bir İngiliz sömürgesi olan Barbade'da ilk plantasyonları Hollandalılar kurmuştu. 1666 yılında Barbade'da şeker plantasyonlarının sayısı 800'e ulaşıyor, köle sayısı da 80.000'i geçiyordu. Yeni gelişmekte olan latifundiaların işgal ettiği Barbade da Kuzeydoğu Brezilya kadar talihsizdi. Eskiden pamuk, tütün, portakal gibi değişik ürünlerin ekildiği, sığır ve domuzların yetiştirildiği Barbade'a şeker kamışı plantasyonlarının girmesiyle tarım bir yana bırakıldı, ormanlar yerle bir edildi; kısa sürede kendini tüketen bir atılım için. Ada halkı birden toprakların verimsizleştiğini, yiyecek maddelerinin tükendiğini ve ürettikleri şekerin fiyatının piyasada rekabet edemeyecek kadar yüksek olduğunu fark etti" (Galeano, 1988: 77).

İlkel birikimin farklı yönleri 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de sömürge sistemini, kamu borçlarının destecisi olan modern vergi sistemi ve ulusal borç ile doruk noktasına

ulaşan uluslararası kredi sistemi biçimlerinde de gerçekleşmektedir (De Angelis, 2014: 102). Marx bu yöntemlerin hepsi için "feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecini uygun bir ortam yaratarak ve geçiş süresini kısaltmak için, devlet zorundan yararlanmıştı" der fakat kamusal borçlanma için ayrı bir parantez açar (2010: 719). Bunun nedeni kamusal borçlanmanın başıboş parayı çoğaltıp sermayeye çevirerek kapitalist çağa damgasını vurmuş olması ve ilkel birikimin en güçlü araçlarından biri olmasıdır (Marx, 2010: 722).

Marx, uluslararası kredi sisteminin doğuşuna Hollanda'nın çöküş döneminde Venedik'ten aldığı büyük miktarda borçları örnek verir. Bu durum, hem Venedik'in soygun sistemini hem de Hollanda'nın sermaye birikiminin gizli temellerinden birini ifade etmektedir (Marx, 2010: 723). 18. Yüzyıl'ın başlarında Hollanda'nın ticaret ve sanayi bakımından zayıflamasıyla birlikte güçlü bir rakibi olan İngiltere'ye büyük miktarda sanayiyi borç vermiştir. Marx, aynı durumun İngiltere ve ABD arasında gerçekleştiğini belirtir. "Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde bir doğum belgesi olmaksızın ortaya çıkan bazı sermayeler, İngiltere'de daha dün sermayeye dönüştürülmüş olan çocuk kanıdır" (Marx, 2010: 723).

"Büyük sanayinin çocukluk dönemi" en çok da küçük çocuklara ihtiyaç duymuştur. "Pamuklu sanayisi, İngiltere'ye çocuk köleliğini getirirken, aynı zamanda, Amerika Birleşik Devletleri'nde daha önceleri az çok ataerkil bir karakter taşıyan köle yetiştirme ve köle alım satımı işinin bir ticari sömürü sistemi haline gelmesine dürtü olmuştu" (Marx, 2010: 726). Marx Liverpool'un köle ticaretiyle nasıl geliştiğini ve uzun yıllar giderek artan boyutta ("Liverpool'un köle ticaretinde kullandığı gemilerin sayısı 1730'da 15, 1751'de 53, 1760'da 74, 1770'de 96 ve 1792'de 132'idi") ilkel birikim yöntemi olarak köle ticaretini benimsediğini belirtmektedir (2010: 726).

Marx, Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi başlıklı bölümde sermayenin tarihsel doğuşunu ilk birikim olarak nitelendirir (2010: 727). İlkel birikimin varoluşu sahibinin emeğine dayanan özel mülkiyetin ortadan kalması, üreticinin mülksüzleştirilmesi ile gerçekleşmiştir. Sahibinin emeğine dayanan özel mülkiyet, yerini özgür emeğin kapitalist sömürüsüne dayanan kapitalist özel mülkiyete bırakmıştır. Marx bu dönüşümün acımasız ve sürüncemeli olduğunu belirtir. Bu dönüşüm yaşandıktan sonra "emek daha geniş ölçüde toplumsallaşır, toprak ve diğer üretim araçları daha geniş ölçüde sömürülen ve ortak biçimde kullanılan üretim araçlarına dönüşür" (Marx, 2010: 729). Özel mülkiyet sahiplerinin mülksüzleşmesi ile bağımsız iktisadi varlığı son bulan kimse, artık kendi başına ve kendisi için çalışan kimse değil, birçok işçiyi sömürmekte olan kapitalisttir (Marx, 2010: 729). Dolayısıyla sermaye merkezileşir.

Sermayenin merkezileşmesi el koyma biçimidir. Sermayenin merkezileşmesi ile kapitalistler arası yarış başlar. Az sayıdaki kapitalist diğer kapitalistleri mülksüzleştirmek için uğraşır. Dolayısıyla Marx burada ilkel birikimin sürüncemeli yönüne vurgu yapmaktadır. Piyasa güçleri ilkel birikim şekline bürünür (ya da ilkel birikimin yerini ilkel bir şekilde alır). Marx kar oranlarının düşme eğilimi tartışmasında piyasa güçleri ve ilkel birikim arasındaki ilişkiye tekrar değinir. Marx için bu ilişki üreticilerin üretim koşullarından ayrılmasının en yüksek aşamasını ifade eder (Perelman, 2014: 137). Kapitalist birikim rejiminin uluslararasılaşmasının avantajlarından yararlanan büyük sermayedar kesim sahip oldukları tekel gücüyle kapitalist üretim tarzının başını yer. Kapitalist özel mülkiyet mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmeleri ile sona ulaşır (Marx, 2010: 729). Kapitalist üretimin özünde yatan yasaların işlemesi büyük sermaye sahiplerinin sayılarını azaltmış ve sefaleti, baskıyı, sömürüyü ve işçi sınıfının isyanını artırmıştır. Kapitalist özel mülkiyet yerini bireysel mülkiyete bırakır. Marx bu dönüşümü şöyle aktarmaktadır:

"Bireylerin kendi emeklerine dayanan dağınık özel mülkiyetin kapitalist mülkiyete dönüşmesi, doğal olarak, şimdiden fiilen toplumsallaşmış üretime dayanan kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesinden, karşılaştırılamayacak ölçüde daha fazla zaman alan, daha sert ve zorlu bir süreçtir. Birinci durumda halk kitlesinin az sayıda gaspçı tarafından mülksüzleştirilmesi, ikinci durumda az sayıdaki gaspçının halk kitlesi tarafından mülksüzleştirilmesi söz konusudur" (Marx, 2010: 730).

Marx, Modern Sömürgeleştirme Teorisi adını taşıyan 25. Bölüme (2010: 731) ilkel birikim sürecinin ekonomi politiğin yurdu olan Batı Avrupa'da neredeyse tamamlanmış olduğunu fakat sömürgelerde durumun farklı olduğunu belirterek başlar. E.G. Wakefield'i sömürgecilik ile ilgili düşüncelerine odaklanır. Marx'a göre Wakefield'in sömürgecilik konusuna katkısı sermayenin bir toplumsal ilişki olarak bir şey değil şeyler aracılığıyla kişiler arasında kurulduğunu keşfetmesidir. Marx'ın geniş ifadesiyle:

"Bir zenci, bir zencidir. Zenci, ancak belirli koşullar içinde köle olur. Bir pamuk eğirme makinesi, pamuk eğirmek için kullanılan bir makinedir. Bu ancak belirli koşullar içinde sermaye haline gelir. Bu koşullar dışına çıkarılsın, altın kendiliğinden ne kadar para değilse ya da şeker ne kadar şeker fiyatı değilse, makine de sermaye olmaktan o kadar çıkar… Sermaye, bir toplumsal üretim ilişkisidir. Tarihsel bir üretim ilişkisidir" (Marx, 2010: 732).

Bu noktada Marx ilk olarak, ücretli işçi olmadan para, geçim araçları, makine ve diğer üretim araçlarının sermaye olarak bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir. İkinci olarak üretim ve geçim araçlarının işçinin sömürülmesine ve boyunduruk altına alınmasına hizmet eden araçlar haline geldikleri zaman, sermaye olacağını belirtir (Marx, 2010: 732-733). Bir başka ifadeyle, üretim ve geçim araçlarının sermaye

olabilmeleri için özgürleştirilen işçileri hem sömürme hem de boyunduruk altına alma işlevi görmesi gerekir. Marx, Wakefield'in sömürgeleştirme planlarının "büyük sırrı"nın İngiliz Parlamentosu'nda ciddi bir etki yarattığını belirtir. Bakir topraklardan satın alarak bağımsız bir köylü haline gelebilmeye çalışan insanlar hükümet tarafından ücretli işçi olarak çalışmak durumunda bırakılıyorlardı. "Öte yandan hükümet, toprağın ücretli işçinin toprak sahibi olmasını görece önleyecek derecede yüksek bir fiyatla satılmasından elde edilecek fonu, diğer bir ifadeyle, kutsal arz ve talep yasası ihlal edilerek işçinin ücretinden sızdırılan paralarla meydan gelecek fonu, bu fon büyüdüğü ölçüde, Avrupa'dan sömürgelere parasız pulsuz insanlar ithal etmek ve böylece kapitalist beyler için dopdolu bir emek piyasası sağlamak amacıyla kullanabilirdi" (Marx, 2010: 738). Burada emek piyasasının oluşturulabilmesi için kişinin kendi emeğine dayanan özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gerektiğini görebiliriz.

Marx'ın ilkel birikim kuramına dair temel tespitlerini özetlersek: ilkel birikimin, üreticiyi üretim araçlarından ayıran, doğrudan üreticileri ücretli emekçilere dönüştüren tarihsel bir süreçtir. Ayrıca kitlelerin mülksüzleştirilmesi, sömürgecilik, zor, devlet borçları sistemi, vergilendirme ve himayecilik ile sağlanmaktadır. Sermaye bir şey değil, şeyler arasında kurulan toplumsal bir ilişkidir.

Marx sanayi ve tarım devrimlerinin, proleterleşme süreçlerinin, metalaşma ve parasallaşma süreçlerinin genel hatlarını çizerek kapitalizmin var olma sürecini anlatmaktadır. Bu anlatı gelecekteki tüm tartışmalar için bir zemin oluşturmaktadır ve sırf bu yüzden bile son derece önem taşımaktadır. Kapitalizme içkin olarak anlattığı şiddet ve sert mücadeleleri Marx bize dramatik bir şekilde verir. Bugün ilkel birikim süreçlerine ait bu şiddet kendini ekonomik ilişkilerin sessiz zorlayıcılığı göreviyle hala devam etmektedir. Harvey köylülerin topraklarından koparılması ve topraksız kitlenin

ortaya çıkışının, son otuz yıl içinde Meksika ve Hindistan gibi ülkelerde hız kazandığını belirtir.

"*…su gibi daha önce ortak mülkiyet altında bulunan doğal kaynaklar özelleştirilmiş (genellikle Dünya Bankası'nın zoruyla) ve kapitalist birikim mantığı içine oturtulmuş, alternatif (yerli, hatta ABD örneğinde ufak çaplı emtia bile) üretim ve tüketim biçimleri ortadan kaldırılmıştır. Devletleştirilmiş endüstriler özelleştirilmiş, aile çiftçiliğinin yerini tarım işletmeleri almıştır. Ve kölelik yok edilememiştir (özellikle seks ticareti biçiminde sürmektedir)"* (Harvey, 2004: 121).

O halde diyebiliriz ki, Marx'ın bahsettiği ilkel birikimin bütün özellikleri, bugün kadar güçlü bir biçimde var olagelmiştir.

Marx'ın ilkel birikim kuramına dair literatürde iki farklı yaklaşım gelişmiştir: İlkel birikimi salt tarihsel bir kategori olarak kabul eden yaklaşım ve kalıcı bir süreç olarak yorumlayan yaklaşım. İlkel birikimi kalıcı bir süreç, kapitalizmin yapısal bir unsuru olarak yorumlamanın temel dayanağı Rosa Luxemburg'tur. Luxemburg'un ilkel birikime dair düşüncelerini ele almadan önce ilkel birikimi kapitalizmin ön koşulu olarak kabul eden ve geleneksel yorum olarak da bilinen yaklaşımın en önemli iki temsilcisi Maurice Dobb ve Paul Sweezy'nin (Göztepe, 2014: 29) düşüncelerinden kısaca bahsedilecektir. Çünkü feodalizmden kapitalizme geçişi konu alan bir tarihsel bağlam tezin amacı ve sınırları dışındadır.

İlkel birikimin tarihsel anlamından kastedilen, kapitalist üretimin önkoşullarının oluşması ve bu sürecin kapitalist üretim tarzının yerleşmesiyle son haline ulaştığının kabul edilmesinin ifadesidir. Dobb'un *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler* isimli eserinin konumuz açısından önemi; kapitalizmi Marx'ın izinden giderek "bir meta üretimi sistemi" olarak ele alması (Dobb,1981: 2) ve "kendinden önceki sınıflı toplum

biçiminden kapitalizmin gelişmesi ve daha önceki üretim biçimindeki serf-emeğinin, ücretli emek haline gelmesi hem uzun hem karmaşık bir sürecin sonucu" olduğunu incelemesinin temeline almasıdır (1981: 12).[4]

"Dönüşümün çizgileri hiç de dümdüz olmamış ve dönüşüm sırasında (Devletin sınıf yapısı ve politikasında) önemli siyasal değişmeler görülmüştür. Çeşitli ülkelerde kapitalizmin yıkılmasında yukarıdan gelen (örneğin toprak aristokrasisinin bazı kısımları ile ittifak halinde büyük tüccarlar tarafından gerçekleştirilen) bir ekonomik ve siyasal devrim ile küçük üreticiler arasında yükselip feodal sömürüye karşı ayaklanmış küçük kapitalistlerin öncülük ettikleri aşağıdan devrimin oynadığı roller (örneğin bir yanda Prusya ve Japonya gibi ülkeler diğer yanda İngiltere'nin klasik geçiş yolu arasındaki zıtlık) üzerinde tartışmalar yapılmıştır" (Dobb, 1981: 12).

Bu noktada Dobb, feodal toplumun çözülmesindeki dağıtıcı gücün değil, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecindeki iki temel aşamanın altını çizmektedir: İlki feodal yükümlülüklerden kurtulan küçük üreticinin dolaylı üreticiye dönüşmesinin gerçekleşmesidir. İkincisi, küçük üreticinin üretim ve geçim araçları üzerindeki mülkiyet hakkının kalmaması ile ücret karşılığında çalışmak zorunda bırakılmasıdır.[5]

[4] Sweezy kapitalizmle feodalizm arasındaki temel karşıtlığın ürünün hedefine yönelik yani ihtiyaç için üretim (kullanım) ve pazar için üretime yönelik bir ayrım temel alınarak yapılması gerektiğini savunur. Dobb'a dair eleştirisini de bu yoldan ilerleyerek feodalizmi bir üretim tarzı olarak ele alması ve "serflik" ile özdeş kabul etmesi üzerinden yapar. "Sweezy'nin kapitalizmle feodalizm arasındaki temel karşıtlığın para ekonomisi ile doğal ekonomi arasında değil, Pazar için üretim ile kullanım için üretim arasında olduğu"nu iddia eder (Göztepe, 2018: 27-28).

[5] Feodalizmden geçiş olarak kapitalizmin kökenleri, gerek Marksizm ile başka akımlar arasında gerek Marksizm içerisinde son derece tartışmalı bir konu olmuştur. Dobb-Sweezy tartışması, ticaretin dışsal, çözücü rolüne (Sweezy) karşıt olarak (Dobb'un savunduğu) feodal üretim içerisindeki gelişmelerin ve onun sınıf ilişkilerinin göreli önemi ve bunlara uygun olarak sırasıyla köy ile kent ve üreticiler ile tacirler üzerindeki vurgularla ilgiliydi. Bu tartışmanın temel metinleri Rodney Hilton (1984) içinde yer alır. Bu anlaşmazlık "Brenner tartışması" adıyla sürdürülmüştür (Fine ve Saad-Filho, 2006: 98).

Dobb, ilkel birikim sürecinin hem köylülerin yaşam alanlarından doğrudan koparılıp atılmasını (arazinin çitlenmesi) hem de fakirleşme ve borçlanma yoluyla arazilerine el konulmasını içerdiğini belirtir. Bunlara ek olarak, nüfusun artmasıyla birlikte, var olan arazi üzerinde herkese geçimini sağlamaya yetecek bir toprak parçasının olmaması durumu da dahildir (Dobb, 1981: 13).

Bu tez çalışmasında ilkel birikim tarihsel bir kategori olarak ele alınmadığı için Dobb'un bu konudaki görüşlerine katılmamaktayız. Marx'ın tarif ettiği şekliyle ilkel birikim süreçlerine bakarsak; kırsal ve köylü nüfusun topraklarından koparılması, sömürge ve emperyalist sömürü politikaları, devlet gücü kullanılarak servetin kapitalist sınıfa devredilmesi, ortak mülkiyetin yok edilip özel ellerce kullanılması, devlet arazilerinin ve mallarının özelleştirilmesi, uluslararası finans ve kredi sistemi, devlet borçlanmasının doğması, tüm bu özellikler güncelliği devem ettirmektedir. Dahası kredi sisteminde, ortak mallara el konulması ve özelleştirilmesinde olduğu gibi ön planda varlığını sürdürmektedir.

3. Luxemburg'da İlkel Birikim: İlkel Birikimin Sürekliliği

Kapitalizmin yapısal bir unsuru olarak ilkel birikim argümanı üreticinin ve üretim araçlarının ayrılması ile üretim ve geçim araçlarının sermayeleştirilmesinin artan boyutta yeniden üretildiğini ileri sürmektedir. Bu görüşün temel dayanağını Rosa Luxemburg'un sermaye birikimi üzerine tespitleri oluşturmaktadır. Luxemburg bir asır önce, ilkel birikimin bir zamanlar yaşandığı fikrine karşı ilkel birikimin sürekliliği meselesini ciddiye almamız gerektiğini öne sürdü. Ona göre kapitalizm iki farklı sömürü biçimine dayanmaktaydı: Birincisi meta piyasasıyla ve artık değerin üretildiği yerle ilgilidir, diğeri kapitalist ile kapitalist olmayan üretim tarzları arasındaki, uluslararası alanda kedini göstermeye başlayan ilişkilerle ilgilidir.

Bu iki yönlülüğü Luxemburg şu şekilde ifade eder:

"Bu yönlerden ilki mal piyasası ve artık-değerin üretildiği yer –fabrika, maden, tarım çiftlikleri- ile ilgilidir. Bu gözle bakıldığında birikim, en önemli aşaması olan kapitalist ile ücretli işçi arasındaki değişim ile birlikte, tamamen ekonomik bir süreçtir. (...) Biçim açısından olsa dahi barış, mülkiyet ve eşitliğin hüküm sürdüğü değişimde; mülkiyet hakkının, birikim yoluyla insanların mülklerinin nasıl elinden alındığını, meta değişiminin nasıl sömürüye dönüştüğünü ve eşitliğin nasıl sınıf egemenliğine dönüştüğünü açığa çıkarmak için keskin bilimsel çözümlemenin diyalektiği gerekli olmuştur. Sermaye birikiminin diğer yönü, kendisini uluslararası sitemde göstermeye başlayan, kapitalizm ile kapitalist olmayan üretim biçimleri arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Ana yöntemleri; sömürgeci politikalar uluslararası borç sistemi –çıkar politikası alanı- ve savaştır. Birikimin bu iki yönü, sermayenin yeniden üretiminin koşulları vasıtasıyla, birbirine organik olarak bağlıdır ve kapitalizmin tarihsel seyri ancak bu ikisi bir araya getirilirse anlaşılabilir" (Luxemburg, 2004: 347-348).

Luxemburg bu iki sömürü ve birikim sistemi arasında "organik bir bağ" olduğunu belirtir. Anlatılmak istenen kapitalizmin tarihinin sürekli ilkel birikim ve Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim sistemi sayesinde birikimin dinamikleri arasındaki bu dinamik ilişki üzerinden yükseldiğidir.

Luxemburg ilkel birikimin sürekliliğini daha iyi ifade etmek adına, bizi İngiltere özelinde anlatılan özgül ilkel birikim süreçlerinden ayırarak dünya çapındaki kapitalizmin tarihsel coğrafyasına götürmektedir. Uzun vadeli sermaye birikimi için emperyalist araçların varlığının önemini belirten Luxemburg, Çin'e karşı yürütülen Afyon Savaşları olarak bilinen tarihsel gelişmeyi örnek verir.

Afyon savaşları, Avrupa sermayesinin meta değişimini göstermesi bakımından önemlidir. Çin, İngilizlerin baskısıyla Hindistan'da yetiştirilen bu uyuşturucuyu almaya zorlandı. Afyon ekimi Doğu Hindistan Şirketi tarafından 17. yüzyılda başlamıştı. 19. yüzyıla gelindiğinde afyon fiyatı aşırı derecede düştü ve "halkın lüksü" haline geldi. Büyük kitlelerin, özellikle yoksul halkın afyonun ucuz cinsini kullanması toplumsal felakete yol açtı. Çin bu duruma önem olarak ithalata ambargo koydu (Luxemburg, 2004: 295). Çin'in afyon ticareti üzerinde kontrol sağlama isteğine karşı İngiliz kruvazörleri 7 Eylül 1839'da Çin'in oldukça zayıf savunmasını yok etti (Luxemburg, 2004: 297).

Rosa Luxemburg'un sermaye birikimi konusuna yaptığı katkı, ilkel birikimin sürekliliğine dair tartışmanın temel dayanağını oluşturduğu için izleyen bölümlerde *Sermaye Birikimi* adlı eser ana hatlarıyla ele alınacaktır.

3.1. Artı-Değerin Realizasyonu Sorunu

Luxemburg, temel eseri olan *Sermaye Birikimi*'nde (2004) yeniden üretim ve sermaye birikimi konusunu ele alır. Sermayenin Yeniden Üretimi ve Toplumsal Ortamı ismini taşıyan 26. Bölümde (Luxemburg, 2004: 267), Marx'ın genişlemiş yeniden üretim şemasına dair getirdiği eleştiriyi anlatmaktadır. Luxemburg'a göre Marx'ın genişlemiş yeniden üretim şeması birikimin gerçek ve tarihsel sürecini açıklamamaktadır. Bunun nedeni ise, şemanın birikim sürecini, kapitalistlerle işçilerin tüketimin yegâne unsuru olduğunu ön varsaymasıdır. Luxemburg, tüketimin yegane unsurlarını bu varsayım üzerinden tanımlamanın hatalı olduğunun altını çizer ve Marx'ın genişlemiş yeniden üretimim şemasının bağlı olduğu koşulları sıralar:

1- Sermayeye dönüştürülecek artı-değer önce sermayenin doğal biçimi içinde ortaya çıkar (ek üretim araçları ve işçiler için ek geçimlik mallar).
2- Kapitalist üretimdeki genişleme, tamamen kapitalist ürünlerle, yani kendi üretim araçları ve geçimlik mallarıyla olur.
3- Bu genişlemenin sınırları her seferinde ve daha en baştan, belli bir veri durum altında sermayeye dönüştürülecek olan artı-değer miktarı tarafından belirlenir.
4- Kapitalist üretim, artık-ürünün tamamı satın alındığı içindir ki, sermaye birikiminin sınırı yoktur (Luxemburg, 2004: 254).

Luxemburg Marx'ın şemasını sadece birikimin devamlılığını ifade ettiğini ama bu birikimden kimin yararlanacağına ve genişleyen yeniden üretimin yeni tüketicilerinin kim olacağına dair bir açıklama getirmediği üzerinden eleştirir.

"Marx'ın şeması soyutlanmış bir şekilde ele alınırsa (...) "daireler içinde dönmekteyiz" yorumuna izin vermektedir. Kaldı ki Marx da, toplam sermayenin sadece kapitalistlerle işçilerden oluşan bir toplumdaki birikim sürecini açıklamayı amaçladığın, tekrar tekrar belirtmektedir. Kapitalin her cildinde bu anlama gelen pasajlar bulunabilir" (Luxemburg, 2004: 254).

Luxemburg'a göre genişlemiş yeniden üretimin bir yönünü oluşturan artı-değerin realizasyonu sorunu kapitalist birikimin temel sorunlarından birisidir. Genişlemiş yeniden üretim sürecinde yeni tüketicilerin kim olacağı artı-değerin realizasyonu ile bağlantılıdır. Bu bağlantıyı Luxemburg'un kendi kelimeleriyle ifade edersek:

" Gerçek yaşamda, toplam sermayenin birikiminin fiili koşulları, bireysel sermayeler ve basit yeniden üretim için geçerli olan koşullardan tamamen farklıdır. Sorun şuna inmektedir: Eğer artı-değerin, giderek artan bir bölümü, kapitalistlerce tüketilmeyip üretimin genişlemesi için kullanılıyorsa, o zaman sosyal yeniden üretim ne

tür biçimler alır? Sosyal üretimden, değişmeyen sermayenin yenilenmesi payını çıkardıktan sonra geriye kalan, ex hypothesi işçilerle kapitalistlerin tüketimiyle massedilemeyeceği gibi –bu sorunun ana görünümüdür- toplam üretimi de işçilerle kapitalistler kendi başlarına realize edemezler. İşçilerle kapitalistler her zaman, sadece değişken sermayeyi, değişmeyen sermayenin kullanılacak olan bölümünü ve artı-değerin tüketilecek olan parçasını realize edebilirler; ama bu yolla üretimin sadece bir önceki ölçüde yenilenebilmesini güvence edebilirler. İşçilerle kapitalistlerin, artı-değerin sermayeye dönüştürülecek olan parçasını, realize edebilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, sadece işçilerle kapitalistlerden oluşan bir toplum için, artı-değerin, birikim amacıyla realize edilmesi, imkânsızdır" (Luxemburg, 2004: 268-269).

Bu paragraf Luxemburg'un sermaye birikimi konusuna yaptığı katkıyı görmek açısından önem taşımaktadır. Luxemburg yazının devamında artı-değerin realize olabilmesini kapitalist olmayan toplumsal formasyonların var olması gerektiği koşuluna bağlar. Sömürünün gerçekleşmesi, el konulan emeğin realize olabilmesi için kapitalist üretim kapitalist toplumun dışında kalan sosyal örgütlenmelere ya da katmanlara (köylülük, bağımsız küçük üreticilik gibi) yaslanmalıdır (Luxemburg, 2004: 270).

Luxemburg artı-değerin realizayonu sorununu Marx'ın yeniden üretim şeması üzerinden ele aldıktan sonra, birikimin tarihsel koşullarına odaklanır. Üretim araçları sağlamanın ve artı değeri realize edebilmenin ilk koşulu olarak doğal ekonomiye dayalı toplumların bağımsızlıklarının elinden alındığının anlatıldığı Doğal Ekonomiye Mücadele (2004: 280) bölümü birikimin tarihsel koşullarının ilkini oluşturur. Kapitalizmin var olabilmek ve gelişebilmek için kapitalist olmayan toplumsal tabakaların varlığına ihtiyaç duyduğunu belirten Luxemburg, bu bölümde sermayenin, Avrupa dışındaki ilkel toplumsal örgütlenmelere karşı verdiği mücadeleye odaklanır.

Sermaye, sömürgeci yöntemlerin varlığıyla doğal ekonominin geçerli olduğu toplumlara savaş açar. Bu yöntemler; vergilendirme sistemi ve kapitalist olmayan örgütlenmelerle ticari ilişkiler kurulması gibi siyasi ve ekonomik faktörlerin birlikteliğinden oluşur. Luxemburg sermayenin doğal ekonominin geçerli olduğu toplumsal tabakalardaki amaçlarını şöyle sıralamaktadır:

1- Toprak, balta girmemiş ormanlardaki av hayvanları, madenler vs. gibi önemli üretim güçleri kaynaklarına sahip çıkmak.
2- İşgücünü özelleştirip kendi hizmetine sokmak.
3- Meta ekonomisini getirmek.
4- Ticaret ile tarımı ayırmak (2004: 281).

Luxemburg ilkel birikimi kapitalizmin başlangıcı olarak kabul eder ve Avrupa'da üretim araçlarıyla işgücünün sermayeleştirilmesinde kapitalizmin kullandığı en önemli silahın köylülerin mülksüzleştirilmesi olduğunu belirtir. Luxemburg'a göre sermaye ilkel birikim yöntemi olarak modern sömürgecilik siyasetinin geçerliliği giderek artan ölçüde devam etmektedir.

Kapitalist sermaye birikiminde kuvvet kullanılması, sermayenin insanların toplumsal ve ekonomik bağlarını hedef almasıyla birlikte, insanların üretim araçları ve işgücü ellerinden alınmaktadır. Luxemburg, sermayenin önündeki engelleri yok etmesi için tek çözümün kuvvet kullanmak olduğunu belirtir. Ona göre sermaye, kapitalist olmayan doğal formasyonların çözülerek meta ekonomisine geçmesini beklemez. Tarihsel bir süreç olan sermaye birikimi, ortaya çıkış aşamasında olduğu gibi "yerleşik bir silah" olarak varlığını devam ettirir (Luxemburg, 2004: 282).

Kuvvet kullanma doğa ekonomisinde varlığını sürdüren halkı meta müşterisi yapmanın, üretim araçları ve işgücüne sahip çıkmanın en hızlı sonuç getiren yöntemidir.

Luxemburg bu yöntemi artan militarizmle birlikte ele alır. Luxemburg militarizmi birikim alanı olarak 32. Bölümde anlatır. Luxemburg ilk birikim örneği olarak sömürge ülkelerini, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Cezayir'de izlediği siyasetleri inceler (Luxemburg, 2004: 283-94).

Luxemburg, üretim araçları sağlamanın ve artı-değeri realize edebilmenin ikinci önemli koşulunu, bağımsızlığı elinden alınan doğal ekonomiye dayalı toplumlara meta ekonomisini sokmak olduğunu belirtir. Sermaye böylelikle basit meta üretiminin yerine geçer. Luxemburg Meta Ekonomisinin Getirilmesi bölümünü (2004: 294) Afyon Savaşları üzerinden inceler. Daha sonra Uluslararası Ödünçler bölümünü (2004: 320) ele alır. Luxemburg'a göre uluslararası ödünç sistemi kapitalizm ile kapitalist olamayan üretim biçimleri arasındaki ilişkilerin bir başka önemli belirleyenidir. Bu bölümde devletin demiryolları ve silah yapımı için ödünç vermesinin sermaye birikimi açısından işlevlerini şöyle sıralamaktadır:

1- Kapitalist olmayan grupların parasını sermayeye dönüştürmesine hizmet eder: Burada para, hem metanın değerinin karşılığı, hem de kapitalist sınıfın asalaklarının tüketim fonu olarak hizmet görmektedir.
2- Para sermayeyi, devlet kuruluşları yoluyla üretken sermaye haline dönüştürmeye hizmet eder.
3- Birikmiş sermayeyi, eski kapitalist ülkelerden genç kapitalist ülkelere yönlendirmeye hizmet eder (Luxemburg, 2004: 321-22).

Luxemburg, Bir Birikim Alanı Olarak Militarizm bölümünde (2004: 348-49) militarizmi, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim biçimleri arasındaki ilişkilerin diğer bir belirleyeni olarak ele alır. Luxemburg, militarizm ve ilkel birikim arasındaki ilişkiyi ilk olarak Yeni Dünya ve Hindistan'ın baharat üreten ülkelerinin fethedilmesindeki rol

üzerinden anlatır. Militarizm daha sonra sosyal yapının sermayeye uygun olmadığı ülkelere zorla meta ticaretini sokmak ve yerli halkı proletarya haline getirip sömürgelerde ücret karşılığında çalışmak zorunda bırakmak için kullanılmıştır.

3.2. Emperyalizmin İşlevliği

Luxemburg kapalı bir kapitalist ekonominin genişleyen yeniden üretimi sürdürmesinin imkânsızlığına kapitalizm dışından kaynaklanan talep türlerinin varlığı halinde geçici bir çözüm yolu bulunabileceğini ileri sürer. Bu durum sermaye için fethedilecek alanlar ve pazarlar oluşturması ile gerçekleşir. Himayeci Gümrük Vergileri ve Birikim bölümünde (2004: 343), sermaye birikiminin kapitalist olmayan çevre için verdiği rekabetçi mücadele üzerine odaklanır. Luxemburg'a göre kapitalizmin varlığını sürdürmek için son çaresi dünya çapında pazar paylaşılması mücadelesinin siyasal ifadesi olan emperyalizmdir (Boratav, 2017: 158). Emperyalizm, dünya çapındaki sömürü ve güç ilişkilerini ve bu ilişkilerin nasıl işlediğini gösteren bir kavramsallaştırmadır (Özuğurlu, 2008: 87). Artı-değerin realizasyonunu sağlayan talep bu defa silahlanma ve savaş giderlerinin aşırı artmasıyla sağlanır.[6]

[6] Marksist Emperyalizm teorileri emperyalizm ve kapitalizm arsında içsel bir bağlantı olduğunu ileri sürer. Başlıca emperyalizm kuramcıları (klasik dönem); Luxemburg, Hilferding, Buharin ve Lenin'in araştırma alanları, dünya kapitalizminin bünyesinde yer alan ticaret ilişkilerini, sermaye hareketlerini, finans sistemlerini ve bunların politik sonuçlarını kapsamaktadır. Onlara göre dünya hiyerarşik, eşitsiz, temel öğeleri arasında sürekli olarak asimetrik bağlantılar oluşturan çatışmalı bir sistemdir (Boratav, 2010: 40). Emperyalizm kavramına dair tartışmalar Marc Ferro'un *Sömürgecilik Tarihi* isimli eserinde şöyle anlatılmaktadır: "John Hobson'un 1902'de yazdığı *Imperialism, a study* başlıklı eserinde ve Rudolf Hilferding'in 1910'da yazdığı *Das Finans Kapital* adlı eserinde belirttiği gibi, ekonomik çıkar emperyalizmin başlıca desteği ve sürükleyici gücü olmuştur. Bu iki eserden esinlenerek Lenin bu düşünceleri daha popüler hale getirmiş ve 1916'da Emperyalizm, Kapitalizmin Son Aşaması'nı yayımlamıştır (…) Ancak Hobson'un tezleri ile Lenin'inkiler arasında bir fark vardır. Hobson İngiliz emperyalizmini "endüstriyel ve mali çıkarların, halkın zararına ve kamusal güçle birlikte, üretim fazlalarını sürebilecekleri ve artı sermayeleriyle yatırımda bulunabilecekleri özel pazarları sağlamak ve geliştirmek amacıyla yüksek düzeyde organize olmuş iradesi" olarak görüyordu. Bir başka deyişle

Luxemburg'a göre emperyalizm bir taraftan, kapitalist olmayan uygarlıkların çöküşünü acımasız bir şekilde gerçekleştirerek kapitalizmin ömrünü uzatır. Diğer taraftan kapitalist birikimin bindiği dalı hızla keserek, kapitalizmin çabuk bir şekilde sona erdirilmesinin en emin yoludur. Bahsi geçen tüm bölümler ilkel birikimin sürekliliğinin tam anlamıyla kapitalist üretim tarzının ağırlıkta olduğu bölgelerin dışında yaşandığı savı üzerine kurulmaktadır. Sömürgeci ve emperyalist uygulamalara verilen önem ise tüm bu yaşanan süreç içinde hayati öneme sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Günümüzde ilkel birikim araçları sadece biçim açısından değişip çoğalmakla kalmayıp, aynı zamanda sermayenin egemenliğindeki merkezi bölgelerde de daha çok öne çıkmıştır. Latin Amerika'da ve Doğu Asya'da insanlar topraklarından koparılmakta, doğal kaynaklar talan edilmektedir; Hindistan'da yeni sanayi alanları için köylü nüfus nüfusun toprakları ellerinden alınmıştır; Batı Bengal'deki Nandigram'da köylülerin toprakları sermayenin genişlemesi için kullanılmak isteniş, direnen köylüler öldürülmüştür (Harvey, 2012: 325). Wall Street ve finansla kurumların hareketleri Marx'ın belirttiği ilkel birikim araçları olan devlet borçlanması ve kredi sisteminin başka yollardan göstergesidir (Harvey, 2012: 325). Tüm bunlar 17. Yüzyıl İngiltere'sinde görülen klasik ilkel birikimin günümüzdeki örneklerini oluşturur.

Marx ve Luxemburg'un tanımladığı yağma ve talan araçlarının hepsi devam etmekte ve bu araçların bazıları bugün hayal bile edilemeyecek boyutlara ulaşmaktadır. 1970'lerden itibaren dünyayı saran özelleştirme dalgası bu durumun göstergesidir. Su,

---

Hobson emperyalizmi merkantalizme dönüş olarak görüyordu. Buna karşılık Lenin, emperyalizmi kapitalist, tekelci gelişimin nihai aşaması olarak görüyordu. Bu konuda Kautsky ile polemiğe girmişti. Kautsky'ye göre bu nihai aşmada emperyalistler arası anlaşmazlıklar artık verimli olamazdı; Lenin'e göre ise, bu kaçınılmazdı" (Ferro, 2017: 42).

eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinin ve devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi devlet tarafından koordine edilen ortak mülklerin çitlenmesinin bir türüdür. Bu durum bir tarafta sıradan insanların sahip olduğu mahrum bırakılarak yoksullaştırılmasına diğer taraftan olağanüstü miktardaki zenginliğin belli ellerde birikmesine yol açmıştır (Harvey, 2012: 326). Tüm bu yaşananlar ilkel birikimin sadece kapitalizm öncesi döneme ait olmadığı konusunun, Marx'ın tespitleri ve Luxemburg'un katkılarıyla birlikte günümüze taşınması, üzerinde düşünülmesi gereken bir alan açmaktadır.

İlkel birikimin sürekliliğine dair tartışmaların tümü aslında emperyalizmin işlevini gösterme çabalarını da kapsayabilir (Özuğurlu, 2014: 38). Günümüzde, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) vb. kuruluş ve örgütlenmelerin kapitalist sistem üzerinde üst yapılar biçiminde rolleri olması ve çevre ile merkez ülkeler arasındaki bağımlılık ve kaynak aktarım biçimlerini denetleme işlevini üstlenmeleri emperyalizm kavramını işlevsiz kılacak boyutta dönüşümler değildir. Bununla birlikte bu örgütlenmelerin dahil olduğu alanlar son on yıl boyunca değişime uğramış ve rolleri önemli ölçüde artmıştır (Boratav, 2010: 42). İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki otuz yıl boyunca üçüncü dünya ülkelerinin sosyal ve ekonomik politika alanlarında etkisizleşmesi emperyalist sistemin devam ettiğinin göstergesidir (Boratav, 2010: 42). Savaş sonrası "altın çağı" boyunca ulusal düzeyde sınıflar arası iş birliğinin popülist veya fiilen sosyal demokrat uzlaşmalara yol açması ve çevre ülkelerinde büyüme ve sanayileşmenin merkez ülkelerin çıkarları ile uzlaşması emperyalizmin reddini değil özgün niteliklerine yeniden kavuşması şeklinde yorumlanabilir (Boratav, 2010: 42-43). Dolayısıyla kapitalist sitemde bugünden geçmişe baktığımızda ortaya çıkan "yeniliklerin" emperyalizm kavramını işlevsiz kılacak boyutta olmadığını söyleyebiliriz.

4. Sürekli İlkel Birikim Kuramı: Çağdaş Yaklaşımlar

Kapitalizmin istikrar kazanmak için her zaman kendisi dışında bir şeye duyduğu ihtiyaç, neoliberal dönemde de yeni pazarların yaratılması, piyasayla tam olarak bütünleşmemiş alanların keşfedilmesi, bu alanların piyasayla olan ilişkilerinin derinleştirilmesi ve yeni nüfuslara ilkel birikim koşullarının dayatılması yoluyla varlığını devam ettirmektedir.[7]

İlkel birikim kapsamında yaşanan gelişmelerin yeniden ele alınmasında güncel ilkel birikim tartışmaları önemli bir yere sahiptir. İlkel birikimin sürekliliğini, kapitalizme içkin olduğunu, ileri süren çağdaş yaklaşımların temel dayanaklarından birisi, daha önce bahsettiğimiz Marx'ın ilkel birikime dair çözümleridir. Bunlar; sermayenin toplumsal bir ilişki olarak ele alınması, İngiltere özelinde anlattığı köylülerin topraklarından zorla koparılıp tarım topraklarının çitlenmesi ve doğrudan üreticilerin üretim araçlarından koparılmasıdır. Diğer dayanak noktası ise Luxemburg'un sermaye birikimi konusunda yaptığı katkıdır. Bu katkının ana tezi; artığın realize edilebilmesi için kapitalist olmayan toplumsal formasyonlara ihtiyaç duyduğu şeklindedir. Luxemburg kapitalizmin yeni pazarlar yaratarak, yeni hammaddeler keşfederek ve yeni ve daha ucuz proleterler istihdam ederek birikim krizine çözüm bulduğunu ileri sürmektedir. Sürekli ilkel birikim tartışmaları ilkel birikimi sadece feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ile ilgili kapitalizmin bir aşaması olarak değil, kapitalizme özgü, bugüne kadar devam eden bir süreç olarak kabul eder.

[7] Neoliberal dönemde ilkel birikimin sürekliliği neoliberalizmin kapitalizmin yeniden yapılanmasına ilişkin kurallar bütününü ifade ettiği gerçeğiyle birlikte düşünülmelidir. Bu kurallar yaşamın her alanına nüfuz etme, düzenleme eğilimindedir ve kapitalizmin son 40 yılına damgasını vurmuştur (Harvey, 2006: 145). Neoliberalizm piyasaların daha önce var olmadığı yerlerde hâkimiyet kurması ve piyasa ilişkilerini derinleştirerek sürekli kılmasını sağlayacak özellikler içermektedir. Neoliberalizm ilgili yazında farklı biçimlerde ele alınmıştır. Kavrama dair açıklamalar ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

Marx'ın ilkel birikim teorisine başvurulması ve teorinin yeniden yorumlanması, görünenin arkasındakinin ülkelerde gösterdiği farklılıkların genel bir karakterini anlamak açısından önem taşır (De Angelis, 2014: 90). İlkel birikim kuramına dair düşüncelerin güncel bir tartışma alanı etrafında ele alınmasına büyük katkı sağlayan iki farklı görüş bulunmaktadır. İlkel birikime tarihsel bir anlam yükleyerek ilkel birikim sürecinin kapitalist üretim tarzının temel koşulları oluştuktan sonra sona erdiğini savunanlar bu tartışmanın bir tarafını oluştururken, ilkel birikimi kapitalizme içkin, devam eden bir süreç olarak ele alanlar ise diğer tarafını oluşturmaktadır. Sürekli ilkel birikim kuramı Micheal Perelman, Werner Bonefeld, Massimo De Angelis, Samir Amin, David Harvey'in katkılarıyla geniş boyutlara ulaşmıştır. Bu katkı neoliberal dönemde Luxemburg'un altını çizdiği kapitalist olmayan yapılarla birlikte meta-dışı kalmış alanların piyasa gereklerine tabi tutulmasına kadar genişlemektedir.

Biz bu çalışmada ilkel birikimin sürecini sadece meta-dışı kalmış alanların değil piyasa ile belli ölçüde ilişkide olan alanların/metanın içeriğinin değişime uğramasını içerecek şekilde genişletmekteyiz. Bu doğrultuda küçük meta üreticilerinin yaşam alanlarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasının önünü açan arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı olduğunu ileri sürmekteyiz. Bu iddiamızı, İlkel Birikimin Bir İfadesi Olarak Arazi Toplulaştırması bölümünde, güncel bir örnek olay olan Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral örneğinde detaylıca ele alacağız. Bu bölümde öncelikle ilkel birikimin sürekliliğini kabul eden çağdaş yaklaşımların düşünceleri ele alınacak ve bu tartışmaların neden olduğu "ilkel birikim ile sermaye birikimi arasındaki fark nedir?" sorusuna yine yukarıda ismi geçen düşünürlerden yola çıkılarak cevap aranacaktır.

4.1. Kapitalist Toplumsal İlişkilerin Kurucu Temeli Olarak İlkel Birikim

Emeğin toplumsal yeniden üretimi bugün her zamankinden daha çok kapitalist birikim tarafından kuşatılmış durumdadır. Bonefeld kapitalist üretim biçiminde emeğin toplumsal yeniden üretimi için "koşullarından koparılmış emek" tanımlaması yapar. Bonefeld'e göre sermaye bu emek üzerinde kuruludur. Kapitalist yeniden üretim, doğrudan üreticilerin yaşamlarını devam ettirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından koparılmalarının giderek genişleyen ölçekte sürdürülmesine dayanmaktadır (Bonefeld, 2014: 66). Bonefeld bu durumun kapitalist yeniden üretimin kurucu öncülü ve sermaye kavramını oluşturduğunu belirtir. Buradan yola çıkarak, ilkel birikimin hem sermayenin doğduğu tarihsel süreçleri ifade ettiğini hem de topraktan, üretim ve geçim araçlarından koparılmış bir emeğin –ki bu toplumsal varoluş koşullarından koparılmış emektir- temeline işaret ettiğini iddia eder (2014: 67).

Bonefeld'in ilkel birikimin sürekliliğine dair analizinin temeli ilkel birikim ile sermaye birikimi arasında içsel bir bağlantı olduğu tezi üzerinde yükselmektedir. Bonefeld ilkel birikimin "yeniden üretim sonucu olarak yeniden ortaya çıkma" amacı taşıdığını bu yüzden kapitalist birikim içinde görünmediğini ileri sürer (Bonefeld, 2014: 71). Bu durumu ise "ilkel birikim kapitalist birikim içinde askıdadır" şeklinde açıklamaktadır. "Askıda olmak" durumu, Bonefeld'in analizinde "ilkel birikimin tarihi biçiminin ve bağımsız varoluşunun ortadan kaldırıldığı yeni bir düzeye yükseltilmesi" anlamında yer almaktadır (2014: 76). Bonefeld ilkel birikimin özünün birikimde askıda olduğunu ileri sürerek, ilkel birikimin belirli bir dönemi ifade ettiği varsayımı ortadan kaldırmaktadır.

"Marx'ın meta kavramını ele alış biçimini yeniden ifade edersek, ilkel birikimin birikim içinde yok olma süreci, aynı zamanda bir yok oluşunun yok olma süreci olarak,

yani bir yeniden üretim süreci olarak görülür: kapitalist yeniden üretim iki anlamda özgür emekçiyi kendi varoluşunun gerekli koşulu olarak ebedileştirir. Kısacası ilkel birikimin kapitalist birikim içinde askıda olması fikri, "ayrılma mantığının" kapitalist toplumsal ilişkilerin kurucu ön varsayımı olduğu gerçeğini vurgular" (Bonefeld, 2014: 76).

Üreticilerin üretim ve geçim araçlarından koparılmasının sermaye mantığının özünü oluşturduğunu ileri süren Bonefeld için bu kopuş ilkel birikimle başlamıştır. Zaman içerisinde birikimin kalıcı bir süreci haline dönüşerek sermaye yoğunlaşması halini almakta ve en sonunda sermayenin merkezileşmesi olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu paragrafın diğer önemli önermesi, *ilkel birikimin kapitalist toplumsal ilişkilerin ya da toplumsal ilişkilerin meta biçiminin kurucu temeli olarak görülmesi gerektiğinin ileri sürülmesidir* (Özuğurlu, 2014: 51).

4.2. Kazanılmış Haklara ve Yeteneklere El Koyma Stratejisi

İngiltere'de 16. ve 18. yüzyıllarda üretim aracı olarak toprağa el konulması durumu baskın iken, bugün geçimi garanti altına alan tüm bireysel ve kolektif haklara el konulması söz konusudur (Dalla Costa, 2014: 152). Kapitalizmin kitleleri zorunlu toplumsal bağlardan (efendi/köle, usta/çırak vb.) kurtararak onlara öznelliklerini yaşama olanağını bağışlaması, aynı zamanda onları büyük ölçüde metalar aracılığıyla ilişkiye girme koşuluna bağlamaktadır (Köse ve Öncü, 2000: 41-42). Dolayısıyla ilkel birikim emeği bağımlı kılmanın kapitalist bir aracı olduğu için kapitalizmin yapısal bir unsurudur. Kapitalist üretim ilişkilerinin kökenine baktığımızda kapitalizmin yükseliş aşamasında emek gücü ordusunun yaratılmasında polis, ordu, vergi ve yasaların vb. yanında fiziksel zor ve devletin rolü açıkça görülmektedir. Günümüzde bu durum:

"(...) iktisadi ihtiyaçların kör zorlamasının ve bunun gelenek, eğitim ve alışkanlık yoluyla geliştirilmesinin, işçi sınıfını kapitalist üretim tarzının koşullarına apaçık ve ahlaken haklı gözüyle bakmaya özendiren günümüz işçi-işveren ilişkilerinin çoğuna ters düşer. Emek sermayeye derinlemesine bağlı olduğu, her zaman öyleymiş ve öyle olacakmış gibi göründüğü için, şimdi zorun (gerektiğinde kullanılabilir olmasına karşın) en önde yer almasına pek ihtiyaç yoktur" (Fine ve Saad-Filho, 2006: 89) şeklinde kendini göstermektedir.

De Angelis ilkel birikim kavramını neoliberal pratikler çerçevesinde ve "sermaye" kavramına vurgu yaparak ele almaktadır ve üretim ve geçim araçlarından koparılma durumunun aynı öze sahip benzer stratejilerle birlikte var olduğuna dair bir çerçeve sunmaktadır (De Angelis, 2001: 18-19). Yaşamsal olan her şeyin sermaye aracılığıyla sömürgeleştirileceğine vurgu yapan De Angelis'e göre bu durum toprak çitlemeleri, su kaynaklarının özelleştirme yoluyla çitlenmesi, bilginin fikri mülkiyet hakları yoluyla çitlenmesine kadar genişleyebileceği gibi kamusal malların sermaye tarafından alternatif metalar olarak nitelendirilmesine kadar uzanmaktadır (De Angelis, 2004: 67-68).

De Angelis ilkel birikimin sürekliliğine dair çözümlemesini yaparken öncelikle, Marx'ın özne-nesne ilişkisi analizi, yabancılaşma teorisi ve sermaye birikimi ile ilkel birikim arasındaki çözümlemelerini temel aldığını belirtir (De Angelis, 2014: 91). De Angelis, ilkel birikimin kavramının hem tarihsellik hem de devamlılık özelliği taşıdığını ileri sürer: ilkel birikimin tarihsellik özelliği, ilkel birikimin var olan sermaye birikiminin önkoşulunu oluşturmasından kaynaklanır. Burada "var olan sermaye" kapitalist üretim tarzının oluşmasından önceki zamanı ifade etmemektedir. De Angelis, Marx'ın ilkel birikiminin tarihselliğinden kastının da var olan sermayenin önkoşulu

olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, ilkel birikim hem kapitalist üretim tarzının kurulmasını hem de korunması ve genişlemesini içerir (De Angelis, 2014: 104).

De Angelis neoliberal dönemde toplumsal yeniden üretimin çitleme hareketinin modern biçimleri tarafından belirlendiğini ve neoliberal projenin kazanılmış hakları hedef aldığını ileri sürer. Bu bağlamda, modern ilkel birikim stratejileri farklı bağlamlarda tüm bireysel ve kolektif haklara el koymaktadır.

"İlkel birikim, birikimin kapitalist sürecinin genişlemesine engel olabilecek sınıflar arası herhangi bir güç dengesini ya da bu dengenin sermaye aleyhine bozulmasını da hedef almaktadır. Marx için işçi sınıfı mücadeleleri kapitalist üretim ilişkilerinin sürekli bir unsuru olduğundan; sermaye, birikim temelini yeniden yaratmak için ilkel birikim stratejileriyle sürekli olarak ilişki içinde olmak zorundadır" (De Angelis, 2014: 106).

Perelman ilkel birikimi kişinin meta dışı kalmış alanlarının ve yeteneklerinin sermaye tarafından piyasaya tabi kılınarak varlığını devam ettirdiği bir süreç olarak tanımlar. Perelman insanların proleterleştirilmesinin 19. ve 20. yüzyıllarda devam eden bir süreç olduğunu piyasanın "sessiz zorundan" daha fazlasını içerdiğini belirtir (Perelman, 2014: 140). Ona göre ilkel birikim ekonominin bütün kesimlerinde olmasa da (tarımla sınırlı değildir) birçok sektörde varlığını devam ettirir. Dolayısıyla kırsalda olduğu kadar kentlerde de etkilidir. Kentteki insanları yiyecek yetiştirme dışında çok farklı yöntemlerle geçimlerini sağladıkları araçlardan yoksun bırakmak, bu araçlara erişimlerini kısıtlamak bu insanların piyasaya gittikçe artan ölçüde bağımlı kılınmalarıyla sonuçlanır (Perelman, 2000: 34).

Perelman ilkel birikim için ilk olarak insanların kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinin zayıflatılmasını, ikinci olarak ücretli emek sistemine dahil olmadan

yaşamlarını devam ettirebilme stratejilerinden uzak tutulması için gereken önlemler bütününü ifade ettiğini belirtir. Bu önlemler acımasız yasaları içermektedir. Ücret ilişkisinin gönüllülük esasına dayalı olduğu fikri böylece oluşmuştur.

"Yoksulluğun artması daha fazla nüfusa neden oldu, bu da yoksulluğun daha da artmasına neden oldu ve böyle devam etti. Bu bağlamda, Marx (1865: 72) İngiltere'nin tarım bölgelerindeki ücret seviyesinin, köylülerin serflikten çıkması ile ilgili özel koşullara göre değiştiğini belirtti. Serfler ne kadar fazla fakirleşirse, soylarından gelenlerin ücretleri o kadar düşük olacaktı" (Perelman, 2014: 118-119).

Uyuşukluk ve tembellikle suçlanan fakirler –klasik ekonomik politikçilerin de dahil olduğu bir güruh tarafından- kara dönüşebilecek üretim aktiviteleri için her saat çalışmaları gerektiğine inandırıldılar. Tüm bu insanlar piyasaya daha fazla bağımlı oluncaya dek. Bugün insanların daha fazla hizmet alabilmek için daha fazla emeklerini satmalarının (2014: 141) temeli bu bağımlılık ilişkisidir. Perelman bu ilişkiyi şöyle ifade eder:

"(...) aileleri hala evden ticari sektöre daha fazla emek aktarmaya razı ederken, kendi işlerini yapmaları için daha az zamanları vardır. Çocuk bakım merkezleri bu sürecin bariz sonucudur" (2014: 141).

Samir Amin ilkel birikim sürecine giderek daha fazla merkezileşen sermayenin karşısında giderek yaygınlaşan yoksulluk üretiminin neden olduğu kutuplaşmadan bakar. Bu bakış açısının önemi kapitalizmin kutuplaştırıcı özelliğinin, dünya kapitalist sisteminin merkeziyle çevresi arasındaki maddi kalkınmışlık farkının, insanlık tarihinde yeni bir olgu olduğunun ve bu farkın iki yüzyılda oluştuğunu ortaya koymasından ileri gelmektedir.

Amin'e göre kutuplaşma kapitalist sistemi merkez ve çevresi arasında var olan maddi kalkınmışlık farkıdır ve kapitalizmin tarihinde merkezi bir yere sahiptir. Kutuplaşma insanlık tarihinde yeni bir olguyu ifade eder (Amin, 2018: 29). Aynı kutuplaşma gibi modern bir olgu olan yoksullaşma kutuplaşmadan bağımsız değildir (Amin, 2018: 38). Amin' göre her iki olgu da kapitalizme içkindir.[8]

"Kent emekçi sınıflarının yoksullaşması, Üçüncü Dünya köylülerinin yaşam koşullarının kötüleşmesi sürecine sıkı sıkıya bağlıdır. Kapitalist pazarın genişleme gereklerinde tabi hale gelen kır emekçileri, giderek topraklarını kaybediyor ve kutuplaşmanın yeni bir versiyonu ortaya çıkıyor" (2018: 39).

Giderek yaygınlaşmakta olan yoksullaşmanın neden olduğu kutuplaşma bizi Amin'in ilkel birikim analizine götürmektedir. Amin'in kapitalizmin gelişiminde, birbirini takip eden iki evreden geçtiği yönündeki argümanına göre ilk evre ilkel birikim dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde üreticiler gerekli teknik bilginin ve büyük oranda üretim araçlarının sahibi idiler. Üreticiler kapitalist tüccarların egemen olduğu piyasa tarafından sermayeye tabi kılındılar. Amin küçük üreticinin emeğinin ticari sermaye tarafından sömürülmesine 'putting out' olarak ifade eder. Bu dönemin ayırt edici özelliği ise birikim mekanizmalarının merkezinde siyasi gücün eklemlenmesinin ve piyasaların genişlemesinin bulunmasıydı (Amin, 2014: 235). İkinci evre üretim araçlarına makineler ve binalar gibi ekipmanlar toplamının dahil olduğu evredir. Doğrudan üreticilerin doğal üretim aracı olan topraktan koparılması yoluyla gerçekleşen emek sömürüsü bu evrede mülkiyetin ana biçimini belirleyen bu ekipmanın

[8] Amin, yoksullaşmanın "yaşamak için gerekli olandan yoksun olma" anlamına gelmediğini "yoksullukla" karıştırılmaması gerektiğini belirtir. Yoksullaşma sosyal hayatın tümünü etkileyerek yıkıcı sonuçlar ortaya çıkaran bir süreci ifade eder (Amin, 2018: 38).

kontrolünde gerçekleşmektedir (Amin, 2014: 236). Bu evrede işçiler makineleri çalıştırmak için gerekli tüm bilgilere sahiptiler ve oldukça vasıflıydılar. Dolayısıyla bu evrede kapitalizmin temel bir özelliği olan proletarya ve kapitalist çatışması meydana gelmiştir. Bu çatışma işçi partilerinin ve mücadelelerinin doğuşuna ve gelişmesinde sahne olmuştur. Kapitalizmin bu evresi politika ve devletin birlikteliğinin göstergesi olmuştur.

Öyle ise diyebiliriz ki, Amin'e göre, ilkel birikim kapitalizmin ikinci aşamasında vardır ve var olmaya devam edecektir. İlkel birikimin "sadece kapitalizmin önceki tarihine özgü değil, tam aksine onun daimi bir yönü" olduğunu belirten Amin (2014: 236) bu durumun tıpkı kutuplaşma gibi piyasanın kendiliğinden faaliyetinden ortaya çıkmadığını, daha çok devletin müdahalesiyle gerçekleştiğini belirtir (2014: 237).

4.3. El Koyarak Birikim

Rosa Luxemburg'un kapitalist yeniden üretimin devamının sağlanması için her zaman yeni pazarlara, yeni hammaddelerin keşfine ve yeni insan kitlelerine ilkel birikim koşullarının dayatılmasına ihtiyaç olduğu tezinden daha önce bahsetmiştik. Harvey *Yeni Emperyalizm* kitabında sermaye birikiminin uzun tarihsel coğrafyasında ilkel birikimin sürekliliğinin yeniden üretildiği yorumlarına katıldığını belirtir (Harvey, 2004: 120). Harvey'e göre ilkel birikim tüm kapitalist birikimin özünü oluşturur ve birikimin devamlılığı açısından özellikle kriz zamanlarında tekrarlanması gerekir.

Harvey genişlemiş yeniden üretimin neden olduğu aşırı birikim sorunlarına çözüm yolu olarak el koyarak birikimi göstermektedir. Ortak mülkiyet nesnelerinin yağmalanması ve özel şirketlerin satılması yeni karlı alanların açılmasını sağlayarak bir süreliğine aşırı birikim sorunu çözmüştür. Harvey, Luxemburg'u izleyerek genişlemiş

yeniden üretime içkin olarak tanımladığı aşırı birikim krizine üretilen çözümü şöyle ifade eder:

"*Peki ama el koyarak birikim, aşırı birikim sorununun çözülmesine nasıl yardımcı olmaktadır? Hatırlarsak, aşırı birikim sermaye fazlalarının (belki işgücü fazlalarıyla birlikte), karşı yatırım alanları bulamadan atıl olarak kalması durumuydu. Fakat buradaki can alıcı kavram, sermaye fazlasıdır. El koyarak birikimin işlevi, bir dizi varlığı (iş gücü de dahil olmak üzere) düşük (hatta bazı durumlarda sıfır) maliyetle sermaye birikiminin hizmetine sokmaktadır"* (Harvey, 2004: 103-104).

Yeni Emperyalizm kitabının 4. Bölümünde Harvey "El Koyarak Birikim"i ele alır. El koyarak birikim kapitalizme içkindir ve kapitalizmin baskın biçimini oluşturur. Harvey bu bölümde Marx'ın ilkel birikim kuramında bahsettiği geniş kapsamlı süreçlerin hepsinin, kapitalizmin şimdiye kadar ki tarihsel coğrafyasında güçlü bir biçimde varlığını sürdürdüğünü belirtir. Fakat Marx'ın vurguladığı ilkel birikim mekanizmaları 20. Yüzyıl'a gelindiğinde genişletilmiştir. Bu durum bizi, Harvey'in çağdaş kapitalizmin temel özelliklerinden bahsettiği satırlara götürmektedir:

"1973'ten sonra başlayan güçlü finansallaşma dalgası, spekülatif ve talancı tarzı bakımından emsalsizdir. Hisse senedi spekülasyonları, anonim şirketleri ele geçirme kumpasları, enflasyonun neden olduğu yapısal değer yitirmeler, birleşme ve kazanımlar aracılığıyla varlıkların parçalanması, ileri kapitalist ülkelerde bile tüm halkı pençesine alan yüksek borç yükü, şirket yolsuzlukları, kredi ve hisse senedi manipülasyonlarıyla varlıklara el konulması, hepsi ama hepsi, çağdaş kapitalizm denen olgunun temel özellikleridir" (Harvey, 2004: 122).

Harvey kapitalizmin çevrede (periferide) yayılışını buradaki ilkel birikim süreçlerini merkezdeki benzer süreçlerle birlikte tartışmaktadır. Harvey'e göre el

koyarak birikimin en temel aracı olan özelleştirmeler (2004: 130) küresel merkezde bile, proleterleşme ve kamu mülkiyetinin özel temellükü için yeni alanları "aktif şekilde üretmesine" iman veren en can alıcı yollardan biridir (2004: 141). Özelleştirilen kuruluşların türleri, eğitim kurumlarından temel kamu hizmetlerine, sağlık hizmetleri, sosyal konut hizmetleri ve meta üretimiyle ilgili bütün kamu iktisadi teşekküllerine kadar uzanmaktadır (Harvey, 2004: 132). Sonuç olarak Harvey, 1970'lerde yaşanan krizden sonra kapitalizmin varlığını yeniden üretmesinde en etkili yol olarak el koyarak birikimi göstermektedir (2014: 153). Ona göre genişletilmiş yeniden üretim yoluyla birikim yerini giderek el koyarak birikime bırakmaktadır ve yeni emperyalizm bu şekilde karakterize edilmektedir.

Harvey'e göre uzun yıllar süren sınıf mücadeleleri sonucunda elde edilen ortak hakların kaldırılması neoliberalizm adına atılmış en saldırgan mülksüzleştirme adımlarıdır (Harvey, 2014: 123). Dahası el koyarak birikim önüne gelen hammaddeleri, enerji kaynaklarını ve kültürel mirasları da içine alacak şekilde genişler. Ancak Harvey söz konusu birikim ile amacı "sosyal kontrollerini güçlendirmek ve genelleştirilmiş bir geçicileştirme yoluyla yeni bir esnek çalışma disiplini dayatmak olan yeni türde bir 'yoksullar yasası' teşkil eden bir hükümler yığınının" (Bensaid, 2016: 68-69) hayata geçirildiğini görmemekte ısrarcıdır (Bensaid, 2016: 68-69).

4.4. İlkel Birikim ve Sermaye Birikimi

Sürekli ilkel birikim tezinin varlığı ilkel birikim ile sermaye birikimi arasındaki farklılıkların ve ortaklıkların tartışılmasını da gerektirmektedir. İlkel birikimin ve sermaye birikiminin gerçekleşirken ön varsayımlarının birbirlerinden nasıl farklılaştığını Marx Grundrisse'de çözümlemektedir. 11. Bölümün alt başlığında, "Tarih

içinde bir kez gelişen sermaye, kendi varoluşunun koşullarını yaratır" diye yazmaktadır (Marx, 2008: 421).

De Angelis ilkel birikim ve sermaye birikiminin ortak bir unsur olarak "koparılmayı/ayrılmayı" içerseler de iki kavramın farklı varoluşa işaret ettiğini ileri sürer (De Angelis, 2014: 98). Ayrılma eylemi ilk olarak ilkel birikimle gerçekleşir, ayrılma eyleminin genişleyen ölçekte yeniden üretimi sermaye birikimini ifade eder.

İki kavram arasındaki fark sabit değil ayrılmanın gerçekleştiği koşullara ve biçimlere göre değişkendir (De Angelis, 2014: 96). De Angelis'e göre iki kavram arasındaki farka dair diğer bir önemli nokta, ilkel birikim sırasında ayrılmasının devlet ve belirli toplumsal sınıflar vb. gibi doğrudan ekonomi dışı güçler yoluyla gerçekleşirken, sermaye birikiminde ayrılma ekonomik ilişkilerin sessizce bastırılmasına dayanmasıdır. De Angelis bu yorumunu Marx'ın ilkel birikim konusundaki yaklaşımından anlaşılabileceğini ileri sürer ve Marx'a ait olan aşağıdaki paragrafa referans verir:

"Aslına bakılırsa bir taraftan üretim koşulları, diğer taraftan üreticiler arasındaki bu ayrılma, ilkel birikimle doğan sermayenin bağlamını oluşturur… akabinde birikim, sürekli bir süreç olarak belirir ve sermayenin merkezileşmesi, son olarak da sermayenin birçoklarını sermayesizleştirerek belirli ellerde merkezileşmesi gerçekleşir" (Marx'tan aktaran De Angelis, 2014: 98).

Bonefeld'e göre (2014: 83) ilkel birikim ve sermaye birikimi arasında içsel bir bağlantı vardır. Sermaye mantığının özü olan "ayrılma" ilkel birikimle başlar, birikimin kalıcı bir süreci ve sermaye yoğunlaşması şeklinde belirginleşir ve en sonunda kendisini sermayenin merkezileşmesi eğiliminde ifade eder. Dolayısıyla Bonefeld ilkel birikimin, kapitalist toplumsal ilişkilerin ya da toplumsal ilişkilerin meta biçiminin kurucu temeli

olarak görülmesi gerektiğini ileri sürer. İnsan etkinliğinin kendi koşullarından ayrılmaya zorlanmasını içeren ilişki toplumsal ilişkilerin meta biçimini ifade eder. Böylece ayrılma mantığı hem sermayenin ortaya çıkışını hem de meta biçiminin gerçek sürecini oluşturur. Bonefeld ve De Angelis'in ilkel birikimin sürekliliğine dair vurgulamak istediği ana nokta "ayrılma eylemi" nin kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi sürecinde daimi olarak var olduğudur.

İlkel birikim ve sermaye birikimini hem birbirinin ardılı hem de eş zamanlı ekonomik süreçler olarak ele alan Mandel, kapitalizm tarihinde ilkel birikim süreçlerini sermaye birikimi ile varlığını devam ettirdiğini yazar (Amin, 2018: 62). Mandel'in bahsettiği bu ilkel birikim kapitalist üretim tarzının mevcudiyetinde var olmaktadır. Mandel'e göre çoktan oluşmuş kapitalist dünya pazarı çerçevesinde var olan ilkel birikim türleri aynı zamanda kapitalist üretim ile sürekli rekabet halindedir. Bu rekabeti Mandel'in sözleriyle ifade edersek:

"Hem tekil ülkelerde hem de uluslararası olarak, sermaye merkezden dışarıya, periferiye (çevreye) doğru baskı uygular. Durmaksızın yeni alanlara yayılmaya, yeni basit meta yeniden üretim sektörlerinin kapitalist meta üretimi alanlarına çevirmeye ve şimdiye dek yalnızca kullanım değerleri üretmiş olan sektörlerin yerine meta üretimi koymaya çalışır. Bu sürecin bugün bile sanayileşmiş ülkelerde gözlerimin önünde cereyan etme derecesine bir örnek son yirmi yıldaki hazır yemekler, hazır içecek makineleri vs. üreten sanayilerdeki genişlemedir" (Mandel, 2013: 64).

İlkel birikim, devletler eliyle, kapitalizmin bütün tarihi içinde kesintisiz biçimde sürdürüldüğünü belirten Mandel, kapitalist birikim ve ilkel birikim arasındaki ilişkiye dair birbirini yok eden bir ilişki olmadığını yazmaktadır. Mandel'e göre, "ikinci momentin birincisi tarafından belirlenmesi ve sınırlanması, başka bir deyişle ikinci

moment ve birinci moment arasında mücadele ve rekabet" söz konusudur. Kapitalist üretim tarzında toplumsal ilişkilerin bütününün metalaştırılarak sermaye birikimine açılması ve daha önce metalaştırılmayan beşeri ve fiziksel coğrafyanın tümüne yayılma süreci kapitalist birikim ve ilkel birikim arasındaki mücadelelerin hem sonucunu oluşturur hem de içinde işlemeye devam eder (Mandel, 2008: 75-79).

Mandel'in ilkel birikimi ele alırken devlete yaptığı vurguyu Wood'da da görebiliriz. Wood *Sermaye İmparatorluğu* kitabında yeni-emperyalizmi anlamanın yolunun kapitalizmin kendi yıkıcı eğilimleri ile kapitalizmde ekonomik ve ekonomi dışı güç arasındaki ilişkiyi anlamaktan geçtiğini belirtir. Siyasal ve hukuksal bir düzene düşünülenden daha fazla bağımlı olan kapitalizmin aynı zamanda piyasa kurallarıyla toplumsal düzeni tehdit etmekte ve ekonomi dışı pratik ve kurumları yıkmaya eğilimlidir. Wood kapitalizmin doğası gereği –yıkıcı eğilimlerine karşı- bu pratik ve kurumlara ihtiyaç duyduğunu da belirtir. Ekonomik gücün var olabilmesi için gerekli desteği veren "ekonomi-dışı güç desteğini tıpkı önceden olduğu gibi bugün de asıl olarak devletten almaktadır" (Wood, 2003: 17).

İlkel birikimin kapitalizmin yapısal bir unsuru olduğunu ileri süren çağdaş Marksist yaklaşımlar, ilkel birikim kuramına dair düşüncelerin güncel bir tartışma alanı etrafında ele alınmasına katkı sağlanmıştır. Bu katkının dayanak noktalarından ilki Marx'ın ilkel birikime dair çözümlemeleridir. Bunlar; sermayenin toplumsal bir ilişki olarak ele alınması, İngiltere özelinde anlattığı köylülerin topraklarından zorla koparılıp tarım topraklarının çitlenmesi ve doğrudan üreticilerin üretim araçlarından koparılmasıdır. Diğer dayanak noktası ise Luxemburg'un sermaye birikimi konusunda yaptığı katkıdır. Bu katkının ana tezi; artığın realize edilebilmesi için kapitalist olmayan toplumsal formasyonlara ihtiyaç duyduğu şeklindedir.

Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda ilkel birikim, feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ile ilgili kapitalizmin bir aşaması olarak değil, kapitalizme özgü, bugüne kadar devam eden bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu tanımlama, görünenin arkasındakinin ülkelerde gösterdiği farklılıklarım genel bir karakterini anlamak açısından önemlidir. Biz bu çalışmada ilkel birikimi piyasa ile belli ölçüde ilişkide olan alanların/metanın içeriğinin değişime uğramasını içerecek şekilde genişletmekteyiz. Bu genişletme çabası kendisini neoliberal dönem Türkiye'sinde somutlaştırmaktadır.

II. NEOLİBERALİZM, TÜRKİYE VE İLKEL BİRİKİM

Neoliberalizm, 1970'lerde var olan kapitalizmin yapısal krizine çözüm niteliğinde sermayenin kendini var edebileceği ve hiç olmadığı yerlerde sınıfsal hakimiyet kurabileceği bir yeniden yapılanma sürecidir Neoliberalizm piyasa ilişkilerini derinleştirerek sürekli kılınmasını sağlayan kurallar bütünü kapsar. Kapitalizmin devamlılığını sağlaması için her zaman kendisi dışında bir şeye duyduğu ihtiyaç neoliberal dönemde yeni pazarların yaratılması, piyasayla tam olarak bütünleşmemiş alanların keşfedilmesi, bu alanların piyasayla olan ilişkilerin derinleştirilmesi ve yeni nüfuslara ilkel birikim koşullarının dayatılması yoluyla varlığını devam ettirmektedir.

Marx, ilkel birikimin varoluş sürecini anlatırken piyasanın ve piyasa toplumunun oluşumunu kazananlarla kaybedenlerin olduğu şiddet dolu bir olay olduğunu belirtir. Neoliberalizmin dayanağı olan piyasa kavramına bu bölümde, Polanyi'nin insan eliyle yaratılmış piyasa düşüncesine başvurularak ele alınmaktadır. Polanyi *Büyük Dönüşüm*'de 19. yüzyıl uygarlığının toplumsal ilişkilerinin ekonomik örgütlenişe bağlılığını inceler. Bu bağ piyasa toplumunun varlığını sürdürdüğü her alanda etkisini devam ettirmektedir. Polanyi'nin üzerinde durduğu bu bağ Türkiye'deki neoliberal dönüşümün yükseldiği zemini ve izlediği süreci anlamak için önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Toplumsal ilişkiler ve ekonomik örgütleniş arasındaki ilişki, 2002-2018 yılları arasındaki dönemde varlığını devam ettiren ilkel birikim araçları özelinde kendisini göstermektedir. 2002-2012 yılları arası dönem dış borç, vergilendirme ve yabancılara mülk satışı gibi ilkel birikim araçlarını kapsarken; 2013-2018 yılları arası dönem özelleştirmeler ve kentsel dönüşüm gibi ilkel birikim araçlarını kapsamaktadır. Türkiye'deki neoliberal dönüşümün en son kısmını (2002-2018) esas alan bu

dönemlendirme ilkel birikim araçlarının süreç içindeki baskınlık ve belirleyiciliği ile paralellik taşımaktadır.

2002-2018 yılları arasında bir ilkel birikim aracı haline getirilmeye çalışılan arazi toplulaştırma uygulaması yine bu bölümde ele alınmaktadır. Türkiye'de arazi toplulaştırma uygulaması özellikle 2005 sonrasında neoliberal politikaların etkisiyle küçük meta üreticilerinin topraklarından koparılarak, bu alanların tarım dışı faaliyetlere devredilmesini sağlayan bir ilkel birikim aracı haline getirilmektedir. Arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı haline gelmesi, Alpu Ovası'nda termik santral projesinin yapılmasının önünü açmaktadır. Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral projesi arazi toplulaştırma uygulamasının sonucu olarak tarım alanlarının tarım dışı alanlara devrini ve toplumsal ilişkilerin meta biçiminin içeriğinin genişlemesini ifade eden güncel bir örnek özelliği taşımaktadır.

1. Neoliberalizmi Anlamak

1980 sonrasında kapitalist dünyayı anlama ve yorumlama biçimimizi etkileyen neoliberalizm bir düşünce tarzı olarak hayatımızdaki yerini almıştır. Neoliberalizm piyasa ilişkilerinin daha önce var olmadığı alanlara nüfuz etmesinin ve bu ilişkileri derinleştirmenin yollarını kapsamaktadır. Bu yollar ilkel birikim pratikleri olarak varlığını devam ettirmektedir.

Neoliberalizmi anlamak bölümünde öncelikle tarihsel ve kuramsal bağlam içinde, neoliberalizm ile piyasa ilişkisinin kökenine bakılacaktır. Neoliberalizm kendi kurallarına göre işleyen piyasa ve piyasanın bireysel özgürlüğü sağladığı anlayışı üzerinde temellenmektedir. Piyasaların oluşmasının daima çelişkilerin yaşandığı, doğal bir süreç olmaktan oldukça uzak olduğu gerçeği Polanyi'ye başvurularak ele alınacaktır. Bir sonraki alt başlıkta neoliberalizm kavramının literatürde ele alınış şekline

bakılacaktır. 1970'lerden itibaren sermaye birikim koşullarının yeniden oluşturulmasını ifade eden kurallar sistemi olarak tanımlayabileceğimiz neoliberalizm kavramı ilgili yazında farklı anlamlar ifade edecek şekilde ele alınmıştır.

1947'de İsviçre'de Frederick von Hayek öncülüğünde toplanarak oluşturulan Mont Pelerin Cemiyeti neoliberalizmin kuramsal temellerinin atıldığı bir başlangıç noktasıdır. Hayek, Mises (Avusturya Okulu) ve Friedman (Chicago Okulu) piyasa mekanizmasının sorunsuz işlemesi için tam rekabetin ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin gerekliliğini savunmaktadır. Bu düşünce etrafında Chicago Okulu'nda yetişen bir grup iktisatçı 1973 darbesinden sonra Şili'nin neoliberal dönüşümünde önemli görevler almıştır. Böylece bu bölümün son kısmında ele alınacak olan neoliberalizmin yükselişi IMF ve DB'nin de yardımıyla başlamış oldu.

1.1. Tarihsel ve Kuramsal Bağlamı İçinde Neoliberalizm

Bireysel özgürlük anlayışı üzerinden yükselen liberalizm kavramının etimolojik kökeni Latince özgür anlamına gelen *liber*'den türetilmiş *liberalis* "yüce gönüllü, cömert" olarak ifade edilmektedir (Eres, 2008: 756). Liberal kavramı bir düşünce akımı haline gelmesiyle birlikte liberalizm kavramı ortaya çıkmıştır. Liberalizm, iktisadi alandaki devlet varlığını piyasanın işleyişi dışında tutarak bireysel özgürlüğe kavuşulabileceğini ifade etmektedir. Liberalizmi bireysel özgürlüğü savunan ve bireyin kendi akılcı iradesi dışında herhangi bir üst kurum ya da iradeye bağımlı olmaması gerektiğini vurgulayan siyasi bir düşünce akımı olarak tanımlayabiliriz (Eres, 2008: 756). Bu bölümde liberalizmin ve neoliberalizmin dayanağı olan piyasanın kendi kendini düzenlediğine ve bireysel özgürlüğe ulaşmadaki yegâne yol olduğuna dair düşünce Polanyi'ye başvurularak ele alınacaktır. Polanyi, Hayek'in mükemmel piyasasının doğal bir gelişim süreci izlemediğini, insanlık tarihinde daha önce var

olmayan bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Polanyi insan eliyle yaratılmış olan piyasanın yıkılmaz varoluşunu yıkmaktadır.

1.1.1. Piyasanın Kendi Kendini Düzenlemesi

Marx'ın ilkel birikim kuramını ele alırken altını çizdiği gibi piyasanın ve piyasa toplumunun oluşumu, kazananlarla kaybedenlerin olduğu şiddet dolu bir olaydı (Muck, 2014: 108). Liberalizm savunduğunun aksine, piyasa kavramının oluşması doğal bir süreçten oldukça uzak, daima çelişkilerin yaşandığı siyasi bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Polanyi piyasaların geçmişten günümüze kadar kurallar bütünüyle birlikte varlığını devam ettirdiğini belirterek kendi kurallarına göre işleyen piyasayı eleştirmektedir.

"Merkantalizmdeki gibi, en fazla gelişmiş oldukları yerlerde piyasalar, hem köylülük içinde hanelerin, hem de ulusal yaşamın kendilerine yeterliliğini teşvik eden bir merkezi idarenin kontrolü altında işliyorlardı. Nitekim düzenlemeler ve piyasalar birlikte geliştiler. Kendi kurallarına göre işleyen piyasa bilinmiyordu; hatta kendi kurallarına göre işleme fikrinin ortaya çıkışı, gelişme yönünde yükseksen derecelik bir değişikliğe yol açmıştı. Piyasa ekonomisinin temelindeki olağanüstü varsayımlar, ancak bu gerçeklerin ışığında tam olarak anlaşılabilir. Piyasa ekonomisi yalnızca piyasalar tarafından kontrol edilen, düzenlenen ve yönlendirilen bir ekonomik sistemdir; malların üretim ve dağıtımının düzeni, bu kendi kurallarına göre işleyen kurumsal kalıba bırakılmıştır" (Polanyi, 2017: 114).

Liberalizmin odak noktasını oluşturan piyasaların kendi kurallarına göre işlediği inancı neoliberalizmde de devam etmektedir. Kapitalist dünya ekonomisinde küresel piyasaların düzenlenmesi büyük ölçüde uluslararası kuruluşlar ve örgütlenmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kuruluş ve örgütlenmeler tarafından uluslararası

ticaret hacmini düzenlemek amacıyla sözleşme hukuku, patentler vb. konularda yeni bir uluslararası kurallar kümesi oluşturuldu. Bu kurallar kümesi kendiliğinden değil, kapitalist devletlerin görüşmeleri sonucunda oluşmuştur.

Polanyi *Büyük Dönüşüm*'de 19. yüzyıl uygarlığının toplumsal ilişkilerinin ekonomik örgütlenişine bağlılığını incelemektedir. 19. yüzyıl kendi kendini düzenleyen piyasa sisteminin ellerine bırakılmıştır. Piyasa sistemi, toplumun doğal durumu ile bağdaşmayan bir mekanizmadır. Kendi kendine işleyen piyasa sistemi insan eliyle yaratılmış ve Polanyi'nin deyimiyle "düpedüz bir ütopya"dır (Polanyi, 2017: 36). Polanyi kendi kendine işleyen piyasa sisteminin ardında yatan mantığı Büyük Dönüşüm'ün ikinci kısmında (2017: 73) anlatmaktadır:

"Tarımsal ve ticari bir toplumda, belirli işlerde o işler için özel olarak yapılmış makinaların kullanımı belirli bazı etkiler yapacaktır. Böyle bir toplum, toprak ürünlerini alıp satan ziraatçılar ve tüccarlardan oluşur. Uzmanlaşmış, karmaşık ve pahalı makinalarla üretim, ancak alım satıma oranla ikinci planda kalarak böyle bir topluma uyum sağlayabilir. Bu girişimi yapabilecek tek kişi tüccardır, o da bunu ancak söz konusu faaliyet kendisini zarara sokmayacaksa yapar. Satış işlemini başka durumlardakinden farksız bir biçimde yürütür; ama sattığı malı ele geçiriş biçimi değişiktir. Onu hazır olarak almaz, gerekli emek ve hammaddeyi satın alarak elde eder. Tüccarın verdiği talimata göre bir araya getirilen emek ve hammadde, artı gerekli bekleme süresi, yeni ürünü oluşturur" (Polanyi, 2017: 82).

Böyle bir üretim düzeninin kurulması –karmaşık makinalar- pahalıdır dolayısıyla ancak büyük miktarda mal üretimi karlılığı sağlayacaktır. Bu durum ilgili üretim faktörlerinin satın alabilecek birilerinin olduğu her durumda yeterli miktarda bulunmalarını gerektirir. Üretim faktörlerinin satın alınabilmesi için piyasaların var

olması gerekmektedir. Piyasa sistemini oluşturan koşullar doğal veya kendiliğinden oluşmamıştır. Polanyi, bu koşulların oluşumunu ve piyasa sisteminin özelliklerini şu şekilde ifade eder:

"Geçim amacının yerini kazanç amacı alır. Bütün alış veriş ilişkileri parasal ilişkilere dönüşürler, bunlar da ekonomik yaşamın her noktasında bir değişim aracı kullanılmasını gerektirir. Bütün gelirler herhangi bir malın satışından kaynaklanmalı ve bir insanın gelirinin asıl kaynağı ne olursa olsun, onun bir satış işleminin sonucu olduğu düşünülmelidir" (Polanyi, 2017: 83).

Bu piyasa sistemi bir kez kurulduğunda müdahale edilmeden işlemesi gerekmektedir. Fakat kendi kendine işleyen piyasa sisteminin gerçekleştirdiği en önemli şey, toplumsal ilişkilerinin tümüne hakim olarak varlığını devam ettirebilmesidir. "Çünkü bir kez ekonomik sistem belirgin dürtülere dayanan ve özel sosyal konumlara yol açan ayrı kurumlar aracılığıyla düzenlenince, toplumun da bu sistemin kendi yasalarına göre işlemesine olanak verecek biçimde düzenlenmesi gerekir" (Polanyi, 2017: 101). Toplumun ekonomik sistemin bir parçası haline gelmesi insan ve doğa üzerinde bir takım etkiler ve değişiklikler yaratmaktadır.

Polanyi kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin var olma koşulunu emek, toprak ve paranın piyasada satılabilecek şekilde örgütlenmesiyle oluşacağını belirtir. Emek, toprak ve paranın metalaştırılmasıyla bütün üretim unsurlarına dair piyasalar mevcut hale gelmektedir. "Piyasa mekanizmasının üretim unsurlarını – emek, toprak ve parayı- içine alışı, fabrika sisteminin ticari bir topluma girişinin kaçınılmaz sonucuydu" (Polanyi, 2017: 122). Fakat emek toprak ve para piyasada satılmak üzere üretilmediğinden gerçekten metalara dönüştürülemezlerdi. Polanyi'nin metayı "piyasada satılmak üzere üretilen nesneler" olarak tanımlarken emek, toprak ve paranın

diğer şeyler gibi piyasada satılsın diye üretilen nesneler olmadığı sonucuna varır (Polanyi, 2017: 119). Dolayısıyla Polanyi'nin meta için yaptığı tanım, emek, toprak ve para için geçerli değildir. Çünkü;

"Toprak insan yaşamının dengesini sağlar; insanın yerleşim yeridir; fiziksel güvencesinin ön koşuludur; manzara ve mevsimleridir. İnsanın topraksız yaşayabileceğini düşünmek, onun elsiz ayaksız yaşayabileceğini düşünmek gibi bir şey. Bütün bunlara karşın, insanı doğadan ayırmak ve toplumu gayrimenkul piyasasının gereklerine göre düzenlemek, ütopik piyasa ekonomisi fikrinin hayati bir yönüydü" (Polanyi, 2017: 249-250).

Polanyi'nin vardığı bu nokta kendi kendine işleyen piyasa fikrinin imkansızlığının dayanak noktasıdır. Piyasa sisteminin işleyebilmesi için emek, toprak ve para piyasalarının örgütlenmeleri ve bunların işleyişini engelleyecek herhangi bir duruma izin verilmemesi gereklidir. Aynı zamanda, emek, toprak ve paranın metalaştırılması ve piyasa sisteminin toplumun tek yönlendiricisi olarak kabul edilmesi insan doğası ile bağdaşmaz. Polanyi'ye göre piyasa sisteminin insan doğası ile bağdaşmasının imkansızlığı piyasa sisteminin iki özelliğinden kaynaklanmaktadır.

İlk olarak piyasa, sadece ekonomik amaçlara hizmet etmek üzere donatılmış bir özelliğe sahiptir. Eğer ekonomik faaliyetin tek yönlendiricisi olarak piyasa tayin edilirse "insanın maddi varoluşu" toplumsal olmayan bir mekanizmaya bırakılır. Ekonomi toplumdan ayrılarak zamanla ona hakim olmaya başlar. İkincisi ekonomik faaliyetin piyasaya bırakılmasının önkoşulu olan emek, toprak ve paranın metalaştırılması gerekliliğidir. Polanyi emek, toprak ve paranın meta tanımının bütünüyle hayali olduğunun altını çizmektedir (Polanyi,2017: 119-120). "Hayali meta" piyasa toplumunun insan doğasıyla bağdaşmadığını belirleyen temel unsurdur.

"Piyasa mekanizmasının insanları ve onların doğal çevresinin kaderinin, hatta satın alma gücünün miktarı ve kullanımının, tek yönlendiricisi olmasına izin vermek toplumun çöküşüyle sonuçlanırdı. (...) Nihayet satın alma gücünün piyasa tarafından idare edilmesi, işletmeleri belirli aralıklarla yok eder; para darlığı veya fazlası, iş yaşamı üzerinde sel ve kuraklıkların ilkel toplumların üzerindeki etkisine benzer bir etki yapardı" (Polanyi, 2017: 120-121).

Fakat burada Polanyi'nin piyasa ekonomisinin çöküşüyle ilgili teşhisi gerçekleşmemiştir. Günümüzde emek, toprak ve paranın piyasa ekonomisindeki örgütlenmesine karşı bütün düzenlemeler kaldırılmıştır. İnsan hayatı piyasa ilişkilerinin güvensiz kollarına atılmıştır.

19. yüzyıl toplumu emek, toprak ve paranın satılmak üzere üretildiği efsanesi üzerinde temellenmiştir. Polanyi bu toplumun özgün halini "Çifte Hareket" adını verdiği olgu ile açıklamaktadır. Çifte Hareket hem emek, doğa ve paranın metalaştırılması gibi doğal olmayan bir durumun kurumsallaştırılması çabalarıyla hem de toplumun bu doğal olmayan duruma karşı kendini korumak adına gerçekleştirdiği savunma hamleleri ile ilgilidir. Görüldüğü gibi çifte hareket olgusunun iki yönü bulunmaktadır. Bu olgunun ilk yönü yani piyasa ekonomisinin emek, toprak ve para piyasalarını da içerecek şekilde kurulması çabaları konumuz açısından önemlidir. Bu çabaların varlığı piyasa sisteminin toplumun doğal hali olmadığını ve kendiliğinden oluşmadığının göstergesidir. Piyasa sisteminin oluşturulmasında devlet hem doğrudan müdahale ederek hem de piyasaların işleyişine engel olacak herhangi bir müdahalenin olmamasını sağlayarak iki ana rol üstlenmektedir.

"Serbest piyasaya giden yol, merkezi bir biçimde düzenlenen ve kontrol altında tutulan sürekli müdahaleciliğin sınırsız artışından geçiyordu. Adam Smith'in basit ve

doğal özgürlüğünü insan toplumuyla uyumlu kılmak son derece karışık bir işti. Sayısız toprak çevrilmesi yasalarının getirdiği karmaşık düzenlemeler, Kraliçe Elizabeth'in yönetiminden beri ilk kez merkezi yetkililer tarafından denetlenen yeni yoksullar yasası uygulamalarındaki bürokratik kontrolün genişliği veya belediye reformunu başarmak için gereken idari tasarruf artışları, hep buna tanıklık ediyorlar. Ama hükümet müdahalesinin bütün bu kaleleri, toprak, emek veya yerel idari alanındaki gibi, özgürlüğün örgütlenebilmesi için kuruluyordu. Beklenenin aksine, emek tasarruf eden makinaların insan emeği kullanımını azaltmayıp çoğalttıkları gibi, serbest piyasaların yerleşmesi de kontrol, müdahale ve düzenlemeleri ortadan kaldıracağına, bunların etki alanını sonsuz genişletmişti. İdareciler, sistemin serbestçe işleyebilmesi için sürekli tetikte bulunmak zorundaydılar. Dolayısıyla, devleti gereksiz görevlerden kurtarmayı en çok isteyenler, felsefelerinin tümü devlet faaliyetlerinin kısıtlanmasını öngörenler bile, devlete laissez-faire'i yerleştirmek için gerekli yeni güçler, organlar ve araçlar yüklemekten başka çare bulamıyorlardı" (Polanyi, 2017: 202-203).

Polanyi Spenser, Sumner, Mises ve Limpmann gibi liberal yazarların çifte hareketi farklı yorumladığından bahsetmektedir ve bu noktada ileride neoliberallerin takip edeceği yola dair önemli bir yorum getirmektedir (2017:204) :

"Bizim görüşümüze göre, kendi kurallarına göre işleyen piyasa ütopik bir fikirdi ve ilerlemesi toplumun gerçekçi bir biçimde kendini korumasıyla durduruldu. Onların görüşüne göre, korumacılığın tümü, sabırsızlık aç gözlülük ve dar görüşlülükten kaynaklanan bir hataydı, bu hata yapılmasaydı piyasa kendi güçlüklerini çözebilecekti"

Liberaller çifte hareketin ikinci yönünü yani toplumun kendini koruma müdahalelerini piyasanın işleyişi sırasında karşılaştığı sorunları çözmesinin önündeki engeller olarak nitelendirmektedirler. Dolayısıyla liberallere göre toplumsal krizler

kendi kendine işleyen piyasa sisteminden değil, sisteme karşı var olan müdahalelerden kaynaklanmaktadır. Polanyi liberallerin bu iddiasının yanlışlığını ispat etmektedir. Piyasa sisteminin ortaya çıkışı ve yayılışının hiçbir doğal yanı olmadığı gibi onu sınırlandırmaya dönük hareketlerin toplumun kendiliğinden hareketlerin sonucudur (Polanyi, 2017: 208-209).

1.1.2. Piyasanın Bireysel Özgürlüğü Sağlaması

Liberalizmin ve neoliberalizmin ikinci dayanak noktası piyasanın bireysel özgürlüğü sağladığı inancıdır. Toprak çevrilmeleri ile evsiz ve barksız kalan kırsal kesim, Yoksullar Yasası Reformu'yla oluşturulan emek piyasasına salıverilmiştir. Bu insanlar Sanayi Devrimi sonrası, düşük ücretlerle çalıştırılarak pamuk sanayiindeki yüksek karların ve ilk sanayicilerin sermaye birikimindeki başarılarının kaynağı oldular (Polanyi, 2017: 223). Emek piyasası ücret sistemi içerisinde var olmaya çalışan kitlelerin sosyal var oluşunu içeren kurumlara ölümcül darbenin vurulması sonucunda oluşturulmuştur. Sonuç, kitlelerin ekonomik süreçte yaşadıkları yıkımla birlikte kendine saygının ve değerlerinin yitirilmesi (Polanyi, 2017: 224) sonucu kavuşulan özgürlük olmuştur.

Bir insan faaliyeti olarak emek ve halkın yaşam biçimi olan emek düzeni piyasa düzeninde değişime uğramıştır (Polanyi, 2017: 119-123). Dolayısıyla piyasa düzeninin emek düzenini değiştirmesi toplumsal düzeni de değiştirmiştir. Toplumsal düzenin değiştirilmesinde ve ücretli emeğin oluşturulmasında sermaye ve siyasal organizasyon el ele yürür. Hatta siyasal organizasyon sermayenin bu yolda özgürce yürüyebilmesi için sermaye lehine müdahalelerde bulunur (Bahçe, 2017: 158).

Polanyi, toplumsal düzenin değiştirilmesi yolunda emek gücü ordusunun yaratılmasını Speenhamland sisteminin yok edilmesi ve Yoksullar Yasası Reformu ile

anlatmaktadır. Speenhamland Yasası, piyasa toplumunun oluşması süreci içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu yasa, yoksullara kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlaması uygulamalarını getirerek, halktan insanların proleterleşmesini önlemek veya hiç olmazsa bunu yavaşlatmak üzere hazırlanmıştır. Bu yönüyle yasa piyasa toplumunun oluşması sürecinde bir emek piyasası oluşmasını engellemiştir.

Speenhamland kısa sürede kırsal kesimin büyük kısmında, hatta daha sonraları bazı sanayi bölgelerinde, yerel yasa durumuna geldi; fiilen getirdiği, "yaşam hakkı" denebilecek sosyal ve ekonomik bir buluştu ve 1834'te yürürlükten kaldırılmasına kadar geçen zamanda rekabetçi bir emek piyasasının oluşmasını engelledi (Polanyi, 2017: 127).

Polanyi İngiltere'de emek piyasasının oluşumuna giden yolu, 1795 ve 1834 yılları arası Speenhamland dönemi, 1834'ü izleyen on yıl boyunca Yoksullar Yasası Reformunun etkileri olarak tanımlamaktadır. Speenhamland piyasa ekonomisinden önceki yıllara denk gelirken, Yoksullar Yasası Reformu'nun yapıldığı on yıl ise, bu ekonomiye geçiş dönemi olarak nitelendirilmektedir (Polanyi, 2017: 131). 1834 Yoksullar Yasası Reformu Speenhaland'ın emek piyasası oluşumunu engelleme çalışmalarına bir son vererek "yaşama hakkı"nı ortadan kaldırdı. Speenhamland'ı bir işçi sınıfının oluşumunu engelleyen bir yasa olarak, Reform Yasası'nın ise çalışan yoksulların bir sınıf olma yoluna sokularak ücret sisteminin evrenselleştirilmesi olarak nitelendirebiliriz. Engels *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı eserinde yoksullar yasasına dair şöyle yazmaktadır:

" Bu yasaya göre parasal tüm yardımlar ve tedbirler kaldırılmıştır. Şimdi yapılana tek yardım, alelusul yapılmış olan çalışma evlerine (workhouses) kabul edilmektedir. Birçok kimsenin, Yoksullar Yasası Bastille'i dediği bu çalışma evlerinin

yönetmelikleri, bu tür bir iyilikten "faydalanmadan" yaşama umudu olan herkesin dörtnala kaçması için yapılmıştı. Yardımın ancak en aşırı durumlarda ve diğer tüm gayretler boşa çıktıktan sonra yapılmasını sağlayabilmek için, çalışma evleri, Malthus'cu zekânın icat edilebileceğini en iğrenç yerler olarak inşa edilmiştir. Yemek, en düşük ücret alan bir işçinin yediğinden de kötüdür ve iş daha ağırdır. Aksi takdirde bunlar, çalışma evlerindeki yaşamı dışarıdakine tercih edeceklerdir. (...) Genel olarak mahkûmlara verilen yiyecek daha iyi olduğundan, yoksullar hapse girebilmek için bir suç işlemeye çalışırlar. Çünkü nasıl olsa burası da bir hapishanedir" (Engels, 2013: 278-279).

Emeğin piyasalaştırılması ile "en iyi sözleşme özgürlüğü" ilkesinin hayata geçirilmesi arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Bu sözleşme, ücretler ve çalışma koşullarının, ölçütler ve düzenlemelerin emeğin (sözde meta) insan niteliğini korumasını sağladığı ölçüde emek piyasasının ana işlevini gerçekleştirmesini kapsamaktadır (Polanyi, 2017: 248). Sözleşme özgürlüğü ilkesi emeğin insan niteliğini korumasını sağlaması karşılığında sözleşme dışı akrabalık, komşuluk, meslek ve inanç ilişkilerinin yok edilmesini şart koşuyordu (Polanyi, 2017: 231). Bu ilişkiler bireylerin bağımlılık ilişkilerine girmesine neden oluyor ve bireyin özgürlüğünü kısıtlıyorlardı. Polanyi emek piyasasının oluşturulması yolunda sosyal yapının parçalanması gerekliliğini şu şekilde ifade etmektedir:

"Bir emek piyasasının kuruluşunun bu etkisi, bugün sömürge alanlarında iyice belirgin bir biçimde görülüyor. Yerliler emeklerini satarak geçinmek zorunda bırakılıyorlar. Bu amaçla geleneksel kurumların yok edilmesi ve yeniden kurulmalarının engellenmesi gerekiyor. Çünkü kural olarak, ilkel bir toplumda yaşayan birey,

topluluğun bütünü benzer bir tehlikeyle karşılaşmadığı sürece, açlık tehdidi altında kalmayacaktır" (2017: 231-232).

Liberaller sözleşme özgürlüğü ilkesini müdahaleciliğe karşı bir ilke olarak gösterirler ve piyasanın bireysel özgürlüğü sağladığını ileri sürerler. Liberal görüşün taraftarları, özellikle Friedman ve Hayek, serbestlik ve özgürlüğü zorlamanın olamaması durumu şeklinde tanımlamaktadırlar. Onlara göre piyasa tercih özgürlüğü sunarak zorlamayı en aza indirgemektedir. Hayek'e göre felaket piyasa cennetinin kurallarından sapıldığı, yeni ortaya çıkan kitle partileri tarafından temsil edilen kalabalıkların siyasi gücü karşısında verilen tavizlerle çiğnendiği için ortaya çıkmıştır. Bu düşünceye göre toplumun kolektivist arzuları piyasayı yaralar ve işlemez hale getirir. Bu da yeni bir serflik düzeni yaratır (Eres, 2008: 758). Özgürlük piyasanın taraf tutmayan eşitsizliği ile gerçekleşir.

Polanyi var olan özgürlük anlayışının sınıfsal çıkarlardan ve büyük servet yoğunlaşmalarıyla bütünleşen pekişmiş ayrıcalıklardan kaynaklandığını (Harvey, 2015: 210) ve özgürlük alanının piyasa ekonomisi sona erdikten sonra oluşacağını belirtir.

"Özgür girişim ve özel mülk sahipliği özgürlüğün vazgeçilmezleri olarak ilan edilir. Başka temeller üzerinde kurulu toplumların özgürlüğü hak etmediği söylenir. Kuralların yarattığı özgürlük, özgürlüksüzlük olarak mahkûm edilir, sağladığı adalet, özgürlük ve sosyal yardım, köleliğin maskelenmesi diye yerin dibine batırılır… Bütün bunlar, gelir, tatil ve güvenlik durumunun güçlendirilmesine gerek olmayanlar için tam özgürlük, mülk sahiplerinden korunmak için nafile çabayla demokratik haklarını kullanmaya kalkışan geniş halk kitlesi için ise üç kuruşluk ücret demektir" (Polanyi'den aktaran Harvey, 2015: 210-211).

Mükemmel piyasa görüşünde ekonomi sözleşme ilişkilerinden ibaret sayıldığı gibi sözleşme ilişkileri özel girişim ve özel mülk sahipliğinden oluşan özgürlükle sınırlı tutulmuştur.

1.2. Literatürde Neoliberalizm

Neoliberalizm İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesçi para ve maliye politikalarının ve devletin piyasaya daha çok müdahalesinin sonuna gelinmesiyle birlikte 1970'lerden itibaren sermaye birikiminin koşullarının yeniden oluşturulmasını ifade eden kurallar sistemidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası "Keynesçi Uzlaşma" olarak adlandırılan kapitalist birikim modeli yerini, sermayenin sınıfsal gücünün yeniden yapılanmasına bırakmıştır. Neoliberalizm kapitalizmin yapısal krizine çözüm olabileceği düşünülen tüm kuralları içermekle birlikte, ilgili yazında farklı anlamlar ifade edecek şekilde ele alınmıştır.

Mises, Hayek ve Friedman piyasa mekanizmasının sorunsuz işlemesi için, tam rekabetin ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin gerekliliğini savunmaktadır. Böylece kapitalizm özgürlük ve demokrasi ile ilişkilendirilmekte, esaret ise devlet mülkiyetini ifade etmektedir. Boratav, neoliberallere göre neoliberalizmin bir hedef ve gerekçeden oluştuğunu belirtmekte ve bu hedefleri piyasanın serbestleşmesi, mülkiyet haklarının yeniden üretimi, piyasaların olmadığı alanlarda ve mülkiyet haklarının kısıtlandığı durumlarda bu mekanizmanın her yere (toprak, su, diğer doğal kaynaklar, kamu hizmetlerinin sunumu vb.) gerekirse devlet zoruyla yerleştirilmesi olarak özetlemektedir (2015: 172-173). Neoliberallerin devlet müdahalesinin ve mülkiyetinin kaynak tahsisini (etkinliğini) bozduğu, israfa yol açtığı ve rantların oluşmasının önünü açarak bunların seçkinlere intikalini sağlayacağı şeklindeki düşüncesi bu dönüşümün temel gerekçesini oluşturmaktadır. Bunun aksine rekabetçilik sağlanırsa bölüşümde

meydana gelecek bu tür adaletsizlikler olmayacaktır; çünkü serbest piyasa hem etkin hem de adildir, bu yönüyle toplumsal refahı da artıracaktır (Boratav, 2015: 173).

Egemen öğretide neoliberalizme dayanak noktası olan üç öncül bulunmaktadır (Saad-Filho, 2007: 19). Piyasalar ve devlet arasında yaratılmaya çalışılan suni ayrılık bu öncüllerden ilkidir. İkinci öncül, piyasaların verimli devletlerin ise ekonomik açıdan verimsiz ve müsrif olduğu iddiasıdır. Son öncül, devlet müdahalesinin sistematik ekonomik sorunlar yarattığını, devletin kaynakları yanlış tahsis ettiğini, bu durumun da rantiyecilik ve teknolojik gericilik gibi sonuçlar doğurduğunun savunulmasıdır. Neoliberalizmi bu şekilde devlet piyasa ikiliği üzerinden tanımlayan çalışmalar devletin sermaye adına müdahalesini haklı göstermeyi amaçlamaktadır.

Devletler ve piyasalar mükemmel olmadıkları gibi birbirinden ayrı da tutulamazlar (Saad-Filho, 2007: 20). Harvey *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* isimli çalışmasında neoliberal teoride devletin rolünü özel mülkiyet haklarını güvence altına alınması, piyasaların düzgün işleyişinin sağlanması ve gerektiğinde bu işleyişin devamlılığını zorla garantiye almak için gereken ordu, savunma, emniyet ve hukuk ile ilgili yapı ve işlevleri düzenlemek olduğunu belirtir. Tüm bunların yanında, daha önce piyasaya dahil edilmemiş alanlarda –toprak, su, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, çevre düzeni- piyasalar yaratmak da görevleri arasındadır. Devletin görevleri bunlarla sınırlı kalmalı, bunun ötesinde herhangi bir alanda bulunmamalıdır. Neoliberal teori devleti piyasaların hareketlerini ve fiyatlarını tahmin edecek yeterli bilgiye sahip olmasının mümkün olmadığını öne sürerek devletin var olan piyasalara müdahalesinin en alt sınırda olması gerektiğini savunur. Devleti sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki iktidar ilişkilerinin belirlendiği kurumlar topluluğu olarak tanımlayan Campbell'e göre sınıflar üstünde bir devletten bahsedemeyiz. Devlet iktidarının neoliberal dönemde sözde geri

çekilmesi sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinin sadece görünüşünün bir dönemden diğerine değişmesini ifade eder (Campbell, 2014: 54).

Boas ve Gans-Morse (2009: 143-144)[9], neoliberalizme dair tanımlama girişimlerine ve neoliberalizmin ortak kabul görmüş bir tanımının olup olmadığına bakmak amacıyla, 1990-2004 arasında ilgili yazında yer alan 148 makaleyi inceleyen bir çalışma ortaya koydular. Bu çalışmaya göre, neoliberalizmin boyutları iktisat politikaları bütünü, kalkınma stratejileri, ideoloji ve akademik paradigma olarak belirlenmiştir. *İktisat politikaları bütünü* olarak neoliberalizm fiyat kontrollerinin kaldırılması, sermaye ve emek piyasalarındaki düzenlemelerin kaldırılması, ticaret engellerinin azaltılması gibi politikaları içermektedir. Kavramın ikinci tanımı *kalkınma stratejileri* olarak sunulmasıdır. Neoliberalizmi ekonomik, sosyal ve politik kapsamlı bir kalkınma stratejisi olarak kabul eden çalışmalar kendisini önceleyen devlet destekli bir kalkınma anlayışının karşıtı politikalar bütünü olarak incelemektedir. 1970'lerden itibaren gelişmiş ülkelerin kalkınmışlık kriterleri borçlarını ödeyebilme yetisiyle ölçülmeye başlanmıştır (Eres, 2008: 763).

Boas ve Gans-Morse'un tespit ettikleri bir diğer tanım da *ideoloji* olarak neoliberalizmdir. Bu ideoloji bireysel özgürlüğün diğer tüm kurum veya iradenin üstünde, onlardan bağımsız olduğunu belirten normatif önermeler toplamıdır. Kalkınma stratejisi olarak neoliberalizm toplumun gelecekte nasıl olacağına dair belirli bir planı içerirken, neoliberal ideoloji toplumun nasıl olması gerektiğini içermektedir (Boas ve Gans-Morse, 2009: 144). Başka bir ifadeyle neoliberalizmi bir ideoloji olarak

[9] https://link.springer.com/article/10.1007/s12116-009-9040-5 (erişim tarihi: 04.04.2019).

tanımlayan yazılarda, neoliberal ideoloji toplumun gelecekte nasıl olacağını değil nasıl olması gerektiğini ifade etmektedir.

Neoliberalizmin bir *akademik paradigma* olarak tanımlanması neoklasik iktisat teorisi ile ilişkilidir. Bir düşünce çerçevesine işaret eden bu tanım, bireylerin ekonomik hayatlarında fayda maksimizasyonunu, piyasanın ise kar maksimizasyonunu hedefledikleri varsayımına dayanmaktadır. Boas ve Gans-Morse'un çalışmaları sonucunda ulaşılan bu dört tanım neoliberalizmin görüngü olarak ne olduğunu kısmen verebilmektedir. Kavramın tarihsel ve kuramsal bağlamı içinde ele alınması, eleştirel sosyal bilimcilerin çalışmalarına konu olmuştur (Eres, 2008: 764).

Fine ve Saad-Filho *Neoliberalizmle İlgili Bilinmesi Gereken 13 Şey ("Thirteen Things You Need to Know About Neoliberalism")* isimli çalışmalarında (2016) neoliberalizmin sosyal bilimler literatüründe birbiriyle yakından ilişkili ve kolaylıkla ayrılamayan 4 yol üzerinden tanımlandığını belirtirler. İlk olarak eşitsiz ve çoğu zaman tutarsız ekonomik ve politik fikirler bütünü; ikinci olarak bu fikirlerce ilham verilmiş ve/veya geçerliliği onaylanmış bir dizi politika, kurum; üçüncü olarak devletin müdahalesi ile sermayenin çıkarı için hareket eden finansal sınıfın yoksullara ve işçilere karşı saldırısı; dördüncü tanımda ise neoliberalizm finansallaşma ile desteklenen sosyal, ekonomik ve siyasal yeniden üretimin maddi bir yapısı olarak kabul edilir. Fine ve Saad-Filho son tanımdan ilerleyerek neoliberalizmi kapitalizmin mevcut safhası, aşaması, varoluş biçimi olarak tanımlamaktadırlar (2016: 3).

Dumenil ve Levy (2009:51, 2014:26) neoliberalizmin kapitalizmin yeni bir evresi olup olmadığı sorusunu yanıtsız bırakarak, neoliberalizmi varlıklı seçkinler sınıfının finansal kesiminin (bu sınıf temelde Keynesgil dönemde, özellikle son yıllardaki stagflasyondan büyük zarar görmüştür) sınıfsal hakimiyetini tekrar tesis etmek için

kurdukları bir proje olarak tanımlamaktadırlar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Keynesçilik kapitalist üretim tarzında varlığını 1970'li yılların ortasına kadar devam ettirmiştir. 1974-75 ve 1979-80 resesyonları seçkinler sınıfını Keynesçi stratejiden vazgeçirip var olan kriz koşullarına yönelik yeni çözüm arayışına sevk etmiştir (Savran, 2013: 36, Faulkner, 2014: 365). Dolayısıyla 1970'lerin ortalarından itibaren neoliberalizm, sermayenin lehine bir emek ve yönetim disiplini oluşturmak, devletin kalkınma ve refah alanlarındaki varlığının azaltılmasını sağlamak gibi kurallar ile yeni bir düzen oluşturmaya çalışan bir projedir (Dumenil ve Levy, 2014: 27).

Kapitalist üretim tarzı içerisinde neoliberalizmin var olasında kapitalizmin yapısal krizinin etkili olduğunu ileri süren diğer bir düşünür Campbell'dir. Neoliberalizmi kapitalizmin bir örgütlenmesi olduğunu ileri süren Campbell (2014, 309), geçmişte kapitalist üretim tarzında sermaye birikimine katkı sunan politikalar, uygulamalar ve kurumların artık beklenen kar oranlarını sağlayamadığını ve böylece Keynesçi uzlaşmadan vazgeçildiğini belirtmektedir.[10]

Bu açıklamalardan yola çıkarak neoliberalizmi, 1970'lerde var olan kapitalizmin yapısal krizine çözüm niteliğinde sermayenin kendinin var edebileceği ve hiç olmadığı yerlerde sınıfsal hâkimiyetini kurabileceği bir yeniden yapılanma süreci olarak tanımlayabiliriz.

[10] Al Campbell'e göre Keynesçi uzlaşma, uluslararası kapitalist üretim sisteminin krizi olan 1930'ların Büyük Bunalım'ına bir yanıt olarak var olmuştur ve politikalarda, uygulamalarda ve kurumlarda üç yeni türün ortaya çıkmasından oluşmuştur: ilk olarak bazı sermayelerin, hepsinden önemlisi de finans kapitalin, gerek yurt içindeki gerekse uluslararası nitelikteki belli davranışlarına bazı sınırlamalar getirilmesini içeriyordu. İkinci olarak, ekonomiyi canlandırmak amacıyla makro iktisadi müdahale politikalarını (hem para hem maliye politikalarını) içeriyordu. Üçüncü olarak, belli emek ve refah politikalarını içeriyordu. Bu politikaların yadsınması, yani neoliberalizmin doğuşu on yıllara yayılan bir süreçti (Campbell, 2014: 309).

1.3. Neoliberalizmin Yükselişi

1945-1970 yılları arasındaki hakim iktisadi uygulama Keynesçilik'ti. 1970'li yılların ortalarından itibaren resesyon ve fiyat artışları bileşiminden oluşan -1974-75 resesyonu ve 1979-80 resesyonu (Savran, 2013: 36)- durumla Keynesçilik sınanmış ve bunun sonucunda geri çekilmeye başlamıştır. Sermaye birikimi amacına hizmet eden kapitalizmin politikaları, uygulamaları ve kurumları artık amacını yerine getirememeye başlamıştır. Söz konusu olan kapitalizmin yapısal krizine, kar ve birikim performansını artıracağına inanılan, yeni bir çözüm olarak neoliberalizm sunulmuştur.

Neoliberalizmin kuramsal temellerinin 1947'de Avusturyalı siyaset felsefecisi Frederick von Hayek etrafında toplanarak oluşturulan Mont Pelerin Cemiyeti tarafından atıldığı kabul edilir (Harvey, 2015: 27). Kurucular arasında Ludwing von Mises ve Milton Friedman da bulunmaktadır.[11]

Parasalcılığın önemli bir temsilcisi olan Milton Friedman, hükümetlerin para arzı kontrolü konusundaki yanlış politika ürettikleri konusundaki fikirleri ve devlet müdahalesine Friedman'dan daha fazla eleştirel gözle bakan Hayek'in yazdıkları bu süreci şekillendirir. Fakat 1970'lere gelinceye kadar neoliberalizm sadece sağcı bir görüş olarak varlığını sürdürmüştür (Faulkner, 2014: 365). Neoliberalizmin baskın bir ideolojiye dönüşmesi sürecinde Mont Pelerin Cemiyeti Amerikalı neo-muhafazakârların

[11] Dardot ve Laval (2018:141) Mont Pelerin Cemiyetini 1938'de toplanan Walter Lippmann kolokyumunun devamı niteliğinde olduğunu belirtirler: "Neoliberalizmin doğuş eylemi olarak çoğu zaman 1947'de Mont Pelerin Cemiyeti'nin kuruluşunun gösterilmesi doğru değildir. Gerçekte, neoliberalizmin kuruluş anı daha geridedir: 26 Ağustos 1938'de beş gün boyunca Paris'te, Paris'in merkezindeki Montpensier Sokağı'nda (Unesco'nun atası) Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü çerçevesinde toplanan Walter Lippmann kolokyumu. Paris toplantısı, katılımcılarının niteliği bakımından çok parlaktır. Bunların çoğu savaş sonrasının Batı ülkelerinde liberal düşünce ve politika tarihine damgasını vuracak kişilerdir: Aralarında, Friedrich Hayek, Jacques Rueff, Raymond Aron, Wilhelm Röpke, Alexander von Rüstow gibi isimler bulunmaktadır.

desteğini dahi ilk başta alamamışlardır. Neo-muhafazakarlar, sadece piyasanın kurallarının hakim olacağı özgür toplum fikrini öncelikli olarak kabul etmemektedir (Der Pıjl, 2014: 234). Mont Pelerin Cemiyeti aradıkları desteği, Friedman'ın önemli bir isim olduğu Chicago Üniversitesi'nde bularak akademi dünyasına kök salmayı başarmıştır (Harvey, 2015: 29).

1970'li yıllardan itibaren kendisine uygulama alanı bulan neoliberalizm ilk olarak 1973 yılında Şili'de kendisini göstermiştir. 11 Eylül 1973'te Salvador Allende iktidarına yönelik yapılan bu darbe General Agusto Pinochet önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Demokratik yollarla seçilen Salvador Allende iktidarının son bulmasının arka planında Şili'nin neoliberal devlet için ilk uygulama alanı olarak seçilmiş olması yatmaktadır (Harvey, 2015: 15). Bu arka planın oluşmasında 1953-1960 yılları arasında Şili Katolik Üniversitesi'nden Chicago Üniversitesi'ne burslu olarak gönderilen 30 Şilili iktisatçının büyük bir etkisi vardır. Friedman'ın öğrencileri olan bu iktisatçılar daha sonra Pinochet tarafından ekonomik bürokraside önemli görevlere getirildiler (Bahçe, 2008: 1067-1068). "Şikagolu Oğlanlar" olarak da bilinen bu grubun ilk işi IMF'yle borç pazarlığı yapmak oldu. IMF'nin ekonomik programını benimseyen Şili'de: yapılan devletleştirmeler tersine çevrildi, kamu varlıkları özelleştirildi, doğal kaynaklar özel ve denetimsiz sömürüye açıldı, sosyal güvenlik özelleştirildi, serbest ticaretin olabildiğince önü açıldı. İhracata dayalı büyüme gözde program haline geldi (Harvey, 2015: 16).

Neoliberal ideolojinin yerleştiği Şili ekonomisi 1982'de tüm Latin Amerika'nın yüzleşmeye mecbur bırakıldığı borç kriziyle sarsıldı. Şili ekonomisi de dahil tüm Latin Amerika neoliberalizmin pragmatik yüzüyle tanışmak zorunda kaldı.

"1982 yılına gelindiğinde küresel düzeyde işlem yapan ticari bankaların yalnızca Latin Amerika'dan uzun vadeli alacakları 200 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. Şaşırtıcı

gelebilir ama bu tarihte dünyanın ilk büyük yüz bakasının öz kaynakları toplamı 150 milyar dolar düzeyindeydi. Öz kaynakları aşan borç kullandırımı küresel düzeyde bankacılık ve mali sistemin çöküşü tehlikesini de beraberinde getirdiğinden, merkez ülkelerin Latin Amerika ve benzeri çevre ülkelere yeni politikalar önermesini kaçınılmaz kılmıştır" (Köse ve Öncü, 2006: 71).

Bu politikalar borçların yeniden yapılandırılmasını ve dışa bağımlı bir ekonomi yaratmayı hedefleyen yurtiçi talebi daraltan, üretimin ihracata dayandırılmasını içermekteydi. Mevcut dış borçların ödenmesi ve yeni borçların bulunması için dış ticaret fazlası yaratmak, ücretlerin baskı altına alınarak emek piyasalarının yeniden düzenlenmesi ve kamu harcamalarının daraltılması söz konusu politikaların ortak özelliğidir (Köse ve Öncü, 2006: 71).

Neoliberalizmin Şili'deki varlığı sadece "ilk neoliberal devlet oluşturma deneyine" (Harvey, 2015: 15) örnek oluşturmasından kaynaklanmamaktadır, aynı zamanda neoliberalizmin dünya sahnesinde eşitsiz coğrafi gelişimini ifade eden karmaşık bir süreç olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Başka bir ifadeyle, neoliberalizmin farklı ülkelerdeki uygulamasının dengesiz olması ve eşitsiz coğrafi gelişimi, bu süreçte ülkelerin siyasi kuvvetlerinin ve kendi tarihlerinin etkisini önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Şili'deki neoliberalizm deneyi sermaye birikimini ülkenin varlıklı sınıfı ve yabancı yatırımcılara teslim etmektedir. Neoliberalleşmenin bir sınıf iktidarı kurma projesi olduğunu savunan Dumenil ve Levy gelir ve güç yoğunlaşmasının servet sahibi sınıf için olağandışı boyutlara ulaştığını belirmektedir.[12]

Harvey'e göre, *"neoliberalleşme, küresel sermaye birikimini yeniden canlandırmada çok etkili olmadı; ama iktidarı bir ekonomi seçkinler grubuna iade*

[12] "Sınıf iktidarının yeniden tesisi" olarak neoliberalizm analizi için bkz: Harvey, 2015: 25-26, 39.

etmede ve (Rusya ve Çin gibi) bazı yerlerde de o seçkinleri yaratmada dikkate değer ölçüde başarılı oldu. (...) seçkinlerin iktidarını kurma ya da sürdüre ihtiyacı neoliberal ilkelerle çatıştığında ilkeler ya terk edilmekte ya da tanınmaz hale gelecek kadar çarpıtılmaktadır" (Harvey, 2015: 27).

Neoliberal ilke ve hürriyetler birçok alanda (medya, ulaşım, perakendecilik) muazzam bir gücün az sayıda şirketin elinde toplanmasını sağladığı ölçüde geçerliğini korumaktadır.

Neoliberalizmin dünya çapında bilinen bir olgu olması, 1979'da İngiltere Margaret Thatcher liderliğindeki Muhafazakâr Parti'nin iktidara gelmesi ve daha sonra 1981'de Ronald Reagan'ın ABD Başkanlığı görevine gelmesiyle gerçekleşmiştir. Munck bu süreci "küresel neoliberalizmin ilk evresi" olarak tanımlamaktadır. İkinci evre ise 1990'larda başlamış ve topluma daha fazla nüfuz edebilecek konuların öne çıkarılmasını kapsamaktadır. Munck, sosyal güvenlik reformu, ceza politikası, kentsel yeniden canlandırma ve sığınma talebinde bulunanlar gibi konuların devletin arka plana atılmasından ziyade dönüştürülmesine hizmet ettiğini belirtir (Munck, 2014: 111-12).

2. Türkiye'de Neoliberal Dönem ve İlkel Birikim

Neoliberal politikaların etkisiyle dış borç, vergilendirme, yabancılara mülk satışı, özelleştirmeler ve kentsel dönüşüm vb. gibi ekonomik ve toplumsal ilişkilerin sermayenin tahakkümünde üretken hale gelmesini ifade eden ilkel birikim araçları, güçlü bir devletin varlığıyla desteklenmekte ve birikim sürecine hız kazandırmaktadır.

İlkel birikim, kapitalist üretim tarzının kendi yasallığını ve normlarını ürettiği her yerde devam etmektedir. Kapitalizmin varlığını devam ettiren koşullar için ihtiyaç duyduğu güç ve hukuk meta formunun dönüşümünde etkili olan iki önemli etkendir. Bu

etkenler arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı haline getirilmesi isteğinin en büyük destekçisidir.

Arazi toplulaştırma uygulamasıyla birlikte küçük meta üreticilerinin topraklarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılması ve bu doğrultuda yapılmış ve yapılmakta olan kanun ile kanun hükmünde kararname çalışmaları güç ve hukuk etkenlerinin önemini bize göstermektedir.

Bu bölümde yukarıda belirtilen ilkel birikim araçlarının 2002-2018 yılları arasında nasıl kullanıldığı incelenmeye ve arazi toplulaştırma uygulamasının nasıl sessizce bir ilkel birikim aracı haline getirilmek istendiği anlatılmaya çalışılmaktadır.

2.1. Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm

Bu bölümde Türkiye'deki neoliberal dönüşümün yükseldiği zemin ve izlediği süreç, dönüşüme dair bir dönemlendirme yapılmadan incelenmektedir.[13] İlkel birikimin sürekliliğine vurgu yapan bu çalışmada Türkiye'deki neoliberal dönüşüme bu vurgu esas alarak bakılacaktır. Serbest piyasa anlayışının var olmasında ve sorunsuz bir şekilde işlemesinde devletin rolünün önemini daha önce ifade ettik. Uygulamaya konulduğu ülkelerde yolsuzluk ve talan ile birlikte ilerleyen neoliberalizmin devlete duyduğu ihtiyacı daha iyi anlayabilmek adına neoliberalizmin tarihsel gelişimi içinde birbirinin ardılı olan iki döneme bakabiliriz. Bunlar Washington ve Washington Sonrası

[13] 24 Ocak ile başlayan neoliberal dönüşümün farklı dönemlendirilmeleri için bkz: Köse ve Yeldan (1998): Kriz sonrası uyum (1981-1982), ihracata yönelik büyüme (1983-1987), reform sürecinin tükenişi (1998), denetimsiz finansal serbestleştirme (1989-1993), finansal kriz (1994), kriz sonrası uyum (1995-1997). Korkut Boratav (2012): Sermayenin karşı saldırısı (1980-1988), finans kapitale teslimiyet ve popülizme aksak dönüş (1989-1997), kesintisiz IMF gözetimi ve krizler (1998-2009). Göztepe (2018): Ticari entegrasyon (1980-1989), finansal entegrasyon (1989-2001), tam entegrasyon (2001-2016).)

(post-Washington) Oydaşmasıdır.[14] Bu iki dönemden ilki 1990'ların ortalarına kadar devam etmiştir. Washington Oydaşması özelleştirme politikalarının, devletin geri çekilmesiyle birlikte iktisadi alanlara nüfuz ettiği bir dönemdir. Devletin somut müdahaleleriyle güçlenen serbest piyasa anlayışıyla pek çok ülkede yeni sermaye birikim alanları oluşturulmuştur. Bu alanlar ilkel birikim yönetmelerinin güncelliğine konu olmaktadır.

Washington Oydaşması, IMF, DB ve ABD Hazine Bakanlığı'nın azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik neoliberal politika reçetelerini ifade etmektedir. Bu üç kurama daha sonra DTÖ ve Avrupa Merkez Bankası gibi kurumlar da dahil olmuştur. Washington oydaşması başlıca 10 maddelik bir iktisat politikasından oluşur ve Latin Amerika üzerine odaklanarak hazırlanmıştır (Williamson, 2004-2005: 196). Latin Amerika ülkelerinin iktisadi durumu Washington oydaşmasının oluşumunda ana hedeflerin başında gelmektedir. Washington oydaşmasının Türkiye'ye yönelik etkisini ele almadan önce yukarıda bahsi geçen 10 maddeden kısaca bahsetmekte fayda var (Williamson, 2004-2005: 196):

1- Maliye ve para politikalarında disiplin sağlanmalıdır. Bütçe açıklarını engellemek ve enflasyonun kontrol altına alınmasını sağlamak bu disiplinle gerçekleşir.
2- Kamu harcamaları doğrudan üretken olan sektörler yerine başta sağlık, eğitim ve altyapı harcamalarına yönelmelidir. Bu durum, maliye ve para politikalarında disiplin sağlamaya yardım edebileceği gibi, uzun dönemde iktisadi büyümeyi artıracaktır.

[14] İktisat yazınına yeni bir kavram olarak giren Washington Oydaşması 1993'te sosyal bilimci John Williamson tarafından ele alınan makalede bu süreçteki politikaların geneline Washington Oydaşması (Washington Concensus) diye adlandırılmasına öncülük etmiştir (Yeldan, 2008: 163).

3- Vergi tabanını genişletmek ve marjinal vergi oranlarını azaltmak için vergi reformu yapılmalıdır.
4- Finansal hareketler serbest olmalıdır. Faiz oranları piyasa tarafından belirlenmelidir. Bu durum yatırımın getiri oranını artıracaktır.
5- Döviz kuru devalüe edilmelidir. Devalüasyon, ihracatı canlandırarak büyümeyi sağlar.
6- Dış ticaret serbestleştirilmeli ve gümrük tarifeleri kaldırılmalıdır.
7- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları önündeki engeller kaldırılmalıdır.
8- Devlet iktisadi teşekkülleri özelleştirilmelidir.
9- Devletin piyasa üzerindeki kontrolü yok edilmeli, rekabeti kısıtlayan düzenlemeler kaldırılmalıdır.
10- Piyasaların sorunsuz işlemesi için gereken yasal düzenlemeler çerçevesinde mülkiyet hakları güvence altına alınmalıdır.

Neoliberal politika reformları Arjantin, Brezilya, Meksika, Güney Kore ve Tayland gibi orta gelir düzeyinde olan ülkeler için kısa vadede makro iktisadi istikrarı ve büyümeyi sağlayabilir. Bangladeş, Bolivya, Etiyopya, Svaziland (Esvatini Krallığı) ve Tanzanya gibi gelir düzeyleri düşük ülkeler için ise bu reformların sonuçları çok daha ağır olma eğilimi gösterir (Saad-Filho, 2014: 195). Düşük gelir düzeyindeki ülkeler yabancı yatırımcılar için cazip gözükmesiyle birlikte bu ülkelerin sermaye girişlerini özümseme kapasiteleri de düşüktür (Saad-Filho, 2014: 195).[15] Washington oydaşmasının 1980'li ve 1990'lı yıllardaki başarısızlığının akademi ve sivil toplum örgütlerinde konuşulmaya başlanması ve oydaşmanın Doğu Asya ülkelerinin iktisadi başarısına açıklama getirmemesi Washigton sonrası uzlaşmanın kapılarını aralamıştır.

[15] Washington oydaşması politikalarının uygulama sorunları bkz: Saad- Filho, 2014: 196-197.

Joseph Stiglitz'in 1997'de Dünya Bankası baş iktisatçısı olarak görevlendirilmesiyle Washington sonrası oydaşmayı etkisine alarak şekillendirmiştir.[16] Stiglitz'in Dünya Bankası'ndaki görevine 1999'da son verilmiştir fakat fikirleri etkisini sürdürmektedir.

Washington Oydaşması ve Washington Sonrası Oydaşması neoliberal politikalar doğrultusunda yoksul ülkelerde serbest ticareti, özelleştirmeyi, serbestleştirmeyi ve düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını desteklemektedir. Washington Sonrası Oydaşmasına göre, piyasa doğal bir kurumdur ve ona karşı çıkılmamalıdır. "Daha özelde belirtmek gerekirse, indirgemecilik, yöntemsel bireycilik, faydacılık ve mübadelenin toplumun bir yönü olmaktan ziyade insan doğasının bir parçası olduğu biçimindeki dogmatik varsayım" Washington oydaşması ile aynı temeldedir (Saad-Filho, 2014: 199). Washington sonrası oydaşma dönemi yeni birikim alanlarının talan edilmesinin önündeki engelleri kaldırılmasını ve tüm toplumsal kesimlerin tahakküm altına alınmasını sağlayan düzenlemelerin oluşturulduğu bir dönemdir. Daha da önemlisi bu düzenlemeler anayasal güvenceye bu dönemde kavuşmuştur (Bedirhanoğlu, 2009: 46).

Türkiye'de neoliberal politikaların devlet politikaları içinde hegemon konuma gelmesi 1970'lerin sonlarında patlak veren sermaye birikim krizi ve bununla bağlantılı

[16] Saad-Filho, 2014: 198: Yeni kurumsal iktisat (YKİ) yaklaşımının önde gelen taraftarlarından olan Stiglitz, yeni görevini "Washington sonrası uzlaşması" adını verdiği şeyi biçimlendirmekte kullandı. YKİ'ye göre yoksul ülkelerin büyüyememesinin gerisinde sıklıkla iktisadi faaliyetlerin hatalı düzenlenmesi, mülkiyet haklarının yetersiz tanımlanması ve diğer kurumsal kısıtlar bulunur. Bu konuda yeni kurumsalcılığın neoliberalizm karşısında önemli üstünlükleri vardır. Örneğin, devlet müdahalesiyle ilgili olarak olumlu, yol gösterici ilkeler sunabilir. İktisadi politikada yapılacak değişikliklerle sınırlı kalmayan bu ilkeler, esasen mülkiyet haklarını korumak ve teşebbüslerin karlılığını güvence altına almak amacıyla yapılacak yasal ve hukuki değişiklikleri, piyasa dostu sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesini, devlet bankalarının özelleştirilmesinin ötesine geçecek finansal reformları, demokratik nitelikteki siyasi reformları (tabii ki özgürlük ve insan haklarıyla ilgili iktisadi sonuçları etkileme becerisini azaltmak maksadıyla olacaktır bu) ve buna benzer şeyleri de kapsayacaktır.

oluşan hegemonya krizi ile olmuştur (Bedirhanoğlu, 2009: 44). Neoliberal politikaların hegemonyasını sağlamlaştıran olay yaşanan krizden IMF ile 1978 ve 1979 yıllarında imzalanan iki stand-by anlaşmasıyla çıkılabileceği fikridir. Bu politikaların uygulamaya geçirilmesi 24 Ocak 1980 tarihine denk gelmektedir. Turgut Özal'ın sert istikrar programı ve 12 Eylül darbesiyle toplumsal muhalefet üzerinde kurulan disiplin bu politikaların uygulanmasını hızlandıran dönüm noktalarıdır.

Korkut Boratav (2012: 149) Türkiye'deki neoliberal dönemin başlangıcı olarak kabul edilen 24 Ocak kararlarındaki iktisat politikalarının ana öğelerini şöyle özetlemektedir:

"Reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası; adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına dönük makro politikalar…" (2012: 149).

Tablo 1: Başlıca Makro-Ekonomik Göstergeler:1978/79-1988

	1978/79 Ortalaması	**1988**
Milli Gelir (İndeks)	100.0	145.1
Enflasyon Oranı (%)	58.0	70.5
Birikim Oranı (%)	21.1	26.1
İhracat (Milyon Dolar)	2.275	11.662
İthalat (Milyon Dolar)	4.834	13.545
Cari Denge/ GSMH (%)	-1.8	+1.8

Dış Borç (Milyon Dolar)	13.699	40.722
Dış Borç Yükü (%)	20.7	37.1
KKBG/GSMH (%)	5.2	4.8

Boratav, 2012:159 Birikim oranı: Gayri safi sermaye birikiminin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı. KKBG: Kamu kesimi borçlanma gereksinimi. Dış borç yükü: Dış borç anapara ve faiz ödemelerinin mal ve hizmet ihraç gelirine oranı.

24 Ocak kararları, 12 Eylül 1980 darbesinin etkisiyle hayata geçirilmiştir. Türkiye'nin "iç talebin kısılmasında daraltıcı para ve maliye politikalarından ziyade emek aleyhtarı gelir politikalarının" hayata geçirilmesi dünya ekonomisiyle yeniden bütünleşmesini sağlamıştır (Boratav, 2012: 149).

"1980'li yıllarda, toplam üretim iç piyasalardan dış piyasalara (ihracata) doğru kaydırılabilmiş; bunda iç talebin genel olarak kısılmasıyla güçlü ve etkili ihracat teşvikleri rol oynamış; iç talebin kısılmasında da gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulması temel araç olarak kullanılmıştır. Gelir dağılımı değişmeleri iç talebin yapısında da temel tüketim mallarından lüks mallara doğru bir kayma meydan getirmiştir. Arzın ve talebin yapısında meydan gelen bütün bu değişmelerin üretim düzeyi düşmeden, hatta artırılarak gerçekleşmesinde asıl belirleyici olan, yüksek ve hızla artan bir ithalat hacminin mümkün kılınması olmuştur" (2012: 159-160).

Tablo 1'de görülebileceği gibi Türkiye ekonomisinin yüksek miktarda dış borçlanma yaratarak büyüdüğü bu yıllarda, dış borç stokunun artmasını sağlayan etken ise "hala cari açıkların finansmanı olmuş: kayıt-içi ve kayıt-dışı sermaye katkısı sınırlı kalmıştır" (Boratav, 2012: 160). 1980'lerde dışarıdan gelen düzenlemelere uyum

sağlama süreci 1989 yılında da devam etmiştir. Bu dönemde yapısal uyum politikaları gereğince sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar kaldırıldı.

"(...) serbestleşen sermaye hareketleriyle başlayan dokuz yıllık dönem boyunca, ekonomik büyümeden kaynaklanan dış kaynak gereksinimi artmamış; böylece (bir sonraki dönemde ortaya çıkan) kronikleşen ve ağırlaşan bir cari açık sorunu söz konusu olmamıştır. Buna karşılık, yabancı sermaye girişleri, cari dış kaynak gereksinimlerinin çok üstünde seyretmiş; bu durum ekonomiye yeni dış kırılganlıklar getirmiştir" (Boratav, 2012: 187).

1997 yılında Türkiye, DB ve IMF ile daha yakın bir ilişki içine girmeye başladı. 2000-2001 krizinde ise IMF liderliği aldı (Boratav, 2012: 196; Zabcı, 2009: 135). 2001 krizi sonrasında uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının (GEGP) yönetiminde bulunan ve Dünya Bankası'nda görev yapmış olan Kemal Derviş finansal piyasalarda birçok düzenleme yapmıştır. Bu dönemde uluslararası sermayenin tahakkümünün oldukça arttığını söyleyebiliriz. GEGP olarak tanımlanan yeni istikrar anlayışının amacı güven bunalımını ve istikrarsızlığı ortadan kaldırmak ve kamu yönetimi ile ekonominin yeniden yapılandırılmasını sağlamak şeklinde açıklanmıştır. Ancak GEGP var olan kırılgan ve belli bir istikrar göstermeyen yapı karşısında temelinin "sadece faiz dışı kamu harcamalarının neredeyse tümden kaldırılmasına dayalı bir mali disiplin ve daraltıcı maliye politikaları üzerinde inşa etmektedir" (Yeldan, 2004: 4).

1998 yılına gelindiğinde Türkiye IMF, DB, DTÖ gibi küresel idare kuruluşlarının denetim ve gözetiminde ekonomik ve siyasal kurumlarını neoliberal politikaların direktifleriyle yeniden biçimlendirmiştir. Böylece Türkiye uluslararası paylaşımda

kendisine verilen rolü üstlenmiştir diyebiliriz. Kolektif emperyalizm[17] olarak adlandırılan süreçte Türkiye'ye biçilen rolün ana fikri şu şekildedir: Finansal getiriyi yükseltmek amacıyla uluslararası ve yerli finans sermayesini desteklemek; ucuz işgücünün sürekli hale getirildiği –kuralsızlaştırma ve esnekleştirme yöntemiyle- işgücü piyasalarında katma değeri düşük teknolojilerde uzmanlaşmak ve uluslararası şirketler için taşeronluğa giden yolu güçlendirmek; kamu hizmetleri alanında "müşteri" ve "ticari işletme" anlayışlarının "vatandaş" ve "kamu hizmeti üreten kurumlar" ın yerini almasını sağlamak ve kamu hizmeti kuruluşlarını yerli ve yabancı sermaye arasında paylaştırmak (Yeldan, 2008: 169-170).

Washington oydaşması sonrasındaki süreçte devletin karar alma mekanizmalarına özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da dahil edildiği bir platform oluşturulmuştur. Yönetişim olarak adlandırılan bu platform bütün toplumu ilgilendiren ekonomik ve siyasi kararların hayata geçirilmesinde demokratik denetim mekanizmalarının dışına çıkaran 'iyi yönetişim' söylemleriyle devlet yeniden yapılandırılma yoluna sokulmuştur (Dikmen, 2015: 318). 2001 sonrası Türkiye'de oluşturulan piyasa yanlısı reformlar devlet müdahalesini engellemeyi veya son vermeyi değil müdahalenin niteliğini değiştirmeyi amaçlamaktadır.

2.2. Türkiye'de İlkel Birikim (2002-2018)

Bu bölümde neoliberal Türkiye'de 2002-2018 yılları arası dönemdeki ilkel birikim araçlarının incelemesi yapılmaktadır. Türkiye'deki neoliberal dönüşümün son

[17] Kolektif Emperyalizm, gelişmiş kapitalist metropoller, ulus ötesi şirketler ve uluslararası finans kapital, bir kolektif güç olarak, üçüncü dünyanın az gelişmiş ekonomilerini tahakkümü altına alma savaşımı sürecine Samir Amin ve Prabhat Patnaik gibi iktisatçılar tarafından verilen isimdir. Bu sürecin öncülüğünü Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası yapmaktadır (Yeldan, 2008: 23).

halkasını oluşturan 2012-2018 yılları arası dönem ilkel birikimin sürekliliğini ifade edecek şekilde iki döneme ayrılarak incelenmektedir.

Türkiye'de 2002-2018 arası dönemde ilkel birikim araçlarını sermayenin tahakküm kuracağı yeni alanlar yaratması açısından; 2002-2012 yılları arası dönemde dış borç, vergilendirme, yabancılara mülk satışı ele alınırken; 2013-2018 yılları arasında özelleştirmeler ve kentsel dönüşüm faaliyetleri ele alınmaktadır. Türkiye'deki neoliberal dönüşümün en son kısmını (2002-2018) esas alan bu dönemlendirme ilkel birikim araçlarının süreç içindeki baskınlık ve belirleyiciliği ile paralellik taşımaktadır.

2002-2012 yılları arasında baskın olan vergilendirme ve devlet borç yükü ilkel birikimin klasik araçlarını ifade etmektedir. Yabancılara mülk satışı, özellikle 2013 yılında büyük oranda artan özelleştirmeler ve 2013-2018 yılları arasında yoğunlaşan kentsel dönüşüm faaliyetleri neoliberal döneme özgü yeni ilkel birikim araçları olarak var olmaktadırlar (Göztepe, 2018: 208). Klasik ilkel birikim araçlarıyla birlikte neoliberal döneme özgü yeni ilkel birikim araçlarının varlığı sermayenin genişleyen ölçekte yeniden üretimi içinde devam etmektedir.

Sermayenin genişleyen ölçekte yeniden üretimi ve az gelişmişliğin doğası gereği, kapitalistlerin az gelişmiş ülkelerle olan ticari bağı öncelikli olarak az gelişmiş ülkelerden hammaddeler ve ara mallar satın alınması yoluyla oluşmaktadır. Bu durum aynı zamanda para sermayenin meta sermayeye dönüştüğü yeni bir genişleme evresini[18] ifade eder. Bu evrede gelişmiş kapitalist ülkeler az gelişmiş ülkelerde üretim faaliyeti kurdukları zaman üretken sermaye ihracı gerçekleşir. Üretken sermayenin ihracının

[18] Özdemir, 2014: 43: "Sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi P-M-M1-P1: Para sermaye, Meta sermaye, Emek sürecine girerek yeni bir biçim kazanmış meta sermaye, Satış yoluyla üretimi esnasında kullanılan emek gücünün verili bir toplumsal düzeye eşit olduğu ispatlanmış olan M1'in yeniden para formuna –ve çoğu kez ilk durumdan daha fazla bir değeri temsil ederek- bürünen hali".

zayıfladığı durumlarda örneğin aşırı üretim ya da eksik tüketim zamanlarında (Özdemir, 2014: 43) sermayedarlar az gelişmiş ülkelere borç verirler. Para sermaye ihracının gerçekleştiği bu durum başta belirttiğimiz ticari bağın ikinci ayağını oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin –hükümet aracılıyla- dış borç ödemesi ise vergilerle yapılmaktadır. Borcunu ödemekte zorlanan veya ödeyemeyen az gelişmiş ülkeler "geçmişte üretilmiş olan değerin yeniden paylaşımına" yönelir ki bu durum "genellikle özelleştirme politikalarıyla somutlaşır" (Özdemir, 2014: 43).

2.2.1. Dış Borç ve Vergilendirme

Marx, ilkel birikimin farklı yönlerini ele aldığı satırlarda kamu gelirinin devlet borçlarının destekçisi olduğundan dolayısıyla modern vergi sisteminin de ulusal borçlanma sisteminin zorunlu tamamlayıcısı olduğundan bahseder (Marx, 2010: 723). Modern maliye ise en gerekli geçim araçlarındaki vergilerle dönmekte ve bu durum ücretli işçinin aşırı ölçüde çalıştırılmasının yolu olarak görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin küresel piyasalarla ilişkisinin derinleşmesi 1980 dönüşümü ile başlamış ve bu ilişki son boyutuna 1989'da -32 Sayılı Karar ile- ulaşmıştır. Bu dönemde ulusal piyasaların serbestleştirilmesi ve uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerinin kaldırılması (Yeldan, 2004: 11) söz konusu olmuştur. 1989 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde büyüme finansal sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak devlet yatırım ve üretim sürecini destekleyici bütçesini kaybetmiş ve kamusal hizmet anlayışı terk edilmiştir (Yeldan, 2004: 25). Türkiye artık dış kaynağa bağımlı hale gelen bir borç idaresi olma durumuna sürüklenmiştir.[19]

[19] IMF programı altında 2001 sonrasındaki Türkiye ekonomisinin dış borç stokunun artmasına yönelik ayrıntılı inceleme için bkz: Yeldan, 2008: 176.

Türkiye, 1999 yılının sonundan itibaren IMF ve DB tarafından altı yıl süren bir istikrar programına tabi tutulmuştur. Borç ödeme programı olarak da nitelendirilen bu istikrar programı, 2007 yılına kadar sürecek olan bir geri ödeme aşamasını içermektedir (Köse ve Öncü, 2006: 114).

Tablo 2'den izlenebileceği gibi yabancı sermaye hareketlerinin yaygınlaştığı ve ekonomi üzerinde tahakkümünün derinleştiği 2001 sonrası dönemde dış borçlar 2002'den 2015'e kadar olan dönemde %200'den fazla bir artış yaşayarak 405 milyar dolara ulaşmaktadır. Boratav, 2001 sonrası dış borçlanmanın hızla artmasını şöyle açıklamaktadır:

"2001 krizi sonrasında bu durum değişti; cari açık ile milli gelir arasındaki bağıntı (esneklik katsayısı) giderek yükseldi; büyüme sürecinin döviz gereksinimi dış kaynak hareketlerine fazlasıyla bağımlı hale geldi ve dış borçlanma (bu kez artan cari açık nedeniyle) hızla tırmanmaya başladı" (Boratav, 2012: 211).

Tablo 2: Yıllar İtibariyle Dış Borçlar (2002-2017)

Yıllar	**Brüt Dış Borç Stoku (milyar dolar)**	**Brüt Dış Borç Stoku/ GSYİH (yüzde)**
2002	129.601	54,8
2003	144.179	45,9
2004	161.160	40,0
2005	170.781	34,2
2006	208.007	38,0
2007	249.931	36,9
2008	280.866	36,2

2009	268.867	41,6
2010	291.760	37,8
2011	305.384	36,7
2012	342.154	39,3
2013	392.677	41,3
2014	405.732	43,4
2015	400.332	46,7
2016	409.251	47,4
2017	455.077	53,4

https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri (erişim tarihi:27.03.2019).

Washington sonrası dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak ve sermayenin uluslararası dolaşımının rahatça sağlanması amacıyla vergi yapısında dönüşüme gidilmiştir. Vergi yükü dağılımı sermaye gelirleri lehine olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Neoliberal politikalar, vergilerin yatırımı caydıracağını ileri sürerek, özel sermeyanin önünü açmak için vergi sisteminde değişiklikleri öngörmektedir. Vergi gelirlerinde dolaylı vergilerin artırılması vergi yükünün düşük gelir gruplarına kaydırılmasına sebep olmaktadır. Çünkü, dolaylı vergiler tüketim üzerinden alınan gelir düzeyinden bağımsız vergilerdir. Dolaylı vergilerin artırılıp, dolaysız vergilerin azaltılması gelir dağılımındaki dengesizliklere de sebep olmaktadır.

"1999 yılında merkezi devlete ait vergi gelirlerinin (konsolide bütçenin) yüzde 54'ü dolaylı vergilerden oluşmaktayken, istikrar programının devreye girmesiyle 2003'te bu oran yüzde 67'ye ve 2004'ün Kasım ayı sonunda yüzde 692a yükselmiştir.

Üstelik toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliği artıran bu vergi gelirlerinin yüzde 64'ü iç borç faizlerinin ödenmesine tahsis edilmiştir. Yani düşük gelirli halktan toplanan vergiler sözde hazineyi finanse eden borç zenginlerine transfer edilmiştir" (Köse ve Öncü, 2006: 114).

Tablo 3: Dolaylı ve Dolaysız Vergi Tahsilatının Toplam Vergi Gelirindeki Payları (2002-2012)

Yıllar	**Dolaysız Vergiler (%)**	**Dolaylı Vergiler (%)**
2002	33,6	66,4
2003	32,3	67,8
2004	29,0	71,0
2005	27,0	73,0

Kaynak: Özuğurlu ve Kargı,2007:287

Tablo 3'de görülebileceği gibi dolaysız vergilerden dolaylı vergilere doğru bir kayma söz konusudur. Toplam vergiler içerisinde KDV, akaryakıt tüketim vergisi, iletişim vergisi üzerinden alınan dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı 2002'de % 66,4 iken 2005'te 73'e ulaşmıştır.

Tablo 4: Vergi Türlerinin Toplam Vergi Gelirlerindeki Payları (2002-2012)

Yıllar	**Gelir Vergisi (%)**	**Kurumlar Vergisi (%)**	**KDV (%)**
2002	23,0	9,3	66,6
2003	20,2	10,3	62,6
2004	19,5	9,5	63,0

2005	20,3	10,3	62,7
2006	21,0	8,2	62,7
2007	22,2	9,2	63,8
2008	23,4	9,8	64,8
2009	23,4	10,5	64,6
2010	21,0	9,7	62,7
2011	21,0	10,3	64,9
2012	22,0	10,1	64,6

http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_70.xls.htm (erişim tarihi: 27.03.2019).

Tablo 4'deki vergi yapısındaki değişime baktığımızda; kurumlar vergisinin payının ortalama %10'larda olduğunu görebiliriz. Yukarıdaki tablolardaki verilerden yola çıkarak "kurumlar vergisi mükellefi olan büyük sermaye kesimleri üzerindeki dolaysız vergi yükünün düşürülmesi, kaçınılmaz olarak toplumun diğer kesimleri üzerindeki vergi yükü artışını gerektirmiştir" (Özuğurlu ve Kargı, 2007: 281) diyebiliriz.

Tablo 3 ve 4'deki verilere baktığımızda, Türkiye'deki vergilerin toplam vergiler içerisindeki payların giderek arttığını görebiliriz. Bu durum orta ve düşük gelir gruplarının kullanılabilir gelirini azaltarak tüketim harcamalarını düşmesine neden olmaktadır. Vergilerin yapısı ve niteliğine baktığımızda diyebiliriz ki; "her kim ki hazinenin vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payını artıra o toplumda vergi yoluyla mutlak bir eşitsizlik yaratır…" (Köse ve Öncü, 2006: 114).

2.2.2. Yabancılara Mülk Satışı

2002-2012 yılları arasında yoğunluklu olarak gerçekleşen bir diğer ilkel birikim aracı yabancılara mülk ve toprak satışıdır. 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 35. maddesi yabancılara mülk satışı ile ilgilidir. Tapu Kanunu'nda 03.07.2008 tarih ve 5782 sayılı kanunla yapılan düzenlemede "Yabancı uyruklu gerçek kişiler merkez ilçe ve ilçeler bazında, uygulama imar planı ve mevzi imar plan sınırları içerisinde kalan toplam alanların yüz ölçümünün yüzde onuna kadar kısmında taşınmaz" edinebilecekleri hükme bağlanmıştır.

Neoliberal dönem Türkiye'sinde Tapu Kanunu ve Köy Kanunu'nda değişikliğe gidilerek -3029 ve 3278 sayılı kanunlar ile- Türkiye'de yabancıların taşınmaza sahip olma hakları ile ilgili kurallar ve karşılıklılık ilkesi hedef alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda; 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu'nda 13'ü kanun ve 1'i kanun hükmünde kararname olmak üzere 14 değişiklik yapılmıştır; 1998 yılında kabul edilen 4342 sayılı Mera Kanunu üzerinde 10 kez değişiklik yapılarak yeniden düzenlenmiştir (Ülkü, 2014: 274).

2003 yılında kabul edilen 4916 sayılı Kanunla Tapu Kanunu'nun 35. maddesi:

"Karşılıklı olmak ve kanunî sınırlamalara uyulmak kaydıyla, yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde taşınmaz edinebilirler. Karşılıklılık ilkesinin uygulanmasında, yabancı devletin taşınmaz ediniminde kendi vatandaşlarına veya yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel

kişiliğe sahip ticaret şirketlerine tanıdığı hakların, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına veya ticaret şirketlerine de tanınması esastır" şeklinde düzenlenmiştir.[20]

Aynı yıl kabul edilen 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nu yabancıların Türkiye'de mülk edinimine dair tüm engelleri ortadan kaldırmaktadır (Ülkü, 2014: 275).

2005 yılında 5444 sayılı Tapu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'a[21] göre "Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde kendi ülkelerinin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri dışındakiler Türkiye'de taşınmaz edinemez ve lehlerine sınırlı ayni hak tesis edilemez" (md.35/IV). Fakat Kanun Koyucu 5444 sayılı Kanunla Tapu Kanunu'nda yaptığı değişiklikle yabancı tüzel kişilerin mülk edinmesini "yatırım amacına" bağlamıştır. Bu düzenlemeye göre, "Yabancı ülkelerde kendi ülkelerinin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri, ancak özel kanun hükümleri çerçevesinde taşınmaz mülkiyeti ve taşınmazlar üzerinde sınırlı ayni hak edinebilir" (md.35/II).[22]

2008 yılında kabul edilen 5782 sayılı Kanunla, Tapu Kanunu'nun 35. Maddesinde bir kez daha değişikliğe gidilerek, yabancıların mülk ediniminde yerleşim alanları dışında yeni imar planlarının oluşturulması kar amacı içerisinde mümkün hale getirilmiştir:

[20] 4916 sayılı Çeşitli Kanunlarda Ve Maliye Bakanlığının Teşkilât Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 03.07.2003, RG Sayı: 25173

[21] 5444 sayılı Tapu Kanunu'nun eksiklerine dair bir eleştiri için bkz: (Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 2006: 22-24).

[22] 5782 sayılı Tapu Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, RG: 15.07.2008, RG Sayı: 26937

"Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde kendi ülkelerinin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketlerinin; sulama, enerji, tarım, maden, sit, inanç ve kültürel özellikleri nedeniyle korunması gereken alanlar, özel koruma alanları ile flora ve fauna özelliği nedeniyle korunması gereken hassas alanlarda ve stratejik yerlerde kamu yararı ve ülke güvenliği bakımından taşınmaz ve sınırlı aynî hak edinemeyecekleri alanları, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının tescile esas koordinatlı harita ve planları içeren teklifi üzerine belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir. Yabancı uyruklu gerçek kişiler merkez ilçe ve ilçeler bazında, uygulama imar planı ve mevzi imar plan sınırları içerisinde kalan toplam alanların yüzölçümünün yüzde onuna kadar kısmında taşınmaz ile bağımsız ve sürekli nitelikte sınırlı aynî hak edinebilirler. Bakanlar Kurulu, merkez ilçe ve ilçelerin altyapı, ekonomi, enerji, çevre, kültür, tarım ve güvenlik açısından önemlerini dikkate alarak, bu orandan fazla olmamak kaydıyla farklı oran belirlemeye yetkilidir".[23]

2012 yılında kabul edilen 6302 sayılı Kanun[24] ile 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 35. maddesinde kapsamlı bir değişikliğe gidilmiştir. Bu son yasa ile "yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş ve uluslararası kuruluşların yüzde elli veya daha fazla oranda hissesine sahip oldukları Türkiye'de kurulu tüzel kişiliğe sahip şirketler, taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı ayni hak edinebilecek ve kullanabileceklerdir" (HKMO, 2012: 30).

[23] http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.2644.pdf (erişim tarihi: 27.03.2019).

[24] 6302 sayılı Tapu Kanunu Ve Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, RG: 03.05.2012, RG Sayı: 28296

Tablo 5: Yıllara Göre Yabancılara Toprak Satışı[25]

Yıllar	**Taşınmaz (adet)**	**Toprak (m²)**	**Yabancı Şirket (sayı)**	**Yabancı Kişi (gerçek-tüzel, sermaye-şirket)**
1923-2003	20.843	11.961.565	8.180	23.044
2002-2011	96.735	136.527.787	28.180	136.787

Tablo 5'de görülebileceği gibi 2002 sonrası yabancılara toprak satışı 4 kat artmıştır.[26] AKP iktidarı döneminde yabancılara toprak satışında yaşanan bu artışın nedeni 2011 yılında 300 milyar doları aşan toplam dış borcun ödenmesinde bir çıkış yolu olabileceği öne sürülmektedir (HKMO, 2012: 40).

Yabancılara mülk satışını düzenleyen mevzuat şu şekildedir:

- 5444 Tapu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, RG: 07.01.2006, RG Sayı:26046
- 2644 Tapu Kanunu, RG: 29.12.1934, RG Sayı: 2834
- 4875 Doğrudan Yabancı Yatırımcılar Kanunu, RG: 17.06.2003, RG Sayı: 25141
- 2634 Turizmi Teşvik Kanunu, RG: 16.03.1982, RG Sayı: 17635
- 3213 Maden Kanunu, RG: 15.06.1989, RG Sayı: 18785
- 6326 Petrol Kanunu, RG: 16.03.1954, RG Sayı: 8659

[25] HKMO, 2012: 39: Bu rakamlara, 3 Ocak 2012 tarihinde Meclis'e sunulan yazılı soru önergesi üzerine Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın verdiği bilgiler değerlendirilerek ulaşılmıştır.

[26] http://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-iktidarinda-yabanciya-mulk-satisi-79-yili-katladi-8636803 (erişim tarihi: 27.03.2019).

- 4737 Endüstri Bölgeleri Kanunu, RG: 09.01.2002, RG Sayı: 24645
- 4046 Özelleştirme Kanunu, RG: 27.11.1994, RG Sayı: 22124
- 2565 Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu, RG: 22.12.1981
- 2675 Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun, RG: 22.05.1982
- 1062 Hudutları Dahilinde Tebaamızın Emlakine Vaziyet Eden Devletlerin Tebaaları Emlakine Karşı Mukabel-i Bil Misil Tedabiri İttihazı, RG: 15.06.1927, RG Sayı: 608 (Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 2006:31)

Türkiye'de yabancıların taşımazlar üzerindeki mülkiyet hakkı bu mevzuat çerçevesinde, yabancıların faydalanabileceği istisnalar ve kurallar kabul edilmektedir. Örneğin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'na göre, yabancı ticaret şirketleri yatırımları konusunda Türk vatandaşlarına tanınan taşınmaz mülkiyeti ve sınırlı ayni haklara sahip olabilecektir. Bu durum Tapu Kanunu'nun 35. md hükmüne istisnai bir düzenleme getirmektedir. Türkiye'de yatırım yapmak isteyen yabancılara bu mevzuat ile geniş imkânlar sağlanmaktadır.

Yabancılara mülk satışının yaygın bir ilkel birikim aracı haline gelmesinde "Karşılıklılık İlkesi" önemli bir yere sahiptir. Tapu Kanunu'nun 35. Maddesinin 2003 yılından önceki halinde yabancı gerçek kişilerin taşınmaz ediniminin karşılıklı olması şartı yer almakla birlikte karşılıklılık esasının tanımına dair bir bilgiye yer verilmemiştir. 2004 tarihinde Türkiye tarafından karşılıklılık ilkesi tanınmayan Birleşik Arap Emirlikleri vatandaşı "El Maktum Dubai Towers'ı İstanbul'da yapabilmesi için faaliyet ticari değil turizm olarak gösterilmiş ve Tapu Kanunundaki son düzenleme ile özel kanunlar olarak tanımlanmış Turizmi Teşvik Kanunu'nun serbestisinden yararlandırılmıştır" (HKMO, 2006: 28). Bu durum 2004 sonrasında karşılıklılık ilkesi

tanınmayan ülkelerin vatandaşlarına mülk satışı için örnek temsil etmesi açsından kritiktir. Bu tür örneklerde artış yaşanmasının nedeni ilkel birikim araçlarının sermayenin tahakkümünü derinleştirmesi ve sistematikleştirmesidir. Başka bir ifadeyle;

"Devletler, sermaye birikim koşullarına içkin olan çelişkileri bütçe kısıtı olarak deneyimleyip, bu tür sorunlarını kapitalist üretim ilişkilerinin konjonktürel olarak para ve hukuk üzerinden çizdiği sınırlar içinde aşmaya çalıştıkça, sermayenin daha fazla tahakkümü altına girmekte ve farklı toplumsal talep ve kaygılara giderek daha sermaye yanlısı yanıt vermek durumunda kalmaktadır" (Angın ve Bedirhanoğlu, 2013: 94).

4916 sayılı Kanun'un kabulüyle bu esasın tanımı yapılmış ancak 2005 yılında Tapu Kanunu'nu 35. Maddesinde yapılan değişiklikler Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir. 2005'te kabul edilen 4916 sayılı Kanun'da karşılıklılık esasına yer verilmemiştir. 2012 yılında 6302 sayılı Kanun ile yabancılara toprak satışında karşılıklılık esası kaldırılmıştır. Yabancıların taşınmazlar üzerinde mülkiyet hakkı ile ayni haklardan yararlanabilmelerine dair husus Bakanlar Kurulunun kararına bağlanmıştır.

2.2.3. Özelleştirme ve Kentsel Dönüşüm (2013-2018)

Özelleştirme sermayenin tahakküm kurabileceği yeni alanlar sağlayan birikim modelinin bir öğesidir ve 1980'lerin ortasında Dünya Bankası'nın yapısal uyum programlarının bir ögesi olarak dünya gündemine girmiştir. Özelleştirmeyi kamu mülkiyetinde olan alanların ve hizmetlerin ulusal ve uluslararası sermayeye devredilmesi olarak tanımlayabiliriz.

Türkiye'de özelleştirme uygulamaları, Washington Oydaşması ve Washington Sonrası Oydaşması döneminde sermayenin uluslararası dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması ve yeni alanlarda tahakküm kurması için oluşturulan iktisadi ve sosyal

politikaların etkisiyle var olmuştur. Dünya Bankasının "Ülke Yardım Stratejisi" nin ilk adımını özelleştirme uygulaması oluşturmaktadır. 1993-2004 yılları arası DB'nin Türkiye üzerinde odaklandığı temel konulardan biri kamudaki açıkların giderilmesidir. Bu doğrultuda bütçe dışı harcamaların bütçeye dahil edilmesi, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) harcamalarındaki sınırlamaların artırılması ve özelleştirmelerin hızlandırılması DB'nın dayattığı yapısal reformların bir kısmını oluşturmaktadır (Zabcı, 2009: 134).[27] KİT'lerin alanının daraltılmasına dair ilk adımlar Turgut Özal döneminde atılmıştır. 2001 krizi sonrası tasfiye süreci hızlanmıştır ve uygulama ise AKP iktidarı dönemine denk gelmiştir (Sönmez, 2015: 4).

Türkiye'de özelleştirmeye yönelik ilk yasal düzenleme, 1984 yıllında oluşturulmuştur. 1984 yılında kabul edilen 2983 sayılı Kanun[28] kamu iktisadi teşebbüsleri ile bunlara ait tesislere, hisse senedi ihracı yoluyla gerçek ve tüzel kişilerin ortak edinebilmesine veya bu tesislerin işletme hakkının belli süreçlerde devrine olanak sağlamaktadır. 1986 ve 1994 yıllarında kabul edilen kanunlar ile özelleştirme kapsamı, kamu iktisadi teşebbüsleri ile bunlara ait kurum ve paylardan, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının özelleştirilebilmesine imkan tanıyan düzenlemelere kadar genişletilmiştir (Gülen, 2010: 206).

[27] Zabcı,2009: 137 Banka, Türkiye'de 1990'lı yıllarda yaşanan mali sorunun temelinde bütçe açığını değil, "bütçe dışı fon ve bütçe dışı mali transferlerini finanse etmek için devlet bankalarının kullanılmasını" (Değerlendirme Raporu, 2005: 19) görmektedir. Bu nedenle, ilk aşamada, bütçe dışı fonları, bütçeye dahil etmek ve harcamaları parlamento denetimine tabi kılmak amaçlanmıştır. İkinci aşamada ise, bütçe dışı fonların oluşmasına yol açtığı düşünülen "katı" denetleme mekanizmalarının yumuşatılması ya da bertaraf edilmesidir.

[28] 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki Ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun, RG: 29.02.1984, RG Sayı: 18344

Tablo 6: Varlığı Devam Eden KİT'ler (2019)

1. MKEK (Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu)
2. DMO (Devlet Malzeme Ofisi Genel Müdürlüğü)
3. TTK (Türkiye Taşkömürü Kurumu)
4. TKİ (Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü)
5. EÜAŞ (Elektrik Üretim Anonim Şirketi)
6. TEİAŞ (Türkiye Elektrik İletim A.Ş.)
7. TEDAŞ (Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.)
8. TEMSAN (Türkiye Elektromekanik Sanayi A.Ş.)
9. TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi)
10. TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü)
11. ESK (Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü)
12. TCDD (T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü)

Kaynak: https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/12/Kamu-%C4%B0%C5%9Fletmeleri-Listesi.pdf (erişim tarihi: 24.04.2019).

1985'te 48 adet, 1996'da 60 adet olan KİT sayısı 2003 sonrasında 12'ye düşmüştür (Sönmez, 2015: 6). 24 Ocak 2017 tarihli ve 2017/9756 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile; ETİMADEN, TPAO, BOTAŞ ve ÇAYKUR'un hisseleri Türkiye Varlık Fonu'na devredilmiştir. Varlığı devam eden KİT'lere Tablo 6' da yer verilmektedir.

2013 ve sonraki yıllarında yapılan özelleştirmelerin boyutunu ele almadan önce 2000'li yıllarda büyük blok satışı şeklinde gerçekleştirilen özelleştirmelerde yükselmenin yaşandığından bahsetmek gerekmektedir. Özellikle büyük çaplardaki devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, sermayenin devlet üzerinde kurduğu tahakkümü derinleştirmektedir. Tablo 7'de görülebileceği gibi 2003-2012 yılları arasında özelleştirme uygulamalarından elde edilen 35.255 milyar doların 15.500 milyar dolarlık

kısmı, bahsedilen blok satışlara aittir. 2005 yılında bu blok satışlarından Türk Telekom, ERDEMİR ve TÜPRAŞ'ın ihaleleri yapılmış, 2007'de ise PETKİM üçüncü ihalesinden sonra satılmıştır (Angın ve Bedirhanoğlu, 2013: 76).

"(...) TÜPRAŞ özelleştirilmesinde Koç Holding, yıllık kazanç temelinde kendisi kadar büyük bir şirketi sadece 4.140 milyar dolara satın almıştır. Bu durumun, Koç Holding gibi büyük bir şirket açısından dahi yağmavari bir ani zenginleşme anlamına geldiği açıktır. Bu tür örnekler, ilkel birikimi sermaye birikiminin ilk aşamasında ortaya çıkan ve tamamlanan tarihsel bir dönem olarak değil, ona içkin ve sürekli bir süreç" olduğunu desteklemesi açısından önemlidir (2013: 77).

Tablo 7: Türkiye'de Özelleştirme Gelirleri (2002-2018)

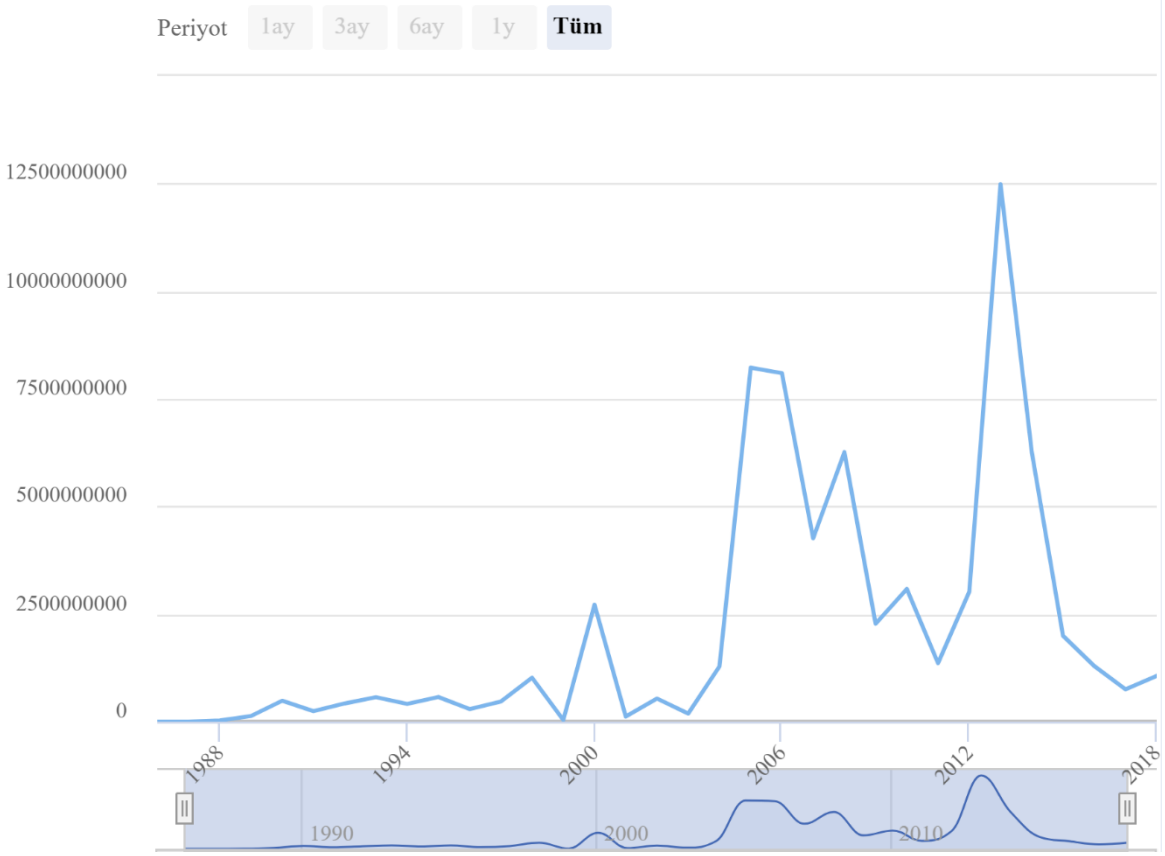
Yıllar	**Türkiye'de Özelleştirme Gelirleri (ABD Doları)**
2002	536,475,541.87
2003	187,087,491.16
2004	1,282,842,129.38
2005	8,222,240,230.12
2006	8,096,165,460.68
2007	4,258,629,658.67
2008	6,259,205,186.54
2009	2,274,985,158.16
2010	3,081,691,178.68
2011	1,358,418,126.91
2012	3,020,692,247.49

2013	12,485,548,323.00
2014	6,265,892,202.81
2015	1,996,040,089.32
2016	1,292,532,447.13
2017	750,865,035.86
2018	1,064,161,766.80

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_20/5969/DataGroup/turkish/bie_kbozgel/ (erişim tarihi: 27.03.2019).

Grafik 1: Özelleştirmeden Elde Edilen Gelirler

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

Yukarıdaki Tablo ve Grafiğe baktığımızda: 1988-2018 yılları arasında yapılan tüm özelleştirme uygulamalarının %88'i 2003-2018 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Özellikle 2013 yılında özelleştirme uygulamasından önemli bir gelir elde edildiği görülmektedir.

Neoliberal dönem Türkiye'sinde var olan diğer bir ilkel birikim aracı kentsel dönüşüm faaliyetidir. Kentsel dönüşümü, yıpranmış kabul edilen kent alanlarının yenilenerek arazilerinin pahalı projelere açılması olarak tanımlayabiliriz. 2002-2018 yılları arası dönemde neoliberal politikaların kent alanlarına yönelik dönüştürücü etkisi oldukça atmıştır. Gecekondular belediyelerin müdahale alanları haline gelmiştir (Erman,

2012: 40). Kentsel dönüşüm projeleri, belediyeler ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) aracılığıyla sermayeye yeni kapılar açmaktadır.

2003 yılından sonra toplu ve kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik ilgi TOKİ'nin kurumsal yapısını yeniden belirlemiş ve yasa değişiklikleriyle yetki alanları genişletilmiştir (Çeviker Gürakar, 2018: 160).[29] TOKİ son dört yıl içinde Türkiye'nin her tarafında inşa edilen konutların, lüks konutların, kentsel dönüşüm alanlarının inşaatında gittikçe büyüyen bir kurum haline gelmiştir (Çeviker Gürakar, 2018: 162).

2000li yılların ortalarına gelindiğinde 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile belediyelerin de konut üretiminde bulunabilmeleri ve bu amaç doğrultusunda şirket kurabilmeleri yasallaştırılmıştır. Ayrıca bu kanunla belediyelere TOKİ ile ortak konut üretebilme yetkisi verilmiştir (Çeviker Gürakar, 2018: 163). 2003'ten sonra TOKİ'nin "planlı kentleşme ve kent üretimi politikaları" çerçevesinde farklı belediyelerle işbirliği ile yapılan kentsel dönüşüm projelerindeki konut sayısı 162.886'ya ulaşmıştır (Aksoy ve Güzey Kocataş, 2017: 282). TOKİ 2004 tarihli 5162 sayılı Kanun'la[30] "gecekondu dönüşümü uygulamalarında kamulaştırma, imar planı yapma" yetkisine sahip olmuştur, böylece kentsel dönüşüm faaliyetlerindeki rolünü artırmıştır. 2005 yılında kabul edilen 5366 sayılı Kanun'la[31] TOKİ'nin yetkileri iyice genişletilmiştir (Yılmaz, 2010: 42).[32] 2007 yılında kabul edilen 5069 ve 775 sayılı Gecekondu Kanunu'nda değişiklik yapılarak Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın

[29] TOKİ'nin genişleyen görev ve yetki alanlarının analizi için bkz: Çeviker Gürakar, 2018: 160

[30] 5162 sayılı Toplu Konut Kanununda Ve Genel Kadro Ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerin Toplu Konut İdaresi Başkanlığına Ait Bölümünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 12.05.2004, RG Sayı: 25460

[31] 5366 sayılı Yıpranan Tarihi Ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması Ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, RG: 16.06.2005, RG Sayı: 25866

[32] https://tr.boell.org/sites/default/files/downloads/EVRIM_YILMAZ.pdf (erişim tarihi: 29.04.2019).

gecekondu alanlarındaki tüm yetkileri TOKİ'ye devredilmiştir. Kentsel dönüşüm faaliyetlerine yönelik son düzenleme 2012 tarihinde kabul edilen 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanundur. Bu kanuna göre, risk altındaki yapılar ve bölgeler Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, TOKİ ya da Belediyeler tarafından belirlenecektir. Yine bu alanlara dair karar alma yetkisi bu kurumlara devredilmektedir (Aksoy ve Güzey Kocataş, 2017: 283).

Kentsel dönüşüm faaliyetlerine yönelik yasal düzenlemelere baktığımızda TOKİ ve belediyelerin 2003-2012 yılları arasında kentsel dönüşüm faaliyetleri gecekondu bölgelerinde yoğunlaşmakta olduğunu görebiliriz. Bu dönemde gecekondu alanlarının yeniden üretime dahil edilmesinin önünü açacak doğrultuda kanunlar kabul edilmiştir. 2012'de kabul edilen kanun "ortak alanların" fiziksel yenilemeye indirgenmesi yoluyla piyasa sürecine dahil edilmesinin en büyük göstergesidir. 2012 sonrasında kentsel dönüşüm projeleri farklı türde "ortak alanlar" olarak tanımlayabileceğimiz tarihi ve kentsel sit alanlarının hedef almaktadır.

Harvey'e göre ortak alanlar birer sabit varlık veya değer olarak değil dinamik birer ilişki olarak kabul edildiğinde, bu alanlar toplumsal bir edime söz konusu olur. Çünkü toplumsal grup ile bir ortak alan olarak kabul edilen çevre unsuru arasındaki ilişkinin özünde hem kolektivizm hem de piyasa dışılık bulunmaktadır (Harvey, 2013: 125). Bu noktada Harvey devletin gücü ve kamu yönetimiyle ilgili olarak gördüğü kamusal mekânlar ve kamu yararı ile ortak alanlar arasında ayrım yapar (2013: 124). Harvey'in bu ayrımının iki boyutu bulunmaktadır. İlk olarak, ortak alanları sadece sabit birer mal varlığı ve değerli kaynak olarak tanımladığımızda, bu alanları hukuka aykırı olarak piyasaya dahil etme süreci karşısında siyasi bir irade oluşturabilmek zorlaşacaktır. İkinci olarak, kamuya ait olan insanların zihninde kimseye ait olmayan,

dolayısıyla kimsenin sorumluluğunda olmayan algısı oluşturduğu için hukuki bir boşluğu ima eder (Harvey, 2013: 124-125). Diğer taraftan Harvey kamusal mal ve hizmetin ortak alana niteliğini kazandırdığını belirtir. Mal ve hizmet akışının sürekliliğinin sağlanması ortak alanı korumak için önemlidir. Çünkü neoliberal politikaların hedefinde kamusal mal ve hizmetler vardır. Bunlar için ayrılan finansman kısıldığında ortak alan da daraltılmış olacaktır.

Harvey'in ortak alan tanımlamasından yola çıktığımızda kentsel dönüşüm faaliyetlerine dahil edilmeye çalışılan alanların işlevinin daha iyi anlaşılabileceğini düşünmekteyiz.

Türkiye'de neoliberal politikaların seyri öncelikli olarak sağlık ve sosyal güvenlik alanları da dahil pek çok alanda devletin düzenleyici müdahalelerinin dışına çıkarılması ile oluşmaktadır. Bu alanlar sermayenin eliyle birikim alanı haline getirilmektedir. Bununla birlikte emek üzerinde kurulan tahakküm biçimlerinin yeniden üretimi için güçlü bir devletin varlığı gereklidir. Devletin yürütme erkinin güçlendirilmesi çabaları neoliberal politikaların olabildiğince engelsiz ve hızlı uygulamasını sağlayabilecek bir siyasi iradenin varlığıyla mümkündür.

"(...) neoliberal dönemde Türkiye'de yürütmenin güçlendirilmesi sürecini meşrulaştıran başlıca iki sav bulunmaktadır: iktisadın siyasi ilişkilerden bağımsız bir alan olduğu savı ile iktisadi alandaki başarının sırrının siyasi istikrardan geçtiği savı. Birbiriyle açıkça çelişen bu savların bir arada iş görebilmeleri ise, neoliberal ideolojinin devlet karşıtı söyleminin 1980 sonrası Türkiye koşullarında başarıyla yeniden üretilebilmesi sayesinde mümkün olabilmektedir" (Bedirhanoğlu, 2009: 47-48).

1980'lerde Özal "bürokrasinin hantallığı" üzerinden devletin iktisadi alana müdahalesini yok edecek bir yeniden yapılandırma sürecini başlatmıştır. Bu mantık

zaman içinde devletin yeniden yapılandırılmasının temel gerekçesi haline gelmiştir. AKP iktidarının ilk döneminde kanunlaştırılmaya çalışılan Kamu Yönetimi Reform Yasa Tasarısının[33] ardında da bu mantık yatmaktadır. Bu tasarıyla "bürokrasinin siyasal iktidarla ilişkisinin 'piyasa' dolayımıyla yeniden düzenlenmesi, dolayısıyla bürokrasi ile sermaye birikim süreci arasında doğrudan ilişki kurulması" istendiğini söyleyebiliriz (Bedirhanoğlu, 2009: 48-49).

Kapitalizm kendi yasallığını ve normlarını devam ettiren koşullar için güç ve hukuk gibi etkenlere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla ilkel birikimin sürekliliğinde neoliberal politikaların önemi güçlü bir devletin varlığı ile birlikte düşünüldüğünde bir anlam kazanacağı açıktır.

2.3. İlkel Birikimin Sürekliliğinin Bir İfadesi Olarak Arazi Toplulaştırma Uygulaması

Sermaye birikiminin işçi ile işveren ve kapitalizm ile kapitalist olmayan üretim biçimleri arasındaki ilişkiden doğan birbiriyle organik olarak bağlı iki yönü olduğundan daha önce bahsettik. Luxemburg'un kapitalizmin kapitalist olmayan alanlara yayılmasıyla birlikte meta üretimiyle henüz bütünleşmemiş üretimi –veya köylüyü- kastederek ileri sürdüğü "doğal ekonominin yıkımı" sermaye ve şiddet birlikteliği içinde gerçekleşmektedir (Boratav, 2015: 65-66). Güncel ilkel birikimi tartışmaları içinde ilkel birikimin sürekliliği, hem üreticilerin üretim araçlarından ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli koşullardan mahrum bırakılmalarını hem de meta dışı

[33] Bu tasarı Kanun haline gelmiştir: 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri Ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun, RG: 15.07.2004.

kalmış alanların kamusal alan ve varlıklardan koparılmalarını kapsamaktadır (Özuğurlu, 2008: 67).

Türkiye'de ilkel birikim süreci sadece belli ölçülerde meta-dışı kalmış alanların değil, büyük ölçüde mülkiyeti kendisine ait üretim aracıyla yaptığı üretimi piyasa koşullarında satarak geçimini sağlayan üreticilerin koşullarından koparılması ve piyasa ile ilişki içinde olan alanların/metanın kapsamının değişimini ifade etmektedir. Bu doğrultuda arazi toplulaştırma uygulamasının küçük meta üreticilerinin[34] topraklarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasının önünü açtığını ileri sürmekteyiz. Küçük meta üretimi genel olarak, dolaysız üreticinin üretim araçlarına sahip olduğu; temelde kendi ve ailesinin emeğiyle belli ölçüde piyasa için ama tüketim amacıyla ürettiği bir durum olarak tanımlanmaktadır (Boratav, 2004: 51-52).[35] Boratav, bir üretim biçimi olarak nitelendirdiği küçük meta üretiminin tarımda ve tarım dışındaki kapitalist üretim ilişkileriyle[36] işlevsel bir uyum içinde olabileceğini ve böylece varlığını

[34] Küçük ölçekli tarımsal üreticiliğin dönüşümü ve kapitalist üretim biçimi ile ilişkisini ele alan çalışma için bkz: Bernstein, 2009: 112.

[35] Boratav, küçük üreticilik modelinin safiyetini bozan güçlüklerden birini ücretli emeğin küçük üreticilikle birleşmesi hali olduğunu belirtir. Esas olarak aile emeğine dayalı olan küçük üreticilik bu özelliğini koruduğu sürece sınırlı ve geçici ücretli emek istihdam etmesi kapitalist çiftçilik modeline dönüştüğünün bir göstergesi değildir. Boratav bu durumla ilgili asıl sorunun küçük üretici için çalışan tarım işçisinin yarattığı artığa kim tarafından el konulduğu olduğunu belirtir –aynı zamanda artı ürünün belirlenmesi ve temellükü ile ilgili bir teorik çaba içinde olunmadığı bu yüzden bu konuyu ihmal ettiğini de belirtir-. Bu noktada, tarım işçi tarafından yaratılan artığa küçük üreticinin değil, özel ekonomik mekanizmalar aracılığıyla tüccar-tefeci unsurları tarafından el konulduğu gerçekçi bir yaklaşımdır (Boratav, 2010: 228).

[36] Üretim ilişkilerinden kast edilen artığa el koymanın ekonomik biçimleridir. Boratav azgelişmiş çağdaş bir ekonominin tarımındaki ekonomik bağlantıların kapitalist, yarı feodal ve küçük meta üretimi olmak üzere üç üretim ilişkisine tekabül ettiğini ileri sürer. Bu doğrultuda küçük meta üretiminin tabii ve zorunlu uzantıları olarak ürün ve kredi piyasaları ve bunların temel unsurları olarak da tüccar ve tefeci sermayesi görülürse, küçük meta üretimi, (1) dolaysız üreticinin esas olarak üretim araçlarına malik ve/veya zilyet olduğu; (2) artığa ürün ve kredi piyasalarının özel mekanizmaları içinde el konan; (3) temel

devam ettirdiğini belirtir (2004: 191). Burada kastedilen küçük meta üretiminin kapitalizmle bütünleştiği için pre-kapitalist bir biçim olmadığı değildir. Bu düşünce bizi piyasaya yönelik köylü tarımının tamamen ve doğrudan kapitalist bir tarım olduğu yargısına götüreceği için "hem kuram hem pratik düzeyinde vahim sonuçlar doğurur" (Boratav, 2004: 191). Dolayısıyla belli bir üretim biçiminin egemen olduğu yapılarda farklı üretim ilişkilerinin birlikteliği kabulünden hareketle arazi toplulaştırma uygulamasının, küçük üreticiliğe dayalı Türkiye tarımında (Boratav, 2004: 198) eski üretim ilişkilerinin tasfiye edilmesini gerçekleştiren bir ilkel birikim yöntemi haline geldiğini ileri sürmekteyiz.

Arazi toplulaştırma uygulaması kapitalist üretim tarzında varlığını sürdüren özel mülkiyet, miras hakkı ve bunların sebep olduğu toprak işletmelerinin irrasyonel biçimde parçalanmasını önlemek amacıyla toprak reformu tartışmaları içerisinde var olmuştur. Türkiye'de arazi toplulaştırma uygulaması özellikle 2005 sonrasında neoliberal politikaların etkisiyle küçük meta üreticilerinin topraklarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasında ilkel birikim yöntemi olarak belirginleşmeye başlamıştır.

Bu bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak arazi toplulaştırma uygulamasının gelişimine sahne olan 1960 sonrasındaki toprak reformu tartışmalarındaki yeri ele alınmaktadır. 1960 sorasında toprak reformu için kırsal alanın yeniden düzenlenmesi ve tarımsal üretim seviyesinin artması için altyapı düzenlemesi öncelikli konular arasındadır. Arazi toplulaştırma uygulaması bu düzenlemeler için düşünülen tarımsal altyapı çalışmalarından biri olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak arazi toplulaştırma uygulamasının ilkel birikim yöntemi haline gelmesini kolaylaştıran

bölüşüm (sömürü) kategorilerinin ticari kar ve tefeci faizi olduğu bir üretim ilişkisi olarak kabul edilecektir (Boratav, 2004: 53).

kurumsal değişim ele alınmaktadır. Bu bölümde arazi toplulaştırma uygulamasından sorumlu kurumların değişimiyle birlikte toplulaştırma projelerinin amaca yönelik değişimi gösterilemeye çalışılmaktadır. Son olarak arazi toplulaştırmanın uygulandığı Eskişehir Tepebaşı İlçesi sınırları içerisinde yapılması planlanan Alpu Termik Santrali Projesi ele alınmaktadır. Proje alanında daha önce arazi toplulaştırma uygulamasının yapılması termik santral projesi için gerekli zemini oluşturmuştur. Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral projesi, küçük meta üreticilerinin geçim koşullarından kopartılmasına/mahrum bırakılmasına neden olacaktır. Bu örnek arazi toplulaştırması yapılan tarım arazilerinin amaç dışı kullanımına ve sermaye birikimine giden yolu gösteren güncel bir örnek olduğu için önem taşımaktadır.

2.3.1. Türkiye'de Arazi Toplulaştırma Uygulamasının Gelişimi

Arazi toplulaştırmanın ilk olarak 1961'de Konya'nın Çumra ilçesinde uygulanmasına giden yolun nüveleri toprak reformu tartışmaları içerisinde var olmuştur. Toprak reformunu, feodal ve yarı feodal ilişkiler, üreticiyle mülk sahipleri -varlık sahipleri, ağalar, toprak sahipleri- arasındaki ilişkinin yarattığı siyasi bağımlılık mekanizmasının zayıflatılması olarak tanımlayabiliriz. Toprak alanında, topraksız, az topraklı, yoksul kır üreticisini, köylüyü özgürleştirmenin ön koşulunu toprak reformu oluşturur (Boratav, 2005: 369).[37]

Toprak reformu tartışmalarına üç açıdan bakabiliriz. Bunlardan ilki feodal ve yarı feodal toprak mülkiyetine son vermek, yani toprakta mülkiyetin feodal niteliğinden

[37] Boratav, toprak reformunun kır üreticisinin ekonomik olarak özgürleştirilmesinin önkoşulu olduğunu, fakat daha sonra başka bağımlılık ilişkileri üretebileceğini belirtir. "Ortakçı- kiracı ilişkileri içinde toprak ağasına bağımlı olan köylüyü, kendi toprağına ve kendi üretim araçlarına sahip, piyasaya üretim yapan bir köylü haline dönüştürmek; bu köylüyü, finans kapitalin, ticaret sermayesinin, hatta bazı koşullarda çok uluslu, dev ticaret sermayesinin bağımlılık ağlarına da sürüklemek anlamına da gelebilir" (Boratav, 2005: 369).

arındırılması amacıyla yapılan yeniden düzenlemedir. İkincisi, genel olarak büyük toprak mülkiyetine son vermek, yani mülkiyetin niteliği açısından yapılan düzenlemedir. Üçüncüsü, topraksız ve az topraklı köylüyü yeterli toprağa kavuşturmak için yapılan yeniden düzenlemedir (Erdost, 2005: 313).

Türkiye'deki toprak reformu çalışmalarına baktığımızda; 1930'larda başlayan reform çalışmaları ile kastedilen büyük toprak sahiplerinin topraklarının değil, hazine arazilerinin topraksız köylüye dağıtılmasıdır (Köymen, 2008: 125). 1960'lardan sonra toprak reformu kırsal alanların yeniden düzenlenmesi, arazi toplulaştırması, toprak vergilendirmesi gibi konular çerçevesinde tartışılmaktadır. Toprak reformu ile ilgili iki önemli çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK), diğeri ise 1757 sayılı Tarım ve Toprak Reformu Kanunu'dur (TTRK). Arazi toplulaştırma uygulamasının gelişimine geçmeden önce bu kanunlara bakmakta yarar var.

1945 yılında 4753 sayılı Kanun kabul edilmiştir. ÇTK, 1973 yıllında Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ile yürürlükten kaldırılana kadar 28 yıl uygulama alanı bulmuştur. ÇTK'nın temel ilkeleri, topraksız veya az topraklı çiftçilere yaşamlarını sürdürebilecekleri kadar toprak vermek, toprakların işlenmesi konusunda sürekliliği sağlamak ve toprak arazilerinin belirli ellerde toplanmasını engellemekti. Yasada 50 dekardan daha büyük toprakların topraksız veya az topraklı köylüye dağıtımının yapılabileceğine dair madde bulunmaktaydı (Oral, 2015: 259). Kanun ile aile işletmelerinin orta büyüklükte düzenlenmesi ve böyle sınırlı kalmasını, büyük mülklerin ise kamu yararına olma şartıyla devlet elinde bulunacağı bir tarımsal yapı amaçlanmaktaydı (Tekelioğlu, 2010: 65). Fakat ÇTK ile büyük toprakların bölünerek dağıtımı yapılamamış yalnızca hazine arazisinin dağıtımı sağlanmıştır (Suiçmez ve

Güler, 2005: 45). Bu kanunun özünü oluşturan maddeler büyük toprak sahiplerinin şiddetli direnciyle karşılaşmıştır ve 1950-1955 yıllarında değişikliğe uğramıştır. ÇTK'nın uğradığı değişimle ilgili Oya Köymen şöyle yazar:

"…1948'de Cavid Oral tarım bakanı oldu ve 1950 seçimlerinden önce kanun hiçbir özel arazinin kamulaştırılamayacağı bir biçime sokuldu. Yalnızca hazine arazileri dağıtılabilecekti. Çukurova'nın en büyük toprak ağalarından Cavid Oral, 1935, 1939, 1943 dönemlerinde de milletvekiliydi; Adnan Menderes ailesinin de Aydın'da 60 bin dönümü aşan toprakları vardı. Zaten bu kanuna karşı çıkma sürecinde Adnan Menderes ve arkadaşları Demokrat partiyi kurmuştur" (Köymen, 2008: 127).

ÇTK ile 22,3 milyon dekar arazinin dağıtımı yapılmıştır ancak bu toprakların sadece 54 bin dekarı şahıslardan kamulaştırılmıştır. Dolayısıyla özel toprakların kamulaştırılarak yeniden dağıtımı gibi bir uygulama söz konusu olmamıştır (Oral, 2015: 259).

ÇTK sonrası döneme "Türkiye'de dağıtılacak toprak yoktur ve toprak reformu gereksizdir" düşüncesi hakim olmuştur. Buna rağmen, 1757 sayılı Tarım ve Toprak Reformu Kanunu 25 Haziran 1973'te kabul edilmiştir. Bu kanunun amacı; toprağın verimliliğinin artırılması ve ulusal kalkınmayı hızlandıracak tarımsal yapının kurulması, topraksız veya az topraklı çiftçinin desteklenmesi, tarımda kiracılık ve otlakçılığın belli bir düzen içinde olması, ekonomik bir üretime imkân vermeyecek şekilde parçalamış arazinin birleştirilmesi sureti ile toplulaştırılmasını ve tarımsal mülklerin çiftçi ailelerinin geçimini sağlamayacak ve aile işgücünü değerlendirmeye yetmeyecek derecede parçalanmasının önlenmesi, tarımda toprak ve su kaynaklarının teknik ve ekonomik gerekçelere göre kullanılmasının, ıslahının ve verimliliğinin sürdürülmesinin sağlanması olarak belirtilmiştir (Kendir, 2005: 294). Fakat bu yasaya dayanılarak toprak

ve tarım reformu bölgesi ilan edilen Şanlıurfa'da topraksız ve az topraklı köylülere toprak dağıtımı bir kez daha başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Şanlıurfa'da yaklaşık 1,8 milyon dekar arazi kamulaştırılmıştır. Ayrıca hazineye ait 1,2 milyon dekar arazi ile birlikte dağıtılması gereken 3 milyon dekar arazi bulunmaktadır. Dağıtılan arazi sayısı ise 231 bin dekardır. Hazinenin elinde kalan topraklar ise ya eski sahiplerine, ya da tüccarlar aracılığıyla topraksız çiftçilere kiraya verilmiştir (Oral, 2015: 260). 5 Mayıs 1977'de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen bu kanun iptali sonrası bir yıl içinde yeniden düzenlenmediği için 1978'de yürürlükten kaldırılmıştır (Suiçmez ve Güler, 2005: 46).

Diğer taraftan 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu tarımsal üretimde verimlilik, kalite artışı ve teknolojik faktörlerin tarımda kullanılması gibi kavramlar etrafında şekillenmiştir. Bu kanun ile birlikte toprak, tarımsal üretim seviyesinin artması için altyapı düzenlemesi ihtiyacı olan bir alan olarak kabul edilmiştir. Bu düşünceye göre, tarımsal üretim seviyesinin artışı modern tarım tekniklerinin kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Arazi toplulaştırma ile ilgili makale ve tezlerin neredeyse tamamı Türkiye'de modern tarım tekniklerinin kullanılmasının önündeki engelleri, mevcut tarım arazilerinin sahip oldukları topoğrafik yapı, parsellerin geometrik yapısı ve büyüklükleri gibi faktörler olarak sıralamaktadır. Böylece Türkiye'de arazi toplulaştırma uygulaması, bu sorunların giderilmesi doğrultusunda düşünülen tarımsal altyapı çalışmalarından biri olarak kabul edilmektedir.[38]

[38] Arazi toplulaştırmasının altyapı hizmeti olarak ele alan çalışma için bkz: Yılmaz, Şengün, Birbudak, 2005: 256-257: Arazi toplulaştırması; bir kimsenin veya işletmenin tasarrufunda bulunan farklı dönüşüm değerlerine sahip birden fazla parselin bir araya getirilerek, tarımsal işletmeye uygun daha büyük parsellerin oluşturulmasına yönelik altyapı hizmetidir.

Günümüzde arazi toplulaştırma uygulaması, 1984 yılında çıkarılan 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu, 2005 yılında çıkarılan 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ve 2009 yılında kabul edilen Arazi Toplulaştırması Tüzüğü'ne göre yapılmaktadır. Bu yasal düzenlemelerde amaç, toprağın verimli şekilde işletilmesi, korunması ve geliştirilmesi, tarım arazilerinin sınıflandırılması, tarım üretiminin sürekli olarak arttırılması, tarımsal arazi büyüklüklerinin belirlenmesi ve arazi bölünmelerinin önlenmesi, yeterli toprağı bulunmayan ve topraksız çiftçilerin aile işletmeleri kurabilmeleri için devletin mülkiyetinde bulunan topraklarla topraklandırılmaları şeklinde belirtilmektedir (3081:md.1, 5043:md.1-2). Arazi toplulaştırma tüzüğünde, arazi toplulaştırması; *"Arazilerin doğal ve yapay etkilerle bozulmasını ve parçalanmasını önlemek, parçalanmış arazilerde ise doğal özellikleri, kullanım bütünlüğü ve mülkiyet hakları gözetilerek birden fazla arazi parçasının birleştirilip ekonomik, ekolojik ve toplumsal yönden daha işlevsel yeni parsellerin oluşturulmasını ve bu parsellerin arazi özellikleri ve alanı değerlendirilerek kullanım şekillerinin belirlenmesini ve arazi geliştirme hizmetlerinin sağlanmasını ifade eder"* şeklinde düzenlenmektedir (md.15).[39]

5403 sayılı Kanun ve uygulama yönetmeliği[40] tarım arazilerinin korunması ve geliştirilmesi hususunda önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Fakat Kanunun sadece tarım arazilerinin amaç dışı kullanımını düzenleyen hükümleri uygulanmıştır. Tarım arazilerinin korunması, kullanım planlarının oluşturulması ve harita planlamasının yapılması ile ilgili yaptırım hükümleri uygulanmamıştır. Aksoy ve Özsoy'a göre (2015: 276) bu durumun en önemli nedeni, 5403 sayılı Kanun'un

[39] Kaynak: http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090724-3.htm (erişim tarihi: 07.07.2019).

[40] 5403 sayılı Toprak Koruma Ve Arazi Kullanımı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul Ve Esasları Tanımlayan Toprak Koruma Ve Arazi Kullanımı Kanunu Uygulama Yönetmeliği, RG: 15.12.2005, RG: 26024.

yürürlüğe girdiği tarih olan 2005'te Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün kapatılması dolayısıyla oluşan teknik bilgi, deneyim ve altyapı eksikliğidir. Bu konu arazi toplulaştırma uygulamasının kurumsal gelişimi bölümünde ele alınmaktadır.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, günümüzde arazi toplulaştırma bu düzenlemelerle birlikte üretimin ekonomik bir şekilde yapılmasını engelleyen ve tarımsal üretimi zorlaştıran dağılmış ve şekilleri bozuk parsellerin yeniden düzenlenmesi ve bu parseller üzerinde sulama ve tarla içi geliştirme hizmetleri uygulaması olarak kabul edilmektedir (Türker, 2010: 52).

Arazi toplulaştırma uygulamasına dair en son düzenleme 19 Nisan 2018'de kabul edilen 7139 sayılı Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'dur. Bu kanun ile DSİ, arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme hizmetlerinin yürütülmesinde uygulayıcı kuruluş olarak yetkilendirilmektedir. DSİ dışındaki kurum ve kuruluşlar – köy tüzel kişiliği, belediyeler, kooperatifler, birlikler gibi tüzel kişilikler veya kamu kuruluşları- DSİ'nin iznine tabi olarak proje idaresi sıfatıyla arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme hizmetlerini yürütebilirler (7139, md.7). DSİ bağlı olduğu Bakanlığın talebi ve Cumhurbaşkanı kararı ile arazi toplulaştırma uygulaması yapabileceği gibi zorunlu arazi toplulaştırma uygulaması da yapabilmeye yetkilidir. Cumhurbaşkanı kararı, arazi toplulaştırma ve diğer işlemler yönünden kamu yararı olarak kabul edilmektedir.

7139 sayılı Kanun'da arazi toplulaştırmanın amacı;

"Arazilerin suni etkilerle bozulmasının ve parçalanmasının önlenmesi, parçalanmış arazilerde ise tabii özellikleri, kullanım bütünlüğü ve mülkiyet hakları

gözetilerek birden fazla arazi parçasının birleştirilip ekonomik, ekolojik ve toplumsal yönden daha işlevsel yeni parsellerin oluşturulması ve bu parsellerin arazi özellikleri ve alanı değerlendirilerek kullanım şekillerinin belirlenmesi ile köy ve arazi gelişim hizmetlerinin sağlanması maksadıyla arazi toplulaştırması yapılır" şeklinde düzenlenmiştir.

Arazi toplulaştırma ile ilgili yasal düzenlemelerde amaç kamu yararı olarak belirtilmektedir. Tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılması ise amaçla paralel arka planda tutulan bir konu olmuştur. Bu durum Eskişehir Alpu Ovası'nda yapılmak istenen termik santral projesi örneğinde ortaya koymaya çalışılmaktadır. Fakat daha önce arazi toplulaştırma uygulamasının kurumsal yapısı ve kurumsal yapıdaki değişimin alana yönelik bilgilere ulaşmadaki zorlaştırıcı etkisi ele alınmaktadır.

2.3.2. Arazi Toplulaştırma Uygulamasının Kurumsal Gelişimi

Arazi toplulaştırma uygulamasının kurumsal gelişiminin ele alınmasındaki amaç, tezin araştırma safhasında ulaşılamayan kaynak ve verilerin nedenlerini ve toplulaştırma projelerinin yıllar içerisinde geçirdiği amaca yönelik değişimi içerisinde barındırmasıdır. Arazi toplulaştırmanın 1961'de başladığı ve Toprak Su Genel Müdürlüğü (TSGM) ile Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) tarafından yapıldığı erken döneme klasik dönem, 2005 sonrası Tarım Reformu Genel Müdürlüğü (TRGM) ve DSİ tarafından yapıldığı yakın dönemi ise neoliberal politikaların etkisi altındaki dönem olarak tanımlayabiliriz. 2005 yılı öncesinde de 1984 yılında kabul edilen 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu ile birlikte TRGM arazi toplulaştırma çalışmalarına başlamıştır (Küsek, 2014: 4). 2005 yılında kapatılan KHGM sonrasında arazi toplulaştırma çalışmaları yoğunluklu olarak

TRGM tarafından yapılmıştır. 2019 yılından itibaren ise sadece DSİ tarafından ve onun iznine tabi olarak uygulanmaktadır.

Türkiye'de ilk arazi toplulaştırma projesi 1961 yılında Mülga Toprak Su Genel Müdürlüğü tarafından Hollandalı uzman Johannes Verkoren'in önerisi ile Konya ili Çumra İlçesine bağlı Karkın Köyü'nde yapılmıştır (Sert, 2005: 24; Küsek, 2014: 4). Toprak Su Kanunu'na, Medeni Kanunu'nun 678'inci maddesine ve toplulaştırma tüzüğüne göre yapılan çalışmalar 1984 yılında KHGM'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir (Küsek, 2015: 4). Türkiye'de geniş ölçekte toprağın ve suyun korunması amacını ve kamu ile insanların yararına yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler ile ilgilenme amacını üstlenen ilk kurum olan Toprak Su Genel Müdürlüğü 1984 yılında kapatılmıştır. TSGM'nin kapatılmasıyla toprak, su kaynakları ve arazi kullanımı konusunda başlayan kamusal çözülme ve çöküş süreci başlamıştır (Aksoy, Özsoy, 2015: 277).

TSGM'nin görevlerine baktığımızda kurumun önemini daha iyi anlayabiliriz. Bu görevler arasında; eğitim, öğretim ve teknik yardımda bulunmak; deneme ve görsel çalışmalardan oluşan araştırma alanı ve toprak etütlerine esas, usul ve standartları tespit etmek; toprak haritalarını yapmak; kooperatifler kurdurmak ve tesislerin işletmelerini sağlamaya yönelik kredi ve kooperatifçilik alanı oluşturmak; tesviye, drenaj ve tarla içi yollarını yapmak; arazi toplulaştırması yapmak; makilik, fundalık ve taşlı araziyi imar etmek vb. bulunmaktadır (Bayramin ve Erpul, 2005: 23).

TSGM kapatıldıktan sonra 1984 yılından itibaren arazi toplulaştırma çalışmaları Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünce yapılmıştır. 1961- 2003 yılları arasında TSGM ve KHGM tarafından gerçekleştirilen ve toplam 347.725 hektar araziyi kapsayan toplulaştırma projeleri tarım alanında üretim ve çalışma koşullarını iyileştirmek ve

tarımsal kültürü desteklemek amacı taşımaktadır. Klasik dönem olarak nitelendirdiğimiz 1961-2005 yılları arasında arazi toplulaştırma çalışmalarının her ortam ve koşulda uygulanan önlemler bütünü olduğu değil, uygulama yapılacak olan bölgenin beklenti ve koşullarına göre alınacak önlemler bütünü olduğu anlayışı benimsenmiştir.

Demirel'e göre arazi toplulaştırması dağınık ya da ekonomik işlemeye uygun olmayan parselleri birleştirerek yeterli ulaşım, sulama ve öteki kamusal yapıların gerçekleştirilmesi, toprağın korunması ya da iyileştirilmesi amacıyla kırsal alanın yeniden düzenlenmesidir (Demirel'den aktaran Sert, 2005: 20). Klasik dönemdeki toplulaştırma çalışmaları Demirel'in tanımlamasına uygun bir şekilde, kamusal çıkarın korunması, mekân ve bölge planlaması, kent gelişiminin akla uygun olması, doğanın ve anıtların korunmasını içermektedir. TSGM ve KHGM tarafından yapılan toplulaştırma projeleri bu tanıma uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir.[41]

1961 yılında başlayan ve klasik dönem boyunca devam eden arazi toplulaştırma çalışmalarının temel amaçları arasında; tarımsal işletmelerin çeşitli nedenlerle (miras hukuku, hisseli satışlar vb.) bölünmesinden dolayı tarımsal faaliyetlerin düzgün yürütülememesinin önüne geçilmesi, sulama tesislerinin kurulmasının sağlanması ve yolu olmayan tarımsal parsellere ulaşım imkânının sağlanması bulunmaktadır. Bu

[41] Aksoy, Özsoy, 2015: 277: Ülkemizin bütününü kapsayan arazi ve toprak kaynaklarına ait veriler Toprak Su Genel Müdürlüğü tarafından 1966-71 yıllarında yapılan ve 1982-84 yılları arasında güncellenen yoklama düzeyindeki etüt çalışmaları ile oluşturulan 1:25.000- 1:100.000 ölçekli harita ve raporlarına dayanmaktadır. 2004 yılında "Türkiye Toprak Kaynaklarının Etüdü ve Veri Tabanı Projesi" uygulamaya sokularak konusunda uzman kişilerin danışmanlığında yürütülen çalışmalar ve gerçekleştirilen yoğun bir eğitim programı sonrası yeni teknolojiler ve yöntemler konusunda eğitilen fedakâr toprak etütçülerle detaylı olarak etütlerin geç de olsa tüm ülke genelinde yeniden başlatılacak olması planlanır iken IMF Standby görüşmelerinde 10. gözden geçirmeye ilişkin olarak hazırlanan 20.11.2001 tarihli ek niyet mektubunda verilen taahhüt uyarınca KHGM kapatmayı amaçlayan yasa teklifi mecliste onaylanarak 13 Ocak 2005 yılında yürürlüğe girmiştir.

dönemde bölünen arazilerin sınırları nedeniyle işlenebilen arazi miktarındaki azalma ve çok parselli arazilerin yarattığı mülkiyet sorunları öncelikli konular arasındadır.

Tarım arazilerinin parçalanmasının ve işlenebilir arazi miktarının küçülmesinin önüne geçmek, verim artırıcı önlemlerin alınmasını kolaylaştırmak, parsellere ulaşım mesafesinin azaltılarak işsizlik giderlerini normal bir seviyeye getirmek amacıyla uygulanan arazi toplulaştırma çalışmaları günümüzde bu amacından uzaklaşmıştır.[42] TSGM ve KHGM sonrası arazi toplulaştırma projeleri kâğıt üzerinde bir parselasyon planına dönüşmüştür. TSGM ve KHGM döneminde öncelikle proje hazırlanır, projeden maliyet raporu çıkarılır, proje onaylandıktan daha sonra ihale edilirken, 1980'den sonra proje kesinleştirilmeden projeyi yapan şirketlere ihale başlatılmıştır.[43] Günümüzde arazi toplulaştırma uygulaması toprak taksonomisinin seri ve fazlarına dayanarak yürütülen detaylı toprak etüd ve haritalama çalışmalarına dayalı olarak değil sadece geçmişte uygulanan Storie indeks değerinin belirlenmesine yönelik yapılan harita çalışmalarına dayanılarak ihale yöntemiyle şirketler aracılığıyla yapılmaktadır (Aksoy, Özsoy, 2015: 279).

TSGM ve KHGM'nin kapatılmasıyla toplulaştırma yapılan arazilerin daha sonraki durumlarına dair sağlıklı verilere ve bilgilere ulaşılması zorlaşmıştır. Klasik dönemde var olan toplulaştırma sonrası alanlarla ilgili çalışmaları yürüten toprak enstitüleri kapatılmıştır. Bu tez kapsamında DSİ Arazi Toplulaştırma ve Tarla İçi Geliştirme şubesinde yapılan görüşmelerin sonucu bu yorumu desteklemektedir.

[42] Hüseyin Ülkü ile Arazi Toplulaştırma Uygulaması Üzerine Görüşme, 06.05.2019, Ankara

[43] Hüseyin Ülkü ile Arazi Toplulaştırma Uygulaması Üzerine Görüşme, 06.05.2019, Ankara

2.3.3. Eskişehir Alpu Termik Santral Projesi

Bu bölüm Eskişehir İli Tepebaşı İlçesi'nde daha önce arazi toplulaştırma uygulaması yapılmış bölgelerdeki tarım arazilerinin[44] tarım dışı faaliyetlere dahil olması ve bu doğrultuda Alpu Ovası'nda termik santral projesi yapılmak istenmesini konu almaktadır. Kapitalist üretim biçimine entegre hale getirilmeye çalışılan tüm alanlarda olduğu gibi, Alpu Ovası'nda da bu süreç küçük üreticilerin yaşam alanlarından koparılmaları yoluyla gerçekleştirilmektedir. Proje için bahsi geçen arazide yalnız kendi arazisini işleten insanların toprakları, arazi büyüklüklerinin modern tarım yapılmasına uygun olmayan alanların ve bağ, bahçelerin piyasa ilişkilerine tabi kılınmasıyla buradaki insanların toprakla ilgili gelecekleri yok edilmek istenmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, tarımsal üretimin ekonomik bir şekilde yapılmasını öngören ve tarımsal üretimi zorlaştıran küçük parçalı arazilerin yeniden düzenlenmesini amaçlayan arazi toplulaştırma uygulaması, birikim stratejilerinin bir parçası yapılmak istenmekte ve neoliberal politikalar ile dönüşüme uğratılarak amacından saptırılmaktadır. Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral bu amacın sadece küçük bir örneğini oluşturmaktadır.

Tarım topraklarının korunması, geliştirilmesi ve verimli olarak kullanımı ile ilgili yasal süreçlere baktığımızda 1982 Anayasasında (md.44), devletin toprak ile ilgili faaliyetlerde korumacı ve kalkınmacı bir tavrı olması gerektiğinden bahsedilir. Aynı

[44] Eskişehir Alpu Ovası'nda yapılmak istenen termik santral projesinin bölge sınırları içinde olan Beyazaltın köyünde 2.518.913 TL bütçeli arazi toplulaştırma işlemi yapılmıştır. Ayrıca Eskişehir İli, Tepebaşı İlçesi, Beyazaltın, Kızılcaören, Ağcapınar, Gündüzler Mahalleleri mevkiinde Elektrik Üretim A.Ş. tarafından yapılması planlanan Alpu termik santrali projesi sınırları içinde daha önce arazi toplulaştırma yapılmış olan araziler bulunmaktadır. Eskişehir Merkez Gündüzler Arazi Toplulaştırma (A.T.) ve Tarla İçi Geliştirme Hizmetleri (TİGH) projesi 2012 yılında tamamlanmıştır. Beyazaltın Köyü A.T. projesi 2010 yılında bitirilmiş olup proje alanı 1.935 hektardır.

zamanda devletin tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasının ve tahrip edilmesinin önlenmesi ile ilgili tedbirler alması gerektiği belirtilir (md.45).

Toprak koruma kurulunun uygun bulmasıyla tarım arazileri savunma amaçlı, doğal afet sonrası geçici yerleşim yeri ihtiyacı, doğalgaz ve madencilik faaliyetleri gibi tarım dışı kullanıma söz konusu olmaktadır. Tarım arazilerinin tarım dışı amaçla kullanılması ilgili bakanlıkça verilen kamu yararı raporu olan yatırımlar için alternatif alan bulunmadığında, toprak koruma projelerine uyulması kaydıyla bu yatırımlar 5403 sayılı Kanun kapsamında gerçekleşmektedir (md.13). Yasada özel ürün arazilerinin, dikili tarım arazileri ile sulu tarım arazilerinin amaç dışı kullanılmalarına toprak koruma projelerine uyulması kaydı ile Bakanlık tarafından izin verildiğine ve Bakanlığın bu yetkiyi valiliklere devredebildiğine yer verilir. Koruma kapsamında tarım potansiyeli yüksek ovaların belirlenmesi ve korunması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda 5403 sayılı Kanun'un 14. Maddesine istinaden "Tarımsal Potansiyeli Yüksek Ovaların Belirlenmesi ve Korunması" na ilişkin kurum veya kurulların görüşü alınarak, Cumhurbaşkanı kararı ile büyük ova koruma alanı belirlenmektedir. Fakat bu süreçte tarım topraklarının korunması ve verimli kullanılması konusunda başarı sağlanamamakla beraber tarım arazilerinin tarım dışı kullanımlarının önüne geçilememiştir.

Eskişehir Tepebaşı ilçesi civarında uygulanan arazi toplulaştırma projesi sonrası bu sınırlar içinde "Alpu Termik Santrali ve Bu Santrale Kömür Sağlayacak Olan Rezerv Alanındaki Yeraltı Maden İşletmesi ile Kül Düzenli Depolama Tesisi" kurulması planlanmaktadır. Bu proje Eskişehir Tepebaşı İlçesi sınırlarında Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) tarafından gerçekleştirilmek istenmektedir. Toprak Koruma

Kurulu[45], termik santralin kurulmak istendiği araziyi, 2018'in Ocak ayında tarım alanı statüsünden çıkarmıştır ve bu alana Mart ayında ÇED olumlu raporu verilmiştir. ÇED Başvuru Dosyası kabul edildiği tarihte geçerli olan Çevre Düzeni Planı ile uyuşmadığı için 26 Eylül 2018 tarihinde Çevre Düzeni Planı Değişikliği yayımlanmıştır (Aytaç, 2018: 269). Eskişehir Toprak Koruma Kurulu toplantısında Alpu Ovası'nın tarım dışı kullanımının önünü açmak amacıyla Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Planlanmasına Dair Yönetmelik'te değişikliğe gidilerek enerji ve ulaşım yatırımları için Toprak Koruma Kurulu'nun toplanma ve karar alma şartları değiştirilmiştir. Bu değişiklik 24 Ocak 2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmış ve kurul 30 Ocak'ta tekrar toplanmıştır. Kurul içerisinde bulunan Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Ziraat Mühendisleri Odası, TEMA hayır oyu kullanmış fakat proje alanının tarım dışı faaliyetler için kullanılabilmesinin önünü açan kararın çıkması engellenememiştir (Aytaç, 2018: 269). Bölge halkının büyük tepkisini alan bu projenin ihalesi 6 kez ertelenmiştir. Birgün gazetesinin 29 Haziran 2019 tarihli haberine göre, daha önce "kamunun teknik şartları yerine getirememesi" gerekçesiyle ertelenen ihaleler yedinci ihalesinde hiçbir firmanın teklif vermemesi nedeniyle iptal edilmiştir. Alpu Termik Santral projesinin ihale duyurusu Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın internet sitesinden kaldırılmıştır (Birgün, 29.06.2019).

Termik santral kurulmak istenen Alpu Ovası 21 Ocak 2017 tarihli Resmi Gazete'de Bakanlar Kurulu Kararı tarafından, Türkiye'de tarımsal verimi yüksek ovalar içinde ilan edilerek koruma altına alınmış bir ovadır. 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'na göre, "Tarımsal üretim potansiyeli yüksek, erozyon,

[45] 5403 sayılı Kanunun 5. Maddesinde Toprak Koruma Kurulunun oluşturulması ve yapısı düzenlenmektedir. Oluşturulan toprak koruma kurullarının siyasi baskılara dayanacak bir kadroya ve karar verirken rahat bir şekilde verebilecek ortama sahip olmayacak bir biçimde oluşturulduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

kirlenme, amaç dışı veya yanlış kullanımlar gibi çeşitli nedenlerle toprak kaybı ve arazi bozulmalarının hızlı geliştiği ovalar; kurul veya kurulların görüşü alınarak, Cumhurbaşkanı kararı ile büyük ova koruma alanı olarak belirlenir" (md.14). Tarımsal verimliliği artırmak adına daha önce bu bölgede uygulanan arazi toplulaştırma projeleri ile aslında tarım dışı kullanıma hazırlık için uygun zemin yaratılmıştır.[46] Bu durum zaten artmakta olan tarım alanlarının tarım dışı faaliyetlerde kullanım oranını iyice artmasına neden olmaktadır.

Tablo 8 ve 9'da Eskişehir 2016 faaliyet raporunda tarım dışı kullanıma izin verilen alanların sayılarına yer verilmiştir. Bu verilerdeki tarım dışı alanların artışına sadece arazi toplulaştırma uygulamasının neden olduğunu söyleyemeyiz. Daha önce belirtildiği gibi, 3083 sayılı Kanun, arazi toplulaştırma uygulamasını düzenleyen yasal düzenlemelerden biridir. Bu kanuna göre de tarım dışı kullanıma söz konusu olan alanlarda artış yaşandığını söyleyebiliriz.

Tablo 8: Tarım Dışı Kullanıma İzin Verilen Toplam Alanın Sektörel Dağılımı

Yılı	Başvuru Sayısı	Tarımsal Alan (ha)	Tarım Dışı Alan (ha)	Toplam (ha)
2011	25	50,833	31,637	82,47

[46] Topçu (2012) tarafından hazırlanan "Tarım Arazilerinin Korunması ve Etkin Kullanılmasına Yönelik Politikalar" konulu uzmanlık tezinde Türkiye'deki tarım arazilerinin en önemli sorunları arasında %46,8'lik pay ile "Tarım Dışı Kullanım" yer almaktadır (Erozyon %27,7 ve Tuzluluk-Alkalilik %22,9). Topçu tezinde üniversite, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarında çalışmakta olan katılımcılarla anket çalışması yapmıştır. Anket sonuçlarına göre, tarım arazilerinin tarım dışı kullanımında en yaygın kullanım biçiminin Kentleşme (%59,3), Sanayi (29,0), Turizm (%8,2) ve Madencilik (%3,5) olduğu belirtilmektedir (Aksoy, Özsoy, 2015: 286). Arazi toplulaştırma uygulaması yasal araçlar üzerinden tarımsal üretim mekânlarının dönüştürülerek –tarım dışı kullanıma giden yolun açılmasıyla- enerji sektörüne devrini sağlamaktadır.

2012	40	56,48	552,87	609,35
2013	65	120,10	216,38	336,48
2014	64	52,19	106,58	158,77
2015	44	26,58	85,475	112,055
2016	204	4,65	313,71	318,36

https://eskisehir.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2016_Faaliyet_Raporu/2016%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf (erişim tarihi: 28.06.2019).

Tablo 9: 3083 Sayılı Kanun'a Tabi Tarım Dışı Kullanım İzni Verilen Toplam Alanın Sektörel Dağılımı

Yılı	**Başvuru Sayısı**	**Tarımsal Alan (ha)**	**Tarım Dışı Alan (ha)**	**Toplam (ha)**
2011	3	1.000	2.320	3.320
2012	5	4.230	30.200	34.430
2013	16	10.110	5.250	145.360
2014	33	39.320	32.930	72.250
2015	59	496.810	174.500	671,310
2016	93	7.910	3.424.700	3.432.610
TOPLAM	209	559.380	3.669.900	4.229.280

https://eskisehir.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2016_Faaliyet_Raporu/2016%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf (erişim tarihi: 28.06.2019).

Tarım arazilerinin tarım dışı faaliyetler için kullanılmasının ardında iktidarın büyük linyit sahalarını, uluslararası anlaşmalarla yabancı sermayeye devretmesi ya da sahaları yüksek alım garantili fiyatlarla, özel yatırımcılara santral kurması için tahsis edilmesi gibi enerji alanındaki politikalar bulunmaktadır (Türkyılmaz, 2017:160).

Özellikle Alpu Ovası'nın tarım dışı faaliyete uygun hale getirilmek istenmesindeki bu ısrar bizzat dönemin Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak'ın CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'nin enerji politikaları yorumuna karşılık verdiği yanıtta görebiliriz:

"İki yıldır yerli kömür seferberliği başlattık zat-ı muhterem yeni duyuyor. 'Trakya'da dünya kadar rezervimiz var. Bu rezervleri hayata geçirip orada yerli kaynaktan elektrik enerjisi üreteceğiz' diyoruz. Arkadaş, senin teşkilatın bu kömür santralleri yapılmasın, bu kömür rezervleri ortaya çıkarılmasın diye aylardır Trakya'da ortalığı ayağa kaldırıyor. 'Eskişehir Alpu'da dünya kadar yerli kömür rezervimiz var, 40 milyon ton kömür ithalatı değil yerli kömürümüzü kullanacağız' diyoruz. Senin belediye başkanın, teşkilatın ortalığı ayağa kaldırıyor. Avrupa Birliği standartlarının üzerinde en iyi en çevreci termik santralleri yapacağız. Senin teşkilatın yerli kömüre karşı çıkıyor, eylem yapıyor. Bir insan bu kadar mı cahil olur?"[47]

Yerli kömüre destek iddiası taşıyan bu satırlar, kömür kayaklarının üretilebilirliği kısmındaki mühendislik çalışmalarını dikkate almayarak kamulaştırma, imar planlarında düzenleme, ÇED vb. aşamaları (Türkyılmaz, 2017: 160) iktidar gücünü kullanarak aşıp verimli ovaları birikim alanına dahil etmeyi planlamaktadır.

Arazi toplulaştırma uygulamasının tarım arazilerini tarım dışı faaliyetlere sürükleyerek sermaye birikim sürecine dahil edilmesini sağladığı diğer bir özelliği tarımsal arazi büyüklüğü konusudur. 7139 sayılı Kanun'un 7. Maddesinde (ek madde 9) DSİ ve proje idaresi gerekli hallerde asgari tarımsal arazi büyüklüğünün altındaki tarımsal arazilerin toplulaştırılabileceği belirtilmektedir. Aynı maddenin devamında tahsisli arazilerin asgari tarımsal arazi büyüklüğünün altındaki araziler ile birleştirilip

[47] https://www.artigercek.com/yazarlar/pelincengiz/yerli-komur-masali-bitti-turkiye-ithal-komur-cenneti-oldu (erişim tarihi: 24.06.2019).

asgari büyüklükte yeni tarım arazileri oluşturulabileceği yazmaktadır. En son oluşturulan yeni tarım arazilerinin iyelik hakları ile ilgili şu ifadelere yer verilmektedir:

"Bu suretle oluşturulan araziler; öncelikle arazi toplulaştırmasına veya kamulaştırma konusu olan arazi maliklerine, bu kişiler satın almadığı takdirde, yeter gelirli tarımsal arazi büyüklüğünde tarım arazisi bulunmayan yöre çiftçilerine rayiç bedeli üzerinden DSİ'nin veya proje idaresinin talebi üzerine, Maliye Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslara göre satılır" (7139: md.7).[48]

Proje idaresi olarak kast edilen şirketler ve DSİ'nin bu yetkisi sonucunda zaten geçimini sağlamakta zorlanan köylünün yeni oluşturulan büyük arazileri satın alabilmesi mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla toplulaştırma yapılacak arazinin şirketlerin eline geçmesinin önü açılacaktır. Aynı sonuç hazine arazileri için de geçerlidir. Arazi toplulaştırma sahası olarak belirlenen yerlerdeki hazine arazileri tarıma uygun olmasına bakılmaksızın Maliye Bakanlığınca DSİ'ye veya proje idaresine tahsis edilir (7139: md7). Bu durum sermayeye birikim sağlayacak yeni alanların yaratılmasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle bu alanların enerji, maden, imar gibi amaçlarla özel şirketlere devredilmesi söz konusu olabilecektir.

Eskişehir Tepebaşı ilçesi sınırları içinde yapılmak istenen Alpu termik santral projesinin bilirkişi raporunda projenin yerli kömür kaynakları ile elektrik üretimine yönelik olduğu bu bakımdan da kamu yararı taşıdığı ifade edilmektedir. Fakat detaylı bir fayda maliyet analizi yapılmadığı gibi ÇED raporunda ifade edilen maliyet pek çok husus bakımından ciddi eksiklikler taşımaktadır.[49] Örneğin santralde kullanılacak suyun

[48] 5403, md.7: tarım arazilerinin sınıflandırılması, asgari tarımsal arazi büyüklüklerinin belirlenmesi

[49] https://medyascope.tv/2018/12/31/eskisehire-termik-santral-projesinde-bilirkisi-raporu-etkiler-degerlendirilmemis-flora-fauna-ve-hava-analizleri-yetersiz-entegre-kuralina-aykiri/ (erişim tarihi: 08.02.2019).

Gökçekaya Barajından alınacak olması ciddi bir maliyet yaratacaktır.[50] Bilirkişi raporunun 33. sayfasında da ÇED raporunda yer alan fayda masraf analizinin çok kaba ve yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin (TMMOB) bilirkişi raporuna ilişkin beyanında, Türkiye'de elektrik enerjisi bakımından mevcut kurulu güç talep edilenin çok üzerinde olduğu, bu kapasite fazlalığının önümüzdeki yıllarda da (yapımı devam etmekte olan santrallerin devreye girmesiyle) çok daha artarak devam edeceğinden yeni bir santral ihtiyacı bulunmadığı ifade edilmektedir.[51] Dolayısıyla yerli kaynaklardan enerji üretmenin toplumsal bir yarar taşıdığının öne sürülmesi, proje için planlanan araziye ve çevreye verilecek zararlar görmezden gelindiği için kamu yararı çerçevesinde açıklanmamalıdır.[52] Bu zararları açıklayabilmek adına kömür yakıtlı termik santrallerin ne olduğuna bakmakta yarar var.

Kömüre dayalı santral projeleri, termik santral işletmeciliği ile kömür işletmeciliğinin bir arada bulunduğu bütünleşik projelerdir. Kömür işletmeciliği boyutu için mühendislik çalışmalarının varlığı oldukça önem taşır. İşletmeye başlamadan önce jeomekanik, hidrojeolojik etüt gibi mühendislik çalışmaları, laboratuvar testlerinin detaylı bir şekilde yapılması ve kömür sahalarının tüm yönleriyle araştırılmasının

[50] TMMOB dava dilekçesi, 2018: 15

[51] TMMOB dava dilekçesi, 2018: 15

[52] Türkiye'de korunması gereken araziler toplam arazilerin dörtte birini oluşturmaktadır ve her türlü tarıma elverişli araziler ise sadece %6,5 oranında bulunmaktadır (Aksoy ve Özsoy, 2015: 274). Nitelikli tarım arazileri alternatif alan bulunamadığı gerekçesiyle ve "kamu yararı" ön plana sürülerek tarım dışına çıkarılmaktadır. Tarıma uygun 4,7 milyon hektar I., II., III., IV. sınıf topraklar sanayi kuruluşları, kentsel yerleşim ve turizm sektörü gibi amaç dışı kullanıma söz konusu olurken, işlemeli tarım yapılması gereken 6,2 milyon hektar V., VI. ve VII. sınıf topraklar üzerinde sürme işlemi, ağaç kesme vb. yapılarak yıkıma uğratılmış ve tarım arazisine dönüştürülmüştür (Aksoy ve Özsoy, 2015: 284). KHGM'nin verilerine göre, sanayi alanlarının toplam miktarı 272 bin dekar olup, bunun %74,3 (202 bin da) I. ve IV. sınıf araziler üzerinde kurulu bulunmaktadır (Aksoy ve Özsoy, 2015: 288). Bu alan günümüzde gittikçe büyümektedir.

yapılması projenin gerçekleştirilmesi için önemlidir.[53] Son zamanlarda kamunun elindeki kömür sahaları özel sektöre ihale edilmiş ihale sonrası yapılan çalışmalarda pek çok sorunla karşılaşılmıştır (Tamzok, 2017: 142). 06.03.2018 tarihinde Alpu termik santrali ve bu santrale kömür sağlayacak olan rezerv alanındaki yeraltı maden işletmesi ile kül düzenli depolama tesisi projesi için çevresel etki değerlendirmesi olumlu raporu verilmiştir. Ova koruma alanında yer alan ve önemli bir bölümü I. ve II. Sınıf tarım topraklarından oluşan bir alanda Termik Enerji Santrali Kurulmasına dair raporu hazırlayanlar arasında ziraat mühendisi, hidrojeoloji mühendisi ve harita mühendisi bulunmamaktadır.[54]

Kömür yakıtlı termik santrallerin çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların içeriğinde bulunan veya yanmaları sonucu oluşan maddelerin su, hava ve toprak ile temasından kaynaklanmaktadır (Dikmen, 2017: 263). Başlıca çevre sorunları arasında kömürün kazanda yandıktan sonra oluşan yanma gazı, yakıtın yanması sonucu oluşan külün depolanması ve uzaklaştırılması bulunmaktadır.

Alpu termik santrali ile ilgili nihai ÇED raporunda, kül analizlerinin yapılmadığı ve santralde kullanılacak kireç taşının hangi ocaktan temin edileceğinin belirlenmediği yazmaktadır. Bu durumda, Alpu TES projesinin çevresel etkilerinin hesaplanması ve oluşacak atığın sınıfının belirlenmesi mümkün olmayacaktır.[55]

---

[53] Türkyılmaz, 2017: 160: Büyük linyit sahalarının uluslararası pazara açılması ya da sahaların yüksek alım garantili fiyatlarla özel yatırımcılara santral kurulması için tahsis edilmesi ve kalan sahaların özel sektöre açılması bu sahalarla ilgili teknik, ticari, çevresel konuların yeterince araştırılmadan ihale çıkılmasına neden olmakta ve projeler bitirilememektedir.

[54] TMMOB dava dilekçesi, 2018: 15

[55] TMMOB dava dilekçesi, 2018

Kapitalist üretim tarzının doğuşunda ve gelişiminde icat edilen ve kullanılmaya başlanan "tarımsal sektör" kavramı (Bernstein, 2009: 84) diğer sektörler –enerji, inşaat vb.-karşısında gittikçe güç kaybetmektedir. Bu mantıkla toplulaştırma yapılan arazileri şirket tarımına uygun hale getirmek veya imara açarak amaç dışı kullanıma açık hale getirmek, arazi toplulaştırma yasalarında değişiklik yaparak enerji, sanayi ve maden şirketlerine yol göstermek arazi toplulaştırma uygulamasının gözde bir ilkel birikim aracı haline geleceğini göstermektedir.

SONUÇ

Marx, ilkel birikim sürecini üreticiler ile üretim araçları arasındaki zora dayalı ayrılma olarak tarif eder. Sürekli ilkel birikim kuramı savunucuları üreticiler ile üretim araçları arasındaki ayrılmanın pek çok biçimde varlığını devam ettirdiğini ileri sürmektedir. Güncel ilkel birikim tartışmalarına göre sermaye birikiminin devamlılığının sağlanması için pre-kapitalist alanların olduğu kadar belli ölçülerde meta-dışı kalmış alanların da tasfiyesi gereklidir. Bu tezde ilkel birikim sürecinin sadece belli ölçülerde meta-dışı kalmış alanların değil piyasa ile ilişkide olan alanların/metanın içeriğinin değişime uğratılarak devam ettiğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda küçük meta üreticilerinin yaşam alanlarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasının önünü açan arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı olduğu ileri sürülmüştür. Bu iddia Eskişehir ili Tepebaşı İlçesi Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral örneği üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

İlkel birikimin sürekliliğinin farklı tarihsel ve mekânsal açılımlardaki özgünlükleri sermayenin genişleyen yeniden üretimi ile devletin ekonomi politikaları arasındaki bağlılıkları ve çelişkileri açığa çıkarabileceğimiz bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Dolayısıyla ilkel birikimi kapitalizmin bir ürünü ve varlığı devam eden bir süreç olarak kabul etmekteyiz. Çağdaş ilkel birikim yaklaşımlarının ilkel birikim kavramının sınırlarını genişletme çabasını ilkel birikimin yıkıcılığının devam ettiğinin genel bir ifadesi olarak görmekteyiz.

Neoliberal dönemde ilkel birikimin sürekliliği piyasa menfaatinin toplumsal menfaatin önüne konulmasına ilişkin stratejileri içermektedir. Kapitalizmin istikrar kazanmak için her zaman kendisi dışında bir şeye ihtiyaç duyduğu gerçeği, neoliberal dönemde piyasayla tam olarak bütünleşmemiş alanlarda piyasa ilişkilerinin

derinleştirilmesi ve bu alanlardaki nüfuslara ilkel birikim koşullarının dayatılması yoluyla varlığını devam ettirmektedir. Bu tezde ilkel birikim kavramı kapitalist toplumsal ilişkilerin ya da toplumsal ilişkilerin meta biçiminin kapsamının değişmesi ölçüsünde genişletilmiştir.

Arazi toplulaştırma uygulamasının küçük meta üreticilerinin yaşam koşullarından koparılmasına ve bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasına neden olduğu bir ilkel birikim aracı haline geldiği yönündeki iddiamız tezin temelini oluşturmaktadır. Tezin ilk bölümünde ilkel birikim kavramının Marx, Luxemburg ve çağdaş kuramcılar tarafından nasıl ele alındığı incelenmiştir. Birinci bölümün ilk kısmında, ilkel birikim kavramının kökeni ve klasik siyasal iktisattaki anlamına bakılmıştır. İkinci ve üçüncü kısmında Marx'ı ilkel birikim kuramı ve ilkel birikim kuramına Luxemburg'un yaptığı katkılar analiz edilmiştir. Dördüncü kısımda ilkel birikimin sürekliliğini savunan çağdaş Marksist yaklaşımların kapitalizmin yapısal bir unsuru olarak ilkel birikimin kendisini farklı biçimlerde yeniden ortaya koyan bir süreç olduğuna dair tezi ele alınmıştır.

İkinci bölümünde neoliberalizm, piyasa ilişkilerini derinleştirerek sürkli kılınmasını sağlayan kurallar bütünü olarak tanımlanmıştır. Neoliberalizmin ilgili literatürdeki ifade edilişi ile neoliberalizmin dayanağı olan piyasanın kendi kendini düzenlediğine dair düşünce ve bireysel özgürlüğe giden yegâne yol olduğuna dair düşünce ikinci bölümün diğer kısımlarına konu olmuştur. Bu düşünceye Polanyi'nin insan eliyle yaratılmış piyasa penceresinden yaklaşılmıştır. Polanyi *Büyük Dönüşüm*'de 19. Yüzyıl uygarlığının toplumsal ilişkilerinin ekonomik örgütlenişe bağlılığını incelmektedir. Bu bağlılık piyasa toplumunun varlığını sürdürdüğü her alanda etkisini devam ettirmektedir. İkinci bölümün birinci kısmını oluşturan neoliberalizmi anlama ve tanımlama çalışmalarına toplumsal ilişkiler ile ekonomik örgütleniş arasındaki bağı

anlamak adına başvurulmuştur. Yine aynı kısımda neoliberalizmin kuramsal temellerinin oluşmasıyla birlikte 1970'li yıllardan itibaren uygulama alanı bulması ele alınmıştır. Neoliberalizmin yükselişi olarak ifade ettiğimiz Şili'de demokratik yollarla seçilen Salvodar Allende iktidarının devrilmesinin arkasında neoliberalizmin kuramsal temellerinin atıldığı kabul edilen Mont Pelerin cemiyeti kurucularının fikirleri bulunmaktadır.

İkinci bölümün ikinci kısmında Türkiye'deki neoliberal dönüşümün yükseldiği zemin ve izlediği süreç dönüşüme dair bir dönemlendirme yapılmadan incelenmiştir. Türkiye'deki neoliberal dönüşüme tezin esas vurgusu olan ilkel birikimin sürekliliği tezi temel alınarak bakılmıştır. Devlet serbest piyasa anlayışının sorunsuz bir şekilde işlemesine yardım ederek pek çok ülkede yeni sermaye birikim alanları oluşturmaktadır. Bu alanlar ise ilkel birikim araçlarının güncelliğine konu olmaktadır. Türkiye'de neoliberal politikaların uygulamaya geçirilmesi 1978-79 yıllarında IMF ile Türkiye arasında imzalanan iki stand-by anlaşması ile başlamıştır. Bu politikaların tam olarak yayılması ise 24 Ocak 1980 tarihine denk gelmektedir. 2001 krizi sonrasında uygulamaya konulan GEGP ile birlikte finansal piyasalarda birçok düzenleme yapılmış ve uluslararası sermayenin Türkiye üzerindeki tahakkümü artmıştır.

İkinci kısmın bir diğer alt başlığında neoliberal Türkiye'de 2002-2018 yılları arası dönemdeki ilkel birikim araçlarının incelenmesi yapılmıştır. 2002-2018 yılları arası iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemlendirme; 2002-2012 yılları arasında dış borç, vergilendirme ve yabancılara mülk satışı gibi ilkel birikim araçlarını kapsarken; 2013-2018 yılları arası dönem özelleştirmeleri ve kentsel dönüşüm faaliyetlerini kapsamaktadır. İkinci kısmın son alt başlığında, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin sermayenin tahakkümünde üretken hale gelmesini ifade eden ilkel birikim araçlarına bir

yenisinin eklendiği iddia edilmiştir. Türkiye'de arazi toplulaştırma uygulaması özellikle 2005 sonrasında neoliberal politikaların etkisiyle küçük meta üreticilerinin topraklarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasını sağlayan bir ilkel birikim yöntemi olduğu ileri sürülmüştür.

Çalışmaları 1961 yılında başlayan arazi toplulaştırma uygulaması 2005 yılına kadar, tarım arazilerinin parçalanmasının ve işlenebilir arazi miktarının küçülmesinin önüne geçmek, verim artırıcı önlemlerin alınmasını kolaylaştırmak, parsellere ulaşım mesafesinin azaltılarak işsizlik giderlerini normal bir seviyeye getirmek amacı taşımaktaydı. Özellikle 2005 sonrasında bu uygulama amacından uzaklaştırılmıştır.

İlkel birikim, kapitalist üretim tarzının kendi yasallığını ve normlarını ürettiği her yerde devam etmektedir. Kapitalizmin varlığını devam ettiren koşullar için ihtiyaç duyduğu güç ve hukuk meta formunun dönüşümünde etkili olan iki önemli etkendir. Bu etkenler arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı haline getirilmesi isteğinin en büyük destekçisidir. Arazi toplulaştırma uygulamasıyla birlikte küçük meta üreticilerinin topraklarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılması ve bu doğrultuda yapılmış ve yapılmakta olan kanun ile kanun hükmünde kararname çalışmaları güç ve hukuk etkenlerinin önemini bize göstermektedir.

Arazi toplulaştırma uygulaması kapitalist üretim tarzında varlığını sürdüren özel mülkiyet, miras hakkı ve bunların sebep olduğu toprak işletmelerinin irrasyonel biçimde parçalanmasını önlemek amacıyla toprak reformu tartışmaları içerisinde var olmuştur. Özellikle 2005 sonrasında arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı haline getirildiği iddiasını açıklamak adına arazi toplulaştırma uygulamasının kurumsal gelişiminde yaşadığı dönüşüm ve Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral projesi ele alınmıştır. Projenin yapılması için bahsi geçen arazide daha önce arazi

toplulaştırma uygulaması gerçekleştirilmiştir. Arazi toplulaştırma gereğince bu alanda yalnız kendi toprağıyla geçimini sağlayan insanların arazileri modern tarım yapılmasına uygun hale getirilmek istenmektedir. Buradaki asıl amaç küçük meta üreticisinin toprakla ilgili gelecekleri yok edilerek bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasını sağlamaktır. Alpu Ovası'nda yapılması planlanan termik santral projesi arazi toplulaştırma uygulamasının sonucu olarak tarım alanlarının enerji sektörüne devrinin ve toplumsal ilişkilerin meta biçiminin içeriğinin genişlemesinin güncel bir örneğini oluşturmaktadır. Arazi toplulaştırma uygulaması, sessiz bir şekilde amacından saptırılarak bir ilkel birikim aracı haline getirilmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, E., Güzey Kocataş, Ö., (2017), Gecekondu Alanlarında Uygulanan Kentsel Dönüşüm Projelerinin Meşruiyet Zemini Olarak Yoksulluk ve Suç, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 14, s: 275-295.

Aksoy, E., Özsoy, G., (2015), "Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanım ve Sürdürülebilir Arazi Yönetim Sorunları", **Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politiği 1923-2013** içinde, s. 263-298, Editör: Necdet Oral, Ankara: Notabene Yayınları.

Amin, S., (2014), "Ekonomik Küreselleşme ve Politik Evrenselcilik: Çelişen Sorunlar mı?" , **İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı** içinde, der. Ö. Göztepe, s. 199-240, Ankara: Notabene Yayınları.

Amin, S., (2018), **Liberal Virüs,** Çev. F. Başkaya, İstanbul: Yordam Kitap.

Angın, M., Bedirhanoğlu, P., (2013), AKP Döneminde Türkiye'de Büyük Ölçekli Özelleştirmeler ve Devletin Dönüşümü, Praksis Dergisi, Sayı:30/31, s. 75-95.

Aytaç, O., (2018), "Kömüre Dayalı Termik Santraller ve Yeni Projeler", TMMOB- MMO Oda Raporu 2018, s. 263-270.

Bahçe, S., (2007), "Çin: İlkel Birikim ve Üçüncü Serfliğin Mucizesi", Mülkiye Dergisi Cilt: XXXI, Sayı: 255, s. 155-178.

Bahçe, S., (2008), "Şikago Oğlanları", **Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş** içinde, der. F. Başkaya, A. Ördek, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, s. 1065-1073.

Bayramin, İ., Günay, E., (2005), "Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Yasası, Sorunlar ve Beklentiler", TMMOB Toprak Reformu Kongresi 2005, s. 237-240.

Bayramoğlu Özuğurlu, S. ve Kayıkçı Yılmaz, M. (2010)., **"Türkiye'de Yabancılara Toprak Satışı: Tarihsel Eğilimler".** S. Bayramoğlu Özuğurlu (Ed.), Ankara: Toprak Mülkiyeti, Memleket Yayınları, s:102-119.

Bedirhanoğlu, P., (2010), "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu** içinde, der. İ. Uzgel, B. Duru, s. 40-65, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Bensaid, D., (2016), **Mülksüzler: Marx, Odun Hırsızları ve Yoksulların Hukuku,** Çev. Selim Sezer, Ankara: Dipnot Yayınları.

Bernstein, H., (2009), **Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri,** Çev. Oya Köymen, İstanbul: Yordam Kitap.

Bonefeld, W., (2014), "Kapitalist Birikim ve Özgür Emek: Toplumsal Kuruluş Üzerine", **İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı** içinde, der. Ö. Göztepe, Ankara: Notabene Yayınları, s. 65-88.

Boratav, K. (2012), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009,** Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Boratav, K., (2004), **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,** Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Boratav, K., (2005), TMMOB Toprak Reformu Kongresi 2005, s. 367-370.

Boratav, K., (2010), **Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye,** İstanbul: Yordam Yayınları.

Boratav, K., (2015), "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", **Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politiği 1933-2013** içinde, s. 53-66, ed: N. Oral, Ankara: Notabene Yayınları.

Boratav, K., (2015), **Dünya'dan Türkiye'ye İktisattan Siyasete**, İstanbul: Yordam Kitap.

Campell, A., (2014), "ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki içinde,** der. A. Saad-Filho, D. Johnston, s. 305-324, İstanbul: Yordam Kitap.

Çeviker Gürakar, E., (2018), **Kayırma Ekonomisi,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Dalla Costa, M., (2014), "Kapitalizm ve Yeniden Üretim", **İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı içinde,** der. Ö. Göztepe, s. 151-164, Ankara: NotaBene Yayınları.

De Angelis, M. (2001), " Marx and primitive acumulation: The continuous character of capital's 'enclosures', The Commoner, 2

De Angelis, M., (2004), "Separating the doing and deed: Capital and the continuous character of enclosures", Historical Metarialism, 12(2): 57-58

De Angelis, M., (2014), "Marx ve İlkel Birikim: Kapitalist Çitlemenin Sürekli Karakteri", **İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı** içinde, der. Ö. Göztepe, s. 89-114, Ankara: NotaBene Yayınları.

Değirmenci, E., (2014), "Türkiye'de Tarımsal Dönüşüm ve Yeniden Metalaşma", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dikmen, A. A., (2015), **Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan,** Ankara: Notabene Yayınları.

Dikmen, Ç., (2017), "Kömür Yakıtlı Termik Santrallerin Çevreye Olumsuz Etkileri ve Bu Etkilerin Bertarafı", **Türkiye'de Termik Santraller 2017** içinde, Ankara: TMMOB Makine Mühendisleri Odası.

Dobb, M., (1981), **Kapitalizm, Sosyalizm, Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma,** Çev. M. Selik, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Dumenil, G., Levy, D., (2009), "Marksist Bir Neoliberalizm Teorisi", **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi içinde,** der. G. Akalın, U. S. Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Dumenil, G., Levy, D., (2014), "Neoliberal Karşı Devrim", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde, der. A. Saad-Filho, D. Johnston, s. 25-42, İstanbul: Yordam Kitap.

Engels, F., (2013), **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu,** çev. Oktay Emre, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Erdost, M., İ., (2005), "Toprak Reformunun Siyasal Boyutları ve Demokratikleşme", TMMOB Toprak Reformu Kongresi 2005, s. 313-326.

Eres, B., (2008), "Liberalizm/Neoliberalizm", **Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş içinde,** der. F. Başkaya, A. Ördek, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, s. 755-767.

Erman, T., (2016), **Mış Gibi Site,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Faulkner, N., (2014), **Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere,** Çev. T. Öncel, İstanbul: Yordam Kitap.

Ferro, M., (2017), **Sömürgecilik Tarihi,** Çev. Muna Cedden, Ankara: İmge Kitapevi.

Fine, B. ve Saad Filho, A., (2006)., **Marx'ın Kapitali,** Çev. Nail Satlıgan İstanbul: Yordam Kitap.

Galeano. E., (1988), **Latin Amerika'nın Kesik Damarları,** Çev. Atilla Tokatlı, Roza Hakmen, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Glassman, J., (2014), "İlkel Birikim, Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim, Ekonomi-Dışı Araçlar Vasıtasıyla Birikim", **İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı içinde,** der. Ö. Göztepe, s. 165-198, Ankara: NotaBene Yayınları.

Göztepe, Ö., (2014), **İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı,** s. 15-36, Ankara: NotaBene Yayınları.

Göztepe, Ö., (2018), **İlkel Birikim ve Acele Kamulaştırma,** İstanbul: NotaBene Yayınları.

Gülen, F., (2010), "AKP'nin İktidar Olduğu Dönemde Yasama Faaliyetleri (2002-2007)", **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu,** der. İ. Uzgel, B. Duru, s. 195-224, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Harvey, D., (2004), **Yeni Emperyalizm,** Çev. Hür Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.

Harvey, D., (2006), "Neoliberalism as a creative destruction.", Swedish Society for Anthropology and Geography, 88 B (2): 145-158.

Harvey, D., (2012), **Marx'ın Kapital'i İçin Klavuz,** Çev. Bülent O. Doğan, İstanbul: Metis Yayınları.

Harvey, D., (2013), **Asi Şehirler,** Çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları.

Harvey, D., (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi,** Çev. A. Onacak, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Kargı, V., Özuğurlu, Y., (2007), Türkiye'de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980-2005 Dönemi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:14, Sayı:1, s. 275-289.

Kendir, S., "Toprak Reformunun 75 Yıllık Öyküsü", TMMOB Toprak Reformu Kongresi 2005, s. 292-296.

Köse, A. H., Öncü, A., (2000), **Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik Türkiye'de Mühendisler Mimarlar,** Ankara: Türk Mühendisler ve Mimar Odaları Birliği.

Köse, A. H., Öncü, A., (2006), **Tahsildarlar ve Borçlular,** İstanbul: Evrensel Bası Yayın.

Köse, A. H., Yeldan, E., (1998), "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997" Toplum ve Bilim, Yaz, s. 45-67.

Köymen, O., (2008), **Kapitalizm ve Köylülük,** İstanbul: Yordam Kitap.

Küsek, G., (2014), Türkiye'de Arazi Toplulaştırmasının Yasal Durumu ve Tarihsel Gelişimi, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 29 (1):1-6

Luxemburg, R., (2004), **Sermaye Birikimi,** Çev. T. Ertan, Alan Yayıncılık.

Mandel, E., (2013), **Geç Kapitalizm,** Çev. Candan Badem, İstanbul: Versus Kitap.

Marx, K., (2008), **Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma,** Çev. S. Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K., (2010), **Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: I,** Çev. M. Selik, N. Satılgan, İstanbul: Yordam Kitap.

Munck, R., (2014), "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki içinde,** der. A. Saad-Filho, D. Johnston, s. 106-122, İstanbul: Yordam Kitap.

Oral, N., (2015), "Türkiye'de Toprak Dağılımındaki Eşitsizlikler", **Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politiği 1923-2013** içinde, s. 249-262, Editör: Necdet Oral, Ankara: Notabene Yayınları.

Özdemir, A. M., (2010), **Ulusların Sefaleti,** Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Özdemir, A. M., (2014), "Kolektif Emperyalizm", **Kolektif Emperyalizm** içinde, derleyen, A.M. Özdemir, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, s. 29-91.

Özdemir, A. M., Saygılı, A., Zabunoğlu, H. G., Demirli, A., Aykut, E., Türkoğlu Karacaova, E. N., Uğurlu, G., Şahin, O. G., (2019), **Genel Kamu Hukuku,** Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Özuğurlu, M., (2008), **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu,** İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Özuğurlu, M., (2014), "Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi", **İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı** içinde, der. Ö. Göztepe, s. 37-64., Ankara: NotaBene Yayınları.

Perelman, M., (2000), The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation, London: Duke University Press

Perelman, M., (2014), "Kapitalizmin İcadı: Klasik Politik Ekonomi ve İlkel Birikimin Gizli Tarihi", **İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı** içinde, der. Ö. Göztepe, s. 115-150, Ankara: NotaBene Yayınları.

Polanyi, K., (2017), **Büyük Dönüşüm,** Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Suiçmez, B. R., Güler, N., (2005), "Türkiye'de Toprak Reformu Sorunsalı ve TMMOB", TMMOB Toprak Reformu Kongresi 2005, s. 29-64

Saad-Filho, A., (2007), **Kapitalizmi Reddiye Marksist Bir Giriş,** Çev. E. Kahraman, Ş. Alpagut, A. Zengin, C. Gerçek, D. Orhun, E. Ünal, H. Böğün, İstanbul: Yordam Kitap.

Saad-Filho, A., (2014), "Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler", Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki içinde, der. A. Saad-Filho, D. Johnston, s. 191-201, İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, S., (2013), **Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı,** İstanbul: Yordam Kitap.

Sert, A., (2005), "Kamulaştırma Amaçlı Arazi Toplulaştırma", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tamzok, N., (2017), "Yerli Kömüre Dayalı Termik Santral Potansiyeli, Darboğazlar ve Çözüm Önerileri", TMMOB- MMO Oda Raporu 2017, s. 135-146.

Tekelioğlu, Y., (2010), "Toprak Reformu ve Türkiye Uygulamaları", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı: 19, s. 43-80

TMMO Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası (2006), Yabancılara Toprak Satışı: Neoliberalizmin Kıskacında Türkiye Toprakları

TMMO Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası (2012), Yabancılara Toprak Satışı: Neoliberalizmin Kıskacında Türkiye Toprakları

Türker, M., (2010), "Dünya'da ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları", Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 45(3), s. 38-57

Türkyılmaz, O., (2017), "Yerli Kömür Kaynakları Elektrik Üretiminde Kullanılmalı mı, neden?", TMMOB- MMO Oda Raporu 2017, s. 159-166.

Ülkü, H., (2014), "21. Yüzyılda Planlamayı Düşünürken", 21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı 2011, s. 273-286.

van der Pijl, K., (2014), **Küresel Rekabetler,** Çev. K. Kurtul, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Williamson, J., (2004-2005), "The Strange History of the Washinton Concensus", Journal of Post Keynesian Economics, 27(2), s. 195-206.

Wood, A.M., (2006), **Sermaye İmparatorluğu,** Çev. E. Balta, A.E. Doğan, Praksis Dergisi, Sayı:10, s:239-254.

Wood, E.M., (2003), **Sermaye İmparatorluğu,** çev. Sami Oğuz, Epos Yayınları

Yeldan, E., (2004), "Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma stratejileri Açısından Analizi" **,** Çalışma ve Toplum dergisi s.1-29

Yeldan, E., (2008), **Küreselleşme Kim İçin?,** İstanbul: Yordam Kitap.

Yılmaz, N., Şengün, M. N., Birbudak, M., (2005), "Toprak Reformu Anlayışı İçinde Arazi Toplulaştırma, Tarla İçi Geliştirime Hizmetleri ve Tarımsal Verimliliği Artırıcı Diğer Önlemler", TMMOB Toprak Reformu Kongresi.

Zabcı, F., (2009), **Dünya Bankası,** İstanbul: Yordam Kitap.

İnternet Kaynakları:

https://link.springer.com/article/10.1007/s12116-009-9040-5 (erişim tarihi: 04.04.2019).

https://tr.boell.org/sites/default/files/downloads/EVRIM_YILMAZ.pdf (erişim tarihi: 29.04.2019).

https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri (erişim tarihi:27.03.2019).

http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_70.xls.htm (erişim tarihi: 27.03.2019).

http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.2644.pdf (erişim tarihi: 27.03.2019).

https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/turkiyede_tarihsel_gelisim_sureci_icinde_yabancilarin_tasinmaz_edinimlerinin_analizi.pdf (erişim tarihi: 27.03.2019).

http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.2644.pdf (erişim tarihi: 27.03.2019).

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-iktidarinda-yabanciya-mulk-satisi-79-yili-katladi-8636803 (erişim tarihi: 27.03.2019).

https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/12/Kamu-%C4%B0%C5%9Fletmeleri-Listesi.pdf (erişim tarihi: 24.04.2019).

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_20/5969/DataGroup/turkish/bie_kbozgel/ (erişim tarihi: 27.03.2019).

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090724-3.htm (erişim tarihi: 07.07.2019).

https://eskisehir.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2016_Faaliyet_Raporu/2016%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf (erişim tarihi: 28.06.2019).

https://eskisehir.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2016_Faaliyet_Raporu/2016%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf (erişim tarihi: 28.06.2019).

https://www.artigercek.com/yazarlar/pelincengiz/yerli-komur-masali-bitti-turkiye-ithal-komur-cenneti-oldu (erişim tarihi: 24.06.2019).

https://medyascope.tv/2018/12/31/eskisehire-termik-santral-projesinde-bilirkisi-raporu-etkiler-degerlendirilmemis-flora-fauna-ve-hava-analizleri-yetersiz-entegre-kuralina-aykiri/ (erişim tarihi: 08.02.2019).

ÖZET

Bu tez çalışması ilkel birikim kuramından faydalanarak Türkiye'de arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı haline geldiğini ileri sürmektedir. Marx'ın analizinde ilkel birikim feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş döneminde, belli bir anda ortaya çıkmış tarihsel bir sürece verilen isimdir. Bu süreç, doğrudan üreticilerin zora dayalı yöntemlerle üretim koşullarından koparılmalarını ifade eder. İlkel birikimin kapitalizmin devam eden bir unsuru olduğu anlayışı Luxemburg'a dayanır. Luxemburg, kapitalizmin istikrar kazanması ve kapitalist birikim krizine geçici bir çözüm yolu bulması için kapitalist olmayan yapılara ihtiyaç duyduğunu savlamaktadır. Luxemburg'un anlayışı Çağdaş Marksist kuramcılar tarafından neoliberal dönemde belli ölçülerde meta-dışı kalmış alanların da piyasa gereklerine tabi tutulmasına kadar genişletilmiştir. Bu çalışmada ilkel birikim süreci sadece belli ölçülerde meta-dışı kalmış alanların değil piyasa ile ilişkide olan alanların/ metanın içeriğinin değişime uğramasını içerecek şekilde genişletilmektedir. Bu doğrultuda küçük meta üreticilerinin yaşam alanlarından koparılarak bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanılmasının önünü açan arazi toplulaştırma uygulamasının bir ilkel birikim aracı olduğunu ileri sürmekteyiz. Bu iddiamızı güncel bir örnek olan Alpu Ovası'nda yapılaması planlanan termik santral projesi üzerinde somutlaştırmaktayız.

Neoliberalizm piyasaların daha önce var olmadığı yerlerde hakimiyet kurması ve bu yerlerde piyasa ilişkilerini derinleştirerek sürekli kılmasının sağlandığı durumu ifade eder. Kapitalizmin istikrar kazanmak için her zaman kendisi dışında bir şeye duyduğu ihtiyaç neoliberal dönemde de yani pazarların yaratılması, piyasayla tam olarak bütünleşmemiş alanların keşfedilmesi, bu alanlarda piyasa ilişkilerinin derinleştirilmesi ve yeni nüfuslara ilkel birikim koşullarının dayatılması yoluyla varlığını devam ettirmektedir. Sonuç olarak, ilkel birikim kavramını toplumsal ilişkilerin meta biçiminin

kapsamının değişmesini ifade edecek ölçüde genişletmek derdimizi anlatmak noktasında anlamlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlkel Birikim, Arazi Toplulaştırma, Neoliberalizm, Türkiye

ABSTRACT

This thesis study suggests that the implementation of land consolidation has become a tool of primitive accumulation in Turkey with the help of concept primitive accumulation. In Marx's analysis, primitive accumulation is regarded as a period of historical transition from feudal mode of production to capitalist mode of production. This period refers to a range of processes that led to the seperation of the direct producer from the means of production and the natural conditions of production by force-based methods. The understanding of primitive accumulation as a permanent feature of capitalist reproduction goes back to Rosa Luxemburg. She maintained that capitalism must always have something outside of itself in order to stabilize and find crises of capitalist accumulation's a temporary resolution. The understanding of Luxemburg has been extended to a certain extent to the expropriation of areas that have been left out of commodity in the neoliberal period by contemporary Marxist theorists. In this study, the primitive accumulation process is expanded to include not only the areas that are in some way out of commodity but also the contents of the areas/ commodity form of social relations that are in contact with the market. In this respect, we propose that land consolidation practice, which is led to the seperation of petty commodity producers from the living spaces and paves the way the use of these areas in non-agricultural activities, is a primitive accumulation tool. We present this claim in the example of a thermal power plant planned to be built in the Alpu Plain which is a current example.

Neoliberalism refers to the situation in which markets are dominated in places where they did not exist before, and where they are provided to became continuous by deepening market relations. Capitalism must always have something outside of itself in order to stabilize which continues to exist in the neoliberal period through creating new

market, deepening of their relations with the market, and the imposition of conditions of primitive accumulation upon new populations. As a result, it would be meaningful to extend concept primitive accumulation to the extent of changing the scope of the commodity form of social relations.

Key Words: Primitive Accumulation, Land Consolidation, Neoliberalism, Turkey